The Greek Review of Social Research

Vol 33 (1978)

33-34

Βεργίνα: Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας

Στάθης Δαμιανάκος, Ηλίας Νικολακόπουλος, Δημήτρης Ψυχογιός

doi: [10.12681/grsr.324](https://doi.org/10.12681/grsr.324)

Copyright © 1978, Στάθης Δαμιανάκος, Ηλίας Νικολακόπουλος, Δημήτρης Ψυχογιός

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Δαμιανάκος Σ., Νικολακόπουλος Η., & Ψυχογιός Δ. (1978). Βεργίνα: Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της Κεντρικής Μακεδονίας. *The Greek Review of Social Research*, 33, 432–478. <https://doi.org/10.12681/grsr.324>

Βεργίνα

Γεωργικός εκσυγχρονισμός και κοινωνικός
μετασχηματισμός σ' ένα χωριό της
Κεντρικής Μακεδονίας

των
Στάθης Δαμιανάκου

Έρευνήτῃ στό CNRS
Groupe des Recherches Sociologiques,
Université de Paris X, Nanterre

Ήλίας Νικολακόπουλου

Έρευνήτῃ στό ΕΚΚΕ

Δημήτρη Ψυχογιού

Έρευνήτῃ στό ΕΚΚΕ

0. εισαγωγή

0.1. συνθήκες της έρευνας και γενική προβληματική

Το άρθρο που ακολουθεί συνοψίζει την επί τόπου εμπειρία και δίνει ένα μέρος από το υλικό που συλλέχθηκε κατά τη διάρκεια μιάς έρευνας άγροτικής κοινωνιολογίας, η οποία πραγματοποιήθηκε το φθινόπωρο του 1977 στο χωριό Βεργίνα του Νομού Ήμαθίας.¹ Πρόκειται για την πρώτη φάση (διερευνητική-άνιχνευτική) μιάς ευρύτερης μελέτης πάνω στο θέμα του κοινωνικού μετασχηματισμού όπως εκδηλώνεται στα πλαίσια της ελληνικής άγροτικής κοινωνίας κάτω από την επίδραση της ανάπτυξης της τεχνολογίας και των κεφαλαιοκρατικών σχέσεων, και όπως εκφράζεται μέσα από τις διάφορες αναπροσαρμογές που γνωρίζει η άγροτική κοινωνία αναφορικά με μία, κυρίως, όψη των κοινωνικών της δομών: εκείνη που παραπέμπει στις σχέσεις εξουσίας τόσο μεταξύ των μελών της τοπικής διαπροσωπικής κοινωνίας όσο και μεταξύ αυτής και της καθόλου κοινωνίας.

Ο άώτερος στόχος αυτής της προσπάθειας είναι διττός: κατά πρώτο λόγο, να φωτιστούν οι μηχανισμοί με τους οποίους η καθόλου κοινωνία επεμβαίνει στο πλέγμα των παραδοσιακών σχέσεων της κοινωνίας του χωριού και οι συγκεκριμένοι τρόποι με τους οποίους αυτοί οι μηχανισμοί επέμβασης επαναπροσανατολίζουν, τροποποιούν ή άπασυνθέτουν

1. Η έρευνα οργανώθηκε στα πλαίσια της συνεργασίας ανάμεσα στο Έθνικό Κέντρο Κοινωνικών Έρευνών και την Όμάδα Κοινωνιολογικών Έρευνών του CNRS (Université de Paris X-Nanterre), πάνω σ' ένα σχέδιο έρευνας που κατάρτισε ο Σ. Δαμιανάκος. Συνολικά κάλυψε πέντε βδομάδες (Σεπτέμβριος-Οκτώβριος 1977) που μοιράστηκαν ανάμεσα στην προκαταρκτική εργασία και στην καθαυτό επίτοπια έρευνα, στην οποία, εκτός από τους συγγραφείς αυτού του άρθρου, πήρε μέρος και η Χρ. Δαραβίγκα.

Η πραγματοποίηση της έρευνας όφειλε πολλά στις ένθαρρυντικές συμβουλές των καθηγητών Ί. Περιστερίνη και Β. Φιλία, των έρευντών του ΕΚΚΕ Π. Άβδελιδη και Ήλ. Άντωνακοπούλου, όπως επίσης και του καθηγητή Γ. Κιτσοπανιδή και Γ. Σιάρδου της Γεωπονοδασολογικής Σχολής του Α.Π.Θ. Επίσης οι έρευντές διευκολύνθηκαν στην επίτοπια εργασία τους και εμπλούτισαν τα στοιχεία τους χάρη στην εύγενική βοήθεια του τότε νομάρχη Ήμαθίας Γρ. Θεοδοσίου, των βουλευτών Δ. Βλαχόπουλου, Μ. Γικονόγλου, Άρχ. Ίακωβίδη και Γ. Χιονίδη, του πρώην γεωπόνου της περιοχής Ν. Δαμιανάκου, των διευθυντών και του προσωπικού της Διεύθυνσης Γεωργίας και της ΑΤΕ, των εκπροσώπων των Νομαρχιακών Έπιτροπών, των πολιτικών κομμάτων και του τοπικού τύπου, καθώς και πολλών επαγγελματικών και συνδικαλιστικών παραγόντων της Βέροιας. Τέλος η πραγματοποίηση της εργασίας αυτής θά ήταν άδύνατη χωρίς την άνεκτημητή βοήθεια και τη φιλική ύποδοξη που επιφύλαξαν στην ομάδα μας όλοι οι κάτοικοι της Βεργίνας και οι κοινοτικές άρχές, ιδιαίτερα ο τότε πρόεδρος της κοινότητας Ν. Γουλτίδης, ο σημερινός πρόεδρος Άθ. Λαζόπουλος, η γραμματέας της κοινότητας Κ. Ξανθοπούλου, η γραμματέας του Γ.Π.Σ. Φ. Ντινοπούλου και ο άγροφύλακας Σ. Παπαστεργίου, τους οποίους και από τη θέση αυτή θερμά ευχαριστούμε.

τίς «πρωτογενείς» πολιτικές σχέσεις —έκφραση διαπροσωπικών εξαρτήσεων και ασύμμετρων ανταλλαγών (σχέσεις πελατειάς)—προκειμένου σταδιακά να τις αντικαταστήσουν με σχέσεις «δευτερογενείς», λειτουργικές και άπροσωπες που χαρακτηρίζουν το παιχνίδι των συλλογικών συμφερόντων της κεφαλαιοκρατικής κοινωνίας. Κατά δεύτερο λόγο, η προσπαθεία μας άποσκοπεί στο να εκτιμηθεί ο ρόλος που αυτή ή μορφή της παραδοσιακής κοινωνικότητας του χωριού έπαιξε, ως τώρα, στη διαμόρφωση ενός ιδιαίτερου κοινωνικο-οικονομικού σχηματισμού στη σύγχρονη Έλλάδα και μιάς, ιδιαίτερης επίσης, θεσμικής-κοινοβουλευτικής φυσιογνωμίας σέ σχέση με τίς δυτικές κοινωνίες.

Αυτή ή ξεχωριστή σημασία που αποδίδουμε στην πολιτική διάσταση της κοινωνίας του ελληνικού χωριού κατά κανένα τρόπο δέν άποκλείει τίς άλλες όψεις της κοινωνικής του ζωής. Αντίθετα, άπορρέει από την πεποίθηση ότι οι σχέσεις έξουσίας άποτελούν τόν ιδεώδη χάρο γιά μιά συνολική παρατήρηση του άγροτικού φαινομένου και της θέσης του στά πλαίσια της καθόλου κοινωνίας, στην ολότητα του, και μαζί τήν πολυμορφία του. Πολυμορφία που δέν εκφράζει, σέ τελευταία άνάλυση, παρά τίς διαφορετικές κάθε φορά διαδικασίες μέσα από τίς όποιες ή καθόλου κοινωνία επιβάλλει τήν κυριαρχία της στίς τοπικές συμβιωτικές ομάδες (αφαίρεση του υπερπροϊόντος, πολιτισμική και ιδεολογική άφομοίωση).

Η παραπάνω όπτική φαίνεται, έξ άλλου, να καλύπτει ένα αναμνησθήτεο κενό που εξακολουθεί να υπάρχει στη σύγχρονη κοινωνιολογική έρευνα ή όποια, μέχρι στιγμής, είναι προσανατολισμένη είτε πρós μακρο-κοινωνιολογικές μελέτες γιά τό κράτος και τούς πολιτικούς θεσμούς σέ έθνικό επίπεδο, τίς κοινωνικές δυνάμεις κτλ., είτε άποκλειστικά πρós μικροκοινωνιολογικές αναλύσεις πάνω στά πλέγμα σχέσεων που κυριαρχούν στο έσωτερικό της τοπικής συμβιωτικής ομάδας. Αντίθετα, ή έρευνά μας προσπαθεί να εισαγάγει ένα ενδιάμεσο επίπεδο άνάλυσης, τέτοιο που να επιτρέπει τίς μελέτες των άλληλεπιδράσεων μεταξύ των δύο αυτών συνόλων (τής καθόλου και της τοπικής κοινωνίας) λαβαίνοντας ταυτόχρονα υπ' όψη τήν προβληματική της θεωρίας της μετάβασης από τό «χωρικό» στόν «καλλιεργητή» και από τό «χωριό» στόν «άγροτικό χώρο»,² ιδωμένη βεβαίως στην ιστορική της διάσταση: τό ενδιάμεσο αυτό επίπεδο ανταποκρίνεται, επί πλείον, στην ανάγκη να κατασκευαστεί μιά τυπολογία των «αντιδράσεων» που προβάλλουν στην άλλαγή οι τοπικές κοινωνίες άνάλογα με τή μεγαλύτερη ή μικρότερη δομική άκαμψία τους και τήν ικανότητα

τους ν' άνοίγονται στόν έξω κόσμο και τήν άγορά.

Οί γενικοί αυτοί στόχοι επιβάλλουν τήν προσφυγή στη μονογραφική προσέγγιση, τουλάχιστον σέ μιά πρώτη φάση έρευνών που είναι αναγκαίο να συμπληρηθούν προκειμένου όχι μόνο να κατανοηθούν όλες οι διαστάσεις του κοινωνικού μετασχηματισμού στόν άγροτικό κόσμο και να έντοπιστεί τό σημείο διατομής μεταξύ των αντιθετικών δυνάμεων διείσδυσης και αντίστασης, αλλά και γιά να κατασκευαστούν κατάλληλοι δείκτες που να μπορούν να χρησιμοποιηθούν σέ συγκριτικές αναλύσεις (ή, αντίστροφα, γιά να έλεγχθεί ή άξιολογία των μεταβλητών που κατασκευάστηκαν γιά να χρησιμοποιηθούν σέ διάφορες ποσοτικές μελέτες), προϋποθέσεις άπαραίτητες γιά τίς έπόμενες φάσεις αυτών των μελετών.

Όστόσο, δέν μās επιτρέπεται να παραβλέψουμε τά προβλήματα που προκύπτουν από τή χρήση αυτής της μεθόδου (κυρίως όσον άφορά τή διασάφηση της ζητημάτων που μās άπασχολούν), προβλήματα έπιστημολογικής ενάργειας τήν όποια κατεξοχήν άπαιτεί, άν ληφθούν υπ' όψη τα ιδεολογικά και θεωρητικά προηγούμενα καθώς και οι άτέλειες (ή, επίπεδο των τεχνικών μιάς όρισμένης παράδοσης μονογραφιών που άνέρχεται στόν Le Play και στίς πραγματείες της άμερικανικής Άγροτικής Κοινωνιολογίας, που έδωσε άλλωστε άφορμή σέ πολυάριθμες κριτικές,³ προβλήματα, άκόμη, ιδιαίτερον καταναγκασμών που επιβάλλει στόν έρευνητή, στο θέμα της έπιλογής του τύπου της έμπειρικής έργασίας.

Προσπαθήσαμε να υπερβούμε τίς δυσκολίες αυτές κατά δύο τρόπους: από τή μιά μεριά, υιοθετώντας (στό θεωρητικό επίπεδο) μιά προβληματική και όρισμένες υποθέσεις έρευνας όι όποιες, χωρίς να άνατρέχουν σέ «ένδογενείς» έρμηνείες και χωρίς να χρησιμοποιούν, όπως σωστά ειπώθηκε, «τήν έπιλογή μιάς περιοχής ως άλλουθι στην άπουσία μιάς προβληματικής», σκοπούν αντίθετα να έρμηνεύουν τούς μηχανισμούς με τούς όποιους ένεργούν και στούς όποιους μεταφράζονται στο τοπικό επίπεδο οι καταναγκασμοί της καθόλου κοινωνίας, πράγμα που συνεπάγεται μιάν όρισμένη σύλληψη του ιστορικού γίνεσθαι, που αντίτιθεται στόν άξιωματικό και περιγραφικό χαρακτήρα ενός μεγάλου μέρους μονογραφικών έργασίων. Από τήν άλλη μεριά, εφαρμό-

2. Σύμφωνα με τό θεωρητικό σχήμα των R. Redfield-H. Mendras, όπως εκτίθεται στη μελέτη του τελευταίου: *Sociétés Paysannes*, Paris, A. Colin, 1976.

3. Πάνω στο σημείο αυτό βλέπε τίς κλασικές έργασίες του H. Lefebvre «Problèmes de Sociologie Rurale, la communauté paysanne et les problèmes historico-sociologiques» στο *Cahiers Internationaux de Sociologie*, τομ. VI, 1949 και «Perspectives de la Sociologie Rurale», στο ίδιο, τομ. X, 1953, και πιο πρόσφατα, τα άρθρα του M. Jollivet «L'analyse fonctionnelle-structurelle en question ou la théorie nécessaire» και του M. Dion «Des Monographies en Sociologie» στο *Sociétés Paysannes ou Lutte de Classes au Village*, που έκδόθηκε από τήν Όμάδα Άγροτικής Κοινωνιολογίας του CNRS υπό τή διεύθυνση του M. Jollivet, Paris, A. Colin, 1974.

ζοντας (στό ἐπίπεδο τῶν τεχνικῶν τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας) μιά συλλογική καί κατά στάδια ἔρευνα πού περιορίζει τοὺς κινδύνους τοῦ ὑποκειμενισμοῦ τοῦ ἀπομονωμένου ἐρευνητῆ καί ἐπιτρέπει παράλληλα μιά κάποια ἐπιστημονική ἐπαλήθευση⁴· ἐξάλλου, διαφοροποιήσαμε τίς τεχνικές τῆς παρατήρησης, κρατώντας καθεμιά γιά τή μελέτη μιᾶς καί μόνης τάξης προβλημάτων, τά ὁποῖα καί τῆς ἀντιστοιχοῦν (ὅπως, γιά παράδειγμα, ἡ προγραμματισμένη χρήση τῶν ἡμι-κατευθυνόμενων συνεντεύξεων, τῆς δειγματοληψίας, τῆς προσφυγῆς στοὺς λεγόμενους «προνομιακοὺς πληροφορητές» κτλ.).

Ὅσο γιά τοὺς καταναγκασμούς πού ἡ μονογραφία ἐπιβάλλει στὸν ἐρευνητῆ, κυρίως τὴν παρατεταμένη ἐπὶ τόπου παρουσία καί τὴν ἐνδελεχὴ καί σέ βάθος παρατήρηση τῶν διαφορῶν ὧσεων τῆς τοπικῆς κοινωνίας, εἶναι ἀλήθεια ὅτι δέν θά μπορέσουν νά ξεπεραστοῦν παρά στὴ διάρκεια τῶν ἐπόμενων φάσεων τῆς ἐμπειρικής ἔρευνας, πού προβλέπονται στό ἀρχικὸ σχέδιο. Γιά τὴν ὥρα, ἡ συμπλήρωση τῆς πρώτης φάσης ἐπέτρεψε νά ἐντοπιστοῦν καί νά διατυπωθοῦν καλύτερα ὁρισμένα προβλήματα τὰ ὁποῖα ἔχουν κατὰ τὴν ἀποψή μας προτεραιότητα γιά τὴν κατανόηση τοῦ συνόλου τῆς κοινωνίας πού ἐπιδόξαμε καί γύρω ἀπὸ τὰ ὁποῖα περιστρέφεται ἡ παρουσίαση πού ἀκολουθεῖ. Ἐπὶ πλέον, ἔδωσε τὴ δυνατότητα νά χαρακτηροῦν πῶς συγκεκριμένοι προσανατολισμοὶ γιά τίς μελλοντικές ἔρευνες, ἐνῶ παράλληλα ἐπιβεβαίωσε τὴν καταλληλότητα καί τὴ γονιμότητα τοῦ τρόπου προσέγγισης πού υιοθετήσαμε προκειμένου νά ἀποδοθοῦν ὁ πολυεπιλογικὸς χαρακτήρας τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας—στό βαθμὸ πού ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει σάν τέτοια—, ἡ σχετικὰ ἀνόνομη προσωπικότητά της καί ὁ δικὸς της κάθε φορὰ ἰδιαίτερος τρόπος νά ὑποτάσσεται στὸν κυρίαρχο τρόπο παραγωγῆς καί στὴν καθόλου κοινωνία.

0.2. ὀργάνωση τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας

Κεντρικὴ ἐπιδίωξη αὐτῆς τῆς πρώτης ἐπαφῆς μὲ τὴν περιοχή ὑπῆρξε ἡ συγκρότηση ἐνὸς corpus ἀπὸ μονογραφικὲς παρατηρήσεις μὲ ἄξια ὁρισμένα θέματα πού κριθοῦν ἰδιαίτερης σημασίας γιὰ τὸ σύνολο τοῦ σχεδίου. Θεωρήσαμε ὅτι μιά ἐλάχιστη ἐξοικείωση μὲ τὰ θέματα αὐτὰ ἦταν ἀπαραίτητη προϋπόθεση μελλοντικῶν διερευνήσεων. Γιά τὸ λόγο αὐτό, ἡ προσοχή μας στράφηκε, ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχή, πρὸς τὸν ἐντοπισμὸ καί τὴν ἀνίχνευση τομέων πού σχετίζονται μὲ τὴν κοινωνικὴ διαπάλη καί τὸ ἀντικείμενό της σὲ ἐνδοκοινωνικὸ καί διακοινωνικὸ ἐπίπεδο σὲ συνάρτηση μὲ τὴν πρόσφατη οἰκονομικὴ καί δημογραφικὴ ἐξέλιξη τοῦ χωριοῦ, τὴν ταυτότητα, τὴ θέση, τοὺς ρόλους καί τίς λειτουργίες τῶν «τοπικῶν ἡγετῶν», τίς μορφές τῆς κοινωνικότητας τοῦ χωριοῦ (πελατεία καί συγγένεια, ἀλληλοβοήθεια, γειτονιά, σύλλογοι, κτλ.), τίς πολιτικὲς δια-

στάσεις τῆς κοινωνικότητας αὐτῆς καί τοὺς δεσμούς της μὲ τὴν τυχόν ὑπαρξὴ πολιτικῶν φεόντων, τὴν πρόσφατη ἐξέλιξη τῶν ἑγγειων σχέσεων καί τῶν ἀγροτικῶν δομῶν, καθὼς καί τίς πρὸς τὰ ἔξω σχέσεις: ἀνταλλαγές, ἐπικοινωνίες, ἐξαρτήσεις διαφορῶν εἰδῶν.

Τὰ ἴδια αὐτὰ θέματα, ὅπως συνδέονται μὲ τὴ γενικότερη προβληματικὴ μας, καθόρισαν καί τὰ κριτήρια βάσει τῶν ὁποίων ἐγίνε ἡ ἐπιλογή τῆς κοινότητος. Ἡ ἐπιλογή αὕτη, ὀφείλουμε νά τὸ διευκρινίσουμε ἀμέσως ἀπὸ τὴν ἀρχή, κάθε ἄλλο παρά ὑπακούει σὲ κριτήρια ἀντιπροσωπευτικότητας ὡς πρὸς τὸ σύνολο τῶν ἀγροτικῶν κοινότητων τῆς χώρας, ἢ ἔστω τῆς Μακεδονίας (στό βαθμὸ πού ἡ ἐννοία αὕτη τῆς ἀντιπροσωπευτικότητας μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὅτι ἔχει κάποιο νόημα)⁵· ἄλλωστε συμβαίνει, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ, νά ἔρχεται σὲ ἀντίθεση μὲ τὰ κριτήρια πού ἔχουν χρησιμοποιοθεῖ ἀπὸ ἀνθρωπολόγους καί γεωγράφους στίς σχετικὲς μὲ τὴν Ἑλλάδα μονογραφικὲς ἔρευνες.

Πράγματι, τόσο ἡ θεωρητικὴ προσέγγιση ὅσο καί τὰ ἰδιαίτερα μεθοδολογικὰ ἐργαλεῖα πού ἐφαρμόζουν οἱ πρῶτοι, προσανατόλισαν τὴν ἐπιλογή τους, στὴν πλειοψηφία τῶν περιπτώσεων, πρὸς κοινωνίες κλειστές, αὐτόνομες καί λίγο-πολύ συμπαγεῖς ἢ, ἐλλεῖψει αὐτῶν, πρὸς τὴ μελέτη τῶν τελευταίων υπολειμμάτων τῶν παραδοσιακῶν αὐτῶν κοινωνιῶν. Ὅσο γιά τοὺς δευτέρους, ἡ προσήλωσή τους στὴν προβληματικὴ τῆς ὑπάναπτυξης τοὺς ἔστρεψε, σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα, πρὸς τοπικὲς κοινωνίες πού παρουσίαζαν ἐκδηλὰ τὰ σημάδια τῆς κοινωνικῆς ἀσυνέχειας καί ἀποδιοργάνωσης, λόγῳ τῆς διατάραξης τῆς ἰσορροπίας τῶν δημογραφικῶν καί οἰκονομικῶν δομῶν, παράλληλα μὲ μιὰ δῆξη κρίση προσαρμογῆς.⁶

Στὴ δική μας περίπτωση, ἀντίθετα, ἀναζητήσαμε μιὰ τοπικὴ ἐνότητα πού νά ἔχει ὑποστεί, τουλάχιστον ὡς ἓνα βαθμὸ, τὴ διείσδυση τῶν κεφαλαιοκρατικῶν σχέσεων χωρὶς αὐτὸ νά ἔχει προκαλέσει τὴν πλήρη ἀποδιάρθρωση τῶν κοινωνικῶν τῆς δομῶν ἢ νά τὴν ἔχει ἐξαφανίσει οὐσιαστικὰ μὲ τὴν ἀγροτικὴ ἐξοδο καί τὴ μετανάστευση.

4. Τυπικὰ παραδείγματα αὐτῶν τῶν προσανατολισμῶν ἔχουμε, στὸν τομέα τῆς Ἀνθρωπολογίας, τίς ἔρευνες τοῦ J. Campbell καί τοῦ Γ. Καββαδία γιὰ τὸν Σαρακατσάνο (1964 καί 1965), τῆς J. du Boulay γιὰ μιὰν ἀπομονωμένη κοινότητα τῆς Εἰβορίας (1974), τοῦ B. Vernier γιὰ τοὺς Πομάκους καί γιὰ ἓνα ὄρεινὸ χωριὸ τῆς Καρπάθου (1977). Στὸν τομέα τῆς Ἀνθρωπογεωγραφίας, ἀναφέρομε τίς ἔρευνες τοῦ B. Kayser γιὰ τὸ Μαργάρι καί τὴν «ἀποτυχία τοῦ ἀθώρητου ἐποικισμοῦ τοῦ» (1964), τοῦ G. Burgel γιὰ τὴν Πόμπια καί τὰ σοβαρὰ ἐμποδία πού συναντᾷ ἡ ἀνάπτυξή της (1965), τοῦ M. Sivignon γιὰ τίς μεταπολεμικὲς ἀναδιρθώσεις τῆς νομαδικῆς ζωῆς τῶν βοσκῶν τῆς ἡπειρωτικῆς Πίνδου (1968), τοῦ P.Y. Pέσχου γιὰ τίς κοινωνικο-οἰκονομικὲς ἀνισότητες ἀπὸ τίς ὁποῖες ὑποφέρουν τὰ χωριά τῆς ἀνατολικῆς ὀχθῆς τοῦ Κάτω Νέστου (1969) καί τοῦ E. Kolodny γιὰ τὰ προβλήματα προσαρμογῆς πού ἀντιμετωπίζει ὁ νησιωτικὸς ἑλληνικὸς χώρος (1974).

“Αν στις επιλογές των ανθρωπολόγων και των γεωγράφων αναγνωρίζει κανείς δύο τύπους αντίδρασης των αγροτικών συμβιωτικών ομάδων απέναντι στις εξωτερικές επεμβάσεις, δηλαδή από τη μία μεριά την αναδιπλωση στον εαυτό τους με διατήρηση και κάποτε σκλήρυνση των παραδοσιακών κοινωνικών δομών και από την άλλη τη σταδιακή ύλική εξάφαιση της ομάδας, αντικείμενο της προσπαθείας μας υπήρξε η επιλογή μίας αγροτικής κοινότητας που θα υπάκουε σ’ έναν τρίτο τύπο αντίδρασης: τη λίγο ή πολύ «κανονική» προσαρμογή στις εξωτερικές επιταγές, μία κοινότητα που θα είχε να παρουσιάσει αναπτυγμένες και σχετικά καλές σχέσεις με την καθόλου κοινωνία, στενή εξάρτηση από την αγορά, ενώ, παράλληλα, θα διατηρούσε μιάν έπαρκή κοινωνικο-οικονομική βιωσιμότητα.

Οι δι’ικτες τούς οποίους συγκρατήσαμε γι’αυτό τό σκοπό επιλέγχαν ανάμεσα σέ μερικά στοιχειώδη στατιστικά δεδομένα που περιέχονται στις έπετηρίδες άπογραφών της Στατιστικής ‘Υπηρεσίας ή τού ‘Υπουργείου Γεωργίας. ‘Επιμείναμε ιδιαίτερα σέ χαρακτηριστικά όπως: ή συνεχής καμπύλη δημογραφικής εξέλιξης, ή είδικευση σέ έμπορικές κερδοσκοπικές καλλιέργειες, ό έκμηχανισμός και ή παρουσία στην περιοχή αγροτικών βιομηχανιών.

Οί θεωρήσεις αυτές μάς προσανατόλισαν γρήγορα πρός τό νομό ‘Ημαθίας, ό όποιος μεταξύ όλων τών αγροτικών περιοχών της χώρας παρουσιάζει τά έξωτερικά σημεία τού πύ έκδηλου έκσυγχρονισμού: συνεχής θετική εξέλιξη τού πληθυσμού μετά τό 1920, σχετικά σημαντική δημογραφική πυκνότητα, ίκανοποιητικό ποσοστό ένεργού πληθυσμού, μικρό δείκτη άναλφαβητισμού, αναπτυγμένες έμπορευματικές καλλιέργειες (κυρίως βαμβάκι και φρούτα), αγροτικό έκμηχανισμό, άρδευση και έξωτερικό έμπόριο σέ μεγάλη ανάπτυξη, καθώς και έγκατάσταση στην περιοχή πολλών βιομηχανικών μονάδων.

Ως πρός τό χωριό πού επέλέγη, θελήσαμε νά συγκεντρώναι τά παραπάνω χαρακτηριστικά κατά τρόπο λίγο ή πολύ αντιπροσωπευτικό και ταυτόχρονα τό δημιουργικό τού μέγεθος νά κυμαίνεται ανάμεσα σέ όρισμένα όρια, έτσι ώστε νά μήν άποτελεί κομó-πολη ούτε πάλι μικροσκοπικό συνοικισμό, καταδικασμένο, άργά ή γρήγορα, στην έξαφάνιση. ‘Η επιτόπια έρευνα έπιβεβαίωσε την όρθότητα της έπιλογής μας στό σύνολό της και την έγκυριότητα τών κριτηρίων πού χρησιμοποιήθηκαν, μέ δύο εξαίρεσεις οί όποιες ώστόσο δέν άναιρούν τό γενικό σχήμα. Πρόκειται άφ’ ενός γιά μιά άβλεπία πού διαπιστώσαμε στό στοιχείο τού ‘Υπουργείου Γεωργίας σχετικά μέ τόν αριθμό τών όπωροφόρων (ροδακινίες) πού υπάρχουν στην Βεργία (αριθμός πού θά πρέπει νά μειωθεί κατά τά 2/3) και άφ’ έτέρου γιά την άπατηλή ζωτικότητα πού παρουσιάζει ή καμπύλη εξέλιξης πληθυσμού τού χωριού ή όποία στην πραγματικότητα, συγκαλύπτει μιά σημαντική αγροτική

έξοδο πίσω από ένα έποικιστικό κύμα πού παρατηρείται στην κοινότητα από τό 1960 και μετά.

‘Ενα άλλο γεγονός, επίσης άπρόβλεπτο τή στιγμή πού άρχιζε ή έρευνα, ήρθε νά προστεθεί έν τό μεταξύ στά βασικά χαρακτηριστικά τού χωριού: οί σημαντικές άρχαιολογικές ανακαλύψεις τού καθηγητή Μ. ‘Ανδρόνικου, οί όποιες κάνοντας τ’ όνομά του γνωστό και πέρα από τά έθνικά σύνορα, φαίνεται ότι τού άνοίγουν καινούργιες προοπτικές κοινωνικο-οικονομικής εξέλιξης. ‘Η επέμβαση αυτού τού απάντεχου παράγοντα, πού θά έχει άσφαλώς προσδιοριστικές επιπτώσεις στην ζωή της κοινότητας, κάνει διπλά ένδιαφέροντα τή συνέχιση αυτής της έρευνας, προσθέτοντας ένα ακόμη στοιχείο παρατήρησης τού κοινωνικού μετασχηματισμού, μή έγγεγραμμένο στό άρχικά δεδομένα.

Οί τεχνικές πού χρησιμοποιήθηκαν είναι αυτές της μονογραφικής έρευνας, αλλά ή έφαρμογή τους καθορίστηκε από τά περιορισμένα χρονικά περιθώρια πού είχαμε στην διάθεσή μας, καθώς και τό μικρό αριθμό έρευνητών πού έλαβαν μέρος στην επιτόπια έρευνα. ‘Αποφύγαμε τή χρήση τού έρωτηματολογίου ως άκατάλληλου γιά τή φύση τών έρωτημάτων πού μάς άπασχολούσαν, τουλάχιστον κατά την πρώτη τήν φάση. Οί προσπάθειές μας συγκεντρώθηκαν κυρίως στις ήμι-κατευθυνόμενες συνεντεύξεις πού πραγματοποιήσαμε τόσο μ’ ένα αντιπροσωπευτικό δείγμα άρχηγών οικογενειών της κοινότητας, όσο και μ’ έναν αριθμό «προνομιακών πληροφωτών» τούς όποιους επιλέξαμε μέ βάση την «κοινωνιολογική» άρμοδιότητά τους γιά τή διευκρίνιση τών σημείων πού μάς ένδιέφεραν. Οί συνεντεύξεις αυτές χρησιμοποιήσαν έναν κοινό σκελετό θεμάτων πού περιστρέφονταν γύρω από προβλήματα είτε άτομικά-οικογενειακά (αγροτική έκμετάλλευση, τό μέλλον τών παιδιών κτλ.), είτε κοινοτικά και όμαδικά (δικδικήσεις, διαφορές, διενέξεις), όπως τά συλλαμβάνει και τά ζει στην πράξη ό ένδιαφερόμενος, όπως τά ίεραρχεί επίσης ή διαβλέπει τούς δυνατούς τρόπους επίλυσής τους μέσφ άπρόσωπων ή προσωποποιημένων μηχανισμών, άνάλογα μέ την κοινωνικο-οικονομική του ένταξη. Στόχος μας έδω ήταν νά έντοπίσουμε τά κρίσιμα εκείνα κέντρα όπου διαπλέκονται, σταθεροποιούνται και ίσορροπούν, βρίσκουν διέξοδο ή διαωινίζονται οί συγκρούσεις ανάμεσα σέ άτομα, οικογένειες ή ομάδες συμφερόντων, στό έσωτερικό τού χωριού ή έξω άπ’ αυτό, νά παρακολουθήσουμε από κοντά τή διαδικασία μετασχηματισμού τών «προσωπικών δοκιμασιών» σέ αντικείμενα κοινωνικών σχέσεων, κατά τήν έκφραση τού C. Wright Mills. Παράλληλα, χρησιμοποιήσαμε τά δελτία τών αγροτικών νοικοκυριών και τών οικογενειακών έκμεταλλεύσεων, και τό σύνολο συμπληρώθηκε μέ τή διαλογή τών κοινοτικών και νομαρχιακών άρχείων, έλευθερες συζητήσεις, και παρατηρήσεις βασισμένες στην προσωπική συμμετοχή.

1. παρουσίαση του μελετώμενου χωριού*

του
Στάθη Δαμιανάκου

1.1. το οικολογικό πλαίσιο

Σπάνια τοπίο της ελληνικής υπαίθρου έχει αλλάξει τόσο πολύ από την παρουσία του ανθρώπου στη διάρκεια των τελευταίων πενήντα χρόνων, όσο αυτή ή τεράστια πεδιάδα της κεντρικής Μακεδονίας. Τρεις ποταμοί, ο 'Αλιάκμονας, ο Λουδίας και ο 'Αξιός, που εκβάλλουν στο Θερμαϊκό κόλπο, διασχίζουν την περιοχή που πριν από το 1920-1930 ήταν σε μεγάλο μέρος της έλωδης και μαστιζόταν από επιδημίες ελονοσίας.¹ Η κατάσταση επιδεινώθηκε περισσότερο σ' αυτόν τον τομέα μετά την άφιξη, το 1921, πενήντα χιλιάδων προσφύγων από τον Καύκασο και τη Ρωσία: οι πρόσφυγες αυτοί έφεραν μαζί και τα ζώα τους που αποτέλεσαν πηγή διάδοσης του εξανθηματικού τύφου. Από τότε αυτές οι ασθένειες εξαφανίστηκαν χάρη στην υγειονομική εκστρατεία που αναλήφθηκε και, το κυριότερο, χάρη στην κατασκευή πολλών ύδραγωγών και άρτεσιανών φρεάτων, καθώς και χάρη στα έργα αποξήρανσης που οι τότε κυβερνήσεις ανέθεσαν σε ξένες εταιρίες, κατά πρώτο λόγο αμερικανικές, όπως η Foundation Company της Νέας Υόρκης. "Αν σε αυτά τα σημαντικά γεγυοιστικά έργα, που έδωσαν στην καλλιέργεια χιλιάδες στρέμματα, προσθέσουμε τούς πεντακόσιους περίπου αγροτικούς οικισμούς που δημιουργήθηκαν με την άφιξη των προσφύγων στην Κεντρική Μακεδονία (χωριά που ξανακατοικήθηκαν, εγκαταστάσεις νέων χωριών, οικόδομη των νέων συνοικιών πλάι στα παλιά χωριά), την κατασκευή μεγάλων άρδευτικών έργων, φραγμάτων και γεφυρών, την ηλεκτροδότηση και την επέκταση του δίκτου, τις αλλαγές τέλος που προκάλεσε η αγροτική μεταρρύθμιση (πολυτεμαχισμός της αγροτικής γης, διαφοροποίηση στις καλλιέργειες, εισαγωγή της μικρής έντατικής καλλιέργειας), αντίταμβανόμαστε γιατί ο ταξιδιώτης εκείνης της εποχής δε θ' αναγνώριζε πολλά πράγματα σήμερα από αυτή την τοποθεσία.

*Το κεφάλαιο αυτό ήταν γραμμένο αρχικά στη γαλλική.

1. Ο ενδημικός δείκτης ελονοσίας, που δόθηκε στα 1917-18 από την 'Αποστολή του Στρατού της Ανατολής, κυμαίνονταν μεταξύ 50 και 100% για την περιοχή της λίμνης των Γιαννιτσών, κοντά στη Βέροια. Η θνησιμότητα από την ελονοσία ήταν επίσης πολύ υψηλή: 28,3% για την επαρχία Βέροιας από διάστημα 1915-19, σύμφωνα με τις ίδιες πηγές. (Βλέπε J. Ancel, *La Macédoine, Etude de colonisation contemporaine*, Paris, Delagrave, 1930).

Τό χωριό, εγκατεστημένο στις ρίζες των Πιερίων, σε ύψομετρο 120 μ., δεσπόζει σε μία μεγάλη έκταση «άνοιχτο κάμπου» (open-field) με έδαφος προσχωσιγενές. Στα βορειοδυτικά, δώδεκα χλμ. το χωρίζουν από τη Βέροια, πρωτεύουσα του νομού. Τό έδαφος, μισοαβεστολιτικό, μισοαργιλλώδες, όπως και τό εύκρατο κλίμα, δημιουργούν τις κατάλληλες φυσικές συνθήκες για την καλλιέργεια πολλών προϊόντων όπως ο καπνός, τά όπωρικά, τά κηπευτικά, τό μπαμπάκι. Τά νερά του 'Αλιάκμονα κυλάνε σε απόσταση μερικών χλμ. στα βορειοδυτικά του χωριού και εκεί τό έδαφος γίνεται άμμοδες και απαιτεί σημαντικά γεγυοιστικά έργα για νά γίνει καλλιέργησιμο. Για την ώρα εξασφαλίζει την άμμοηψία σε όφελος μιας ιδιωτικής επιχείρησης στην οποία τό έως τό 1974 κοινοτικό συμβούλιο παραχώρησε την εκμετάλλευση για δεκαπέντε χρόνια. Τό σύνολο της καλλιτεργούμενης επιφάνειας της κοινότητας ανέρχεται σήμερα σε 11.000 περίπου στρέμματα από τά οποία πολλά είναι ποτιστικά και τροφοδοτούνται είτε από τό κοινοτικό δίκτυο διανομής είτε από ιδιωτικές γεωτρήσεις εφοδιασμένες με μικρές, άτομικές, μηχανοκίνητες άντλίες. Ο τεμαχισμός της γης είναι πολύ έντονος και δίνει στο αγροτικό τοπίο μία όψη βαθιά σηματοδευμένη από την κοινωνική ιστορία της κοινότητας. Μετά από μισό αιώνα διαδοχικών διανομών της γης, μεταβιβάσεων λόγω κληρονομιάς ή προικοδότησης, άγορών και πωλήσεων ή έννοικιάσεων κάτω από διάφορους όρους, ο αριθμός των τεμαχίων, μέσα στο σύνολο των γεωργικών εκμεταλλεύσεων, υπερδιπλασιάστηκε. Όπως θά δούμε λεπτομερειακά στη συνέχεια, τά 3/4 περίπου της καλλιτεργούμενης επιφάνειας του χωριού αποτελούνται σήμερα από μικρά τεμάχια που καθένα τους έχει έκταση μικρότερη από δέκα στρέμματα. Όλες εξ άλλου οι εκμεταλλεύσεις είναι τεμαχισμένες σε κομμάτια που ο αριθμός τους ποικίλλει, ανάλογα με τό μέγεθος της εκμετάλλευσης, από 2 μέχρι 40 (μέσος όρος, επτά τεμάχια ανά εκμετάλλευση). Πρέπει να σημειωθεί ότι τό μέγεθος ενός αγροτεμαχίου δέν εξαρτάται, κατά γενικό κανόνα, από τό μέγεθος της εκμετάλλευσης της οποίας αποτελεί μέρος (μέσος όρος, 6 στρέμματα τό τεμάχιο). Οι γεωργικές δυνατότητες του χωριού εξαρτώνται στενά από την παρουσία του νερού, δεδομένης της ανεπάρκειας των βροχοπτώσεων στην περιοχή (μέσος όρος έτησιων βροχοπτώσεων: 400 ως 600 mm). Παρά τις προόδους που έχουν γίνει, οι ανάγκες σ' αυτόν τον τομέα είναι μεγάλες.

Τό φράγμα που κατασκευάζεται αυτή τη στιγμή στον 'Αλιάκμονα, σε απόσταση 12 χλμ. από τό χωριό, θά μπορούσε, καθώς λένε, να τροφοδοτήσει με νερό ολόκληρη την περιοχή. Μ' αυτήν την προοπτική, ή με την προοπτική νά πολλαπλασιαστούν οι γεωτρήσεις, θά ύπρχαν πιθανότητες να στραφούν οι κάτοικοι σε πρώτες καλλιέργειες (τομάτες,

πιπεριές), μεγαλύτερης αποδοτικότητας σε σχέση με τις άλλες έντατικές καλλιέργειες, ή σε υδροκαλλιέργειες (άκτινιδία) για τις οποίες δλο και περισσότερο γίνεται λόγος στην περιοχή. Οι φυσικές δυνατότητες φαίνεται επίσης εξαιρετικές για την εκτροφή προβάτων και κατσικιών χάρη στα άφθονα βοσκοτόπια που βρίσκονται στους γύρω λόφους. Σήμερα, ωστόσο, τα βοσκοτόπια αυτά είναι απαγορευμένα στους βοσκούς επειδή αποτελούν μέρος παλιών μεγάλων ιδιοκτησιών (τσιφλίκια), που ανήκουν σε ιδιώτες ή στην 'Εκκλησία και ξειραρέθηκαν από την αγροτική μεταρρύθμιση. Το ίδιο πρόβλημα υπάρχει και σε σχέση με τα πλούσια δάση της περιοχής: από την ένδεχόμενη αλλοτρίωσή τους θα μπορούσαν να ευημερήσουν αρκετοί δασικοί συνεταιρισμοί. "Όσο για τον πλούτο του υπεδάφους της περιοχής, σημειώνουμε την παρουσία χρωμίου και μαγγανίου, που δέν έγιναν ποτέ αντικείμενο συστηματικής εκμετάλλευσης.

"Ο οικισμός, σύνολο κατοικιών διευθετημένο και κανονικό με δρόμους ολόισιους, παρουσιάζει την ίδια εικόνα με όλα τα χωριά και τις συνοικίες που χτίστηκαν στην ελληνική ύπαιθρο, μετά την άφιξη των προσφύγων.² "Ο οικισμός, άραιός σχετικά, απλώνεται σε μία έκταση μήκους 1,5 χλμ. και πλάτους 1 χλμ. περίπου, και διαιρείται σε όρθογώνιους κλήρους που περιέχουν το σπίτι, συχνά διάφορο, μία αύλη κι έναν κήπο. "Από τα παλιά πλινθόκτιστα σπίτια των δυο μικρών οικισμών, που αποτελούσαν το χωριό πριν από το 1920, και τις πρώτες κατασκευές των προσφύγων δέν διατηρούνται σήμερα περισσότερα από 3 ή 4 κτίσματα. Τα υπόλοιπα έχουν ξαναχτιστεί, άλλα στη δεκαετία του 50, άλλα μετά το 1967-68 χάρη κυρίως στα στεγαστικά δάνεια που δόθηκαν από την 'Αγροτική Τράπεζα. "Ακόμη και σήμερα το χωριό μοιάζει να βρίσκεται σε πλήρη ανοικοδόμηση όπως μαρτυρούν τα πολυάριθμα γιαιπία που όμως, είναι αλήθεια, δέν λειτουργούσαν όλα τις μέρες της επίσκεψής μας.

Το κέντρο του χωριού βρίσκεται στο σημείο όπου διασταυρώνονται οι δύο βασικές οδικές αρτηρίες, οι μόνες που διαθέτουν ασφαλτόστρωση, κι αυτό στά τημάτα εκείνα απ' όπου διέρχεται το λεωφορείο της Βέροιας.

Γύρω απ' αυτό το σταυροδρόμι συσπειρώνονται οι κυριότερες δημόσιες κατασκευές, υπηρεσίες και έμπορικά καταστήματα: το 'Ηρώ, το κτίριο που στεγάζει τα γραφεία της Κοινότητας, του 'Αγροτικού Συνεταιρισμού, του Τοπικού 'Οργανισμού 'Εγγείων Βελτιώσεων (TOEB), του 'Αθλητικού Συλλόγου και του Κοινοτικού 'Ιατρείου, το κτίριο του Σχολείου, ή Κοινοπραξία Ροδακινοπαργωτών, ένα περίπτερο,

δύο έστιατόρια, ένας φούρνος (όπου βρίσκεται και το μοναδικό τηλέφωνο που υπάρχει στο χωριό), ένα ζαχαροπλαστείο, τρία καφενεία (από τα όποια το ένα που συγκεντρώνει τη νεολαία θά λειτουργήσει από το 1978 και ως discotheque), ένα μπακάλικο που χρησιμεύει και για βενζινάδικο, ένα κομμωτήριο, ένα κατάστημα ύφασμάτων. Λίγο πιο πέρα βρίσκεται το κτίριο του Νηπιαγωγείου, το γήπεδο ποδοσφαίρου, ακόμη ένα καφενείο-μπακάλικο, τις αποθήκες του συνεταιρισμού, ένα δεύτερο κομμωτήριο, ένα κινηματογράφο, σήμερα κλειστό, ένα άλλο περίπτερο επίσης κλειστό, το εργαστήριο του ξυλουργού-σιδερά-μαραγκού της κοινότητας, το χώρο τέλος όπου πραγματοποιούνται οι αρχαιολογικές ανασκαφές. "Εδώ έγιναν και οι πρόσφατες ανακαλύψεις των μακεδονικών τάφων από το συνεργείο του καθηγητή Μ. "Ανδρόνικου. Σε έντελως απόκεντρη θέση βρίσκονται οι δύο εκκλησίες του χωριού, ή Κοίμηση της Θεοτόκου στα νοτιοανατολικά και ή 'Αγία Παρασκευή με το νεκροταφείο στά βορειοδυτικά, το εργαστήριο ενός ακόμη σιδηρουργού, ένα όρνιθοτροφείο και μία ταβέρνα. "Εξω από τον οικισμό βρίσκονται οι εγκαταστάσεις διαλογής ροδακίνων (διαλογητήριο) της Κοινοπραξίας Ροδακινοπαργωτών, όπως κι ένα παρόμοιο κτίριο που ανήκει σε ιδιώτη. Οι δύο παλιοί αρχαιολογικοί χώροι βρίσκονται επίσης έξω από το χωριό, το προϊστορικό νεκροταφείο στα βορειοανατολικά, και τά έρείπια του ανακτόρου και των μακεδονικών τάφων στους νοτιοδυτικούς λόφους. "Εξ αίτίας της χρησιμοποίησης του πόσιμου νερού για την άρδευση των κήπων, ή διανομή του παρουσιάζει ανεπάρκεια, πράγμα που όδηγησε το κοινοτικό συμβούλιο στην απόφαση να εγκαταστήσει το 1977 μετρητή σε κάθε σπίτι. "Υπάρχουν σήμερα δύο δίκτυα διανομής που συνδέονται με δύο ύδραγωγεία κατασκευασμένα στά 1958 και 1974-75. Το πρώτο τροφοδοτείται από μία πηγή, το δεύτερο από γεώτρηση. Αυτές οι δύο κατασκευές αντικατέστησαν το παλιό ύδραγωγείο που τροφοδοτούσε τις τέσσερις-πέντε δημόσιες βρύσες που υπήρχαν άλλοτε. "Όσο για τις συγκοινωνίες, φαίνονται ικανοποιητικές. Το χωριό συνδέεται με ή Βέροια με λεωφορεία που εκτελούν δρομολόγια κάθε όρα. Οι αγροτικοί δρόμοι βρίσκονται σε κακή κατάσταση, όμως ό έπαρχιακός δρόμος που όδηγεί στη Βέροια παρουσιάζει αρκετά ικανοποιητική όνη. "Η προπολεμική όποχή, όταν οι μαθητές πήγαιναν με τά πόδια στο Γυμνάσιο της Βέροιας και το χωριό αποκοβόταν έντελως και για πολλές βδομάδες από την πόλη όποτε «φούσκωνε» το ποτάμι και γινόταν αδιάβατο, μοιάζει πολύ μακρινή.

"Η γενική έντύπωση, που όφηνε μία πρώτη έπίσκεψη στο χωριό, είναι έντύπωση σχετικής ευημερίας και έκσυγχρονισμού που τονίζεται από την παρουσία πολλών αγροτικών μηχανημάτων και αυτοκινήτων, όπως και από τις κεραίες των τηλεοράσεων

2. Βλ. π.χ. την περιγραφή του χωριού της Θράκης "Άβατον από τον Ρ.Υ. Ρέχουαυ στη μονογραφία του *Les paysans de la rive orientale de Bas Nestos*, 'Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών 'Ερευνών, 'Αθήνα, 1969.

πού διακρίνονται πάνω ἀπὸ πολυάριθμες στέγες. Μένει νὰ μάθουμε ἂν αὐτὴ ἡ ἐντύπωση ἰσχύει γιὰ ὅλους τοὺς χωρικοὺς καὶ ἂν αὐτὸς ὁ ἐκσυγχρονισμὸς ἐγγράφεται σὲ μιὰ προοπτικὴ πραγματικῆς ἀνάπτυξης τῆς κοινότητος.

1.2. ἱστορικὴ σκιαγράφηση καὶ πρόσφατη ἐξέλιξη

Οἱ μεγάλοι ἱστορικοὶ σταθμοὶ τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας³ ταυτίζονται μὲ ἐκείνους τοῦ συνόλου τῆς Μακεδονίας, πού ὑπῆρξε γιὰ αἰῶνες τὸ θέατρο διαδοχικῶν εἰσβολῶν καὶ κατακτηθῶν ὧσως καὶ διάφορων δημογραφικῶν ἀναστατώσεων πού τῆς ἀποτόπισαν μιάν ἐντελῶς ἰδιαίτερη ἐθνολογικὴ φυσιογνωμία μέσα στὸ βαλκανικὸ χῶρο.

Ἡ τελευταία χρονικὰ ἀπὸ τὶς μεγάλες δημογραφικὲς μεταβολὲς συμπίπτει μὲ τὴν ἐγκατάσταση μισοῦ περίπου ἑκατομμυρίου ἀγρότων προσφύγων (ὧσως καθορίστηκε ἀπὸ τὸ πρωτόκολλο τῆς Γενεύης στὰ 1926) πού διπλασίασε τὸν πληθυσμὸ τῆς Μακεδονίας μετὰ τὴν ἀποχώρηση τῶν ἀνταλλαγέντων μουσουλμανικῶν πληθυσμῶν. Νέες διαπολιτισμικὲς ἰσορροπίες δημιουργοῦνται ὕστερ' ἀπ' αὐτὲς τὶς ἀνταλλαγές. Ἡ εἰκόνα πού παρουσιάζει ὁ πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς τῆς Βέροιας σύμφωνα μὲ τὶς στατιστικὲς τῆς Γενικῆς Διοικήσεως τῆς Μακεδονίας στὰ 1925 εἶναι ἡ ἀκόλουθη: σὲ σύνολο 61.124 κατοίκων, 34.050 εἶναι αὐτόχθονες, 15.660 πρόσφυγες (στὸ μεγαλύτερο μέρος Πόντιοι καὶ Καυκάσιοι πού ἀντικαθίσταντο πρὶν 12.000 περίπου μουσουλμάνους πού ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ πρὶν ἀπὸ τὴν ἀνταλλαγὴ), 10.235 Βλάχοι, 751 Σλάβοι καὶ 428 Ἑβραῖοι.⁴

Ἀν καὶ ἡ ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων συνεχίστηκε σποραδικὰ καὶ μετὰ ἀπ' αὐτὴν τὴ χρονολογία, μπορούμε νὰ δοῦμε σ' αὐτοὺς τοὺς ἀριθμοὺς τὶς λίγο ἢ πολὺ ὀριστικὲς ἀριθμητικὲς σχέσεις, πού δημιουργήθηκαν ἐδῶ ἀνάμεσα στὶς τρεῖς μεγάλες κοινότητες. Πρέπει νὰ προσθέσουμε πὼς ἡ Βέροια δέχτηκε ἀναλογικὰ λιγότερους πρόσφυγες ἀπὸ τὴν ὑπόλοιπὴ Κεντρικὴ Μακεδονία. Οἱ ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν δημογραφικὴς αὐτὲς μεταβολὲς, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὶς ἐπιπτώσεις ἀπὸ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση, ἄλ-

λαξαν ριζικὰ τὴν κοινωνικο-οικονομικὴ φυσιογνωμία τῆς περιοχῆς.

Πέρα ἀπὸ τὶς ἀλλαγές στὸ οἰκολογικὸ πλαίσιο πού ὑπογραμμίσανε προηγουμένως, μιὰ πραγματικὴ ἐπανάσταση συντελεῖται στὰ πεδία τῶν κοινωνικῶν σχέσεων παραγωγῆς, τῶν ἀγροτικῶν δομῶν, τῶν τεχνικῶν καὶ τῶν καλλιεργητικῶν συστημάτων: τὰ μεγάλα συστήματα τῆς ἐκτατικῆς μονοκαλλιέργειας παραχωροῦν τὴ θέση τους στὴ μικρὴ ἐντατικὴ ἐκμετάλλευση πολυκαλλιέργειας-κτηνοτροφίας. Τὶς δύο βασικὲς κοινωνικὲς τάξεις, τοὺς «μπεδέες» (μεγαλοῖδιοκτητὲς) καὶ τοὺς κολλήγους ἀντικαθιστᾷ ἓνα πλήθος ἀπὸ ἀτομικοὺς μικροκαλλιεργητὲς: νέες καλλιέργειες εἰσάγονται (κτηνοτροφικὰ φυτὰ, λαχανικὰ, καπνὸς, ἀμπέλια κτλ.) ἐνῶ ἄλλες φθίνουν ἢ ἐξαφανίζονται ἐντελῶς (δημητριακὰ, σουσάμι, μουριές), οἱ τεχνικὲς καὶ τὰ πατροπαράδοτα καλλιεργητικὰ συστήματα ἀρχίζουν ν' ἀλλάζουν ἐπίσης ἐξ αἰτίας τῆς στενότητος τῆς γῆς καὶ τῆς ἐπιρροῆς τῶν προσφύγων (σταδιακὴ ἐγκατάλειψη τῆς ἀγρὰνάπαυσης, ἐμφάνιση ἐναλλακτικῶν καλλιεργειῶν, χρήση λιπασμάτων καὶ νέων σπόρων, δημιουργία πειραματικῶν σταθμῶν καὶ χώρων ἐπιδείξεως, ἀντικατάσταση τῶν ὑλινῶν ἀρότρων καὶ τῶν μικρῶν δρεπανῶν μὲ δυτικὰ ἄροτρα καὶ μεγάλα δρεπάνια κτλ.), ἡ παραγωγικότητα τῆς γῆς καὶ τῆς ἐργασίας αὐξάνει γρήγορα, οἱ συνεταιρισμοὶ πολλαπλασιάζονται.

Στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου πραγματοποιοῦνται στὸ νομὸ Ἡμαθίας οἱ πρῶτες δομικὲς προσαρμογὲς ὀρθολογικοποίησης τῆς παραγωγῆς πού σὲ διάστημα λιγότερο ἀπὸ τριάντα χρόνια θὰ ἀναδείξουν αὐτὴ τὴ ζώνη ἀπὸ μιὰ ἀπὸ τὶς πρῶτες ἀγροτικὲς περιοχὲς τῆς Ἑλλάδας γιὰ τὴν πυκνότητα τοῦ πληθυσμοῦ τῆς, τὴν ἐκταστὴ τῆς καλλιεργούμενης ἐπιφάνειας, τὴν ἐξειδίκευσή της στὴν καλλιέργεια ὀρισμένων προϊόντων (μπαμπάκι, φρούτα), τὴ χαμηλὴ σχετικὰ ἀγροτικὴ ἐξοδὸ καὶ, κύρια, τὴν ἀγροτικὴ ἐκμηχάνιση καὶ ἄρδευση,⁵ ὧσως καὶ στὴ διάρκεια τῆς τελευταίας δεκαεπενταετίας, γιὰ τὸ μεγάλο ἀριθμὸ ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν καὶ τὴ σπουδαιότητα τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆς ἐμπορίου.⁶ Ταυτόχρονα, οἱ ἀπαρχὲς αὐτῆς τῆς ὀρθολογικοποίησης καὶ τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ θ' ἀνοίξουν τὸ δρόμο γιὰ μιὰ ὅλο καὶ

3. Γιὰ μιὰν ἐνημέρωση πάνω στὴν ἱστορία τῆς Βέροιας βλέπε τὴν ἐξαιρετικὴ μονογραφία τοῦ Γ.Χ. Χιονίδη, *Ἱστορία Βεροίας, πόλεως, περιοχῆς*, τ. Α', Βέροια 1960, τ. Β' (Βυζαντινοὶ χρόνοι), Θεσσαλονίκη 1970.

4. Βλ. J. Ancel (ἐ.α.) ὧσως καὶ τὶς δημοσιεύσεις τῆς Κοινωνίας τῶν Ἑθνῶν *L'etablissement des réfugiés en Grèce*, Τομοὶ I καὶ II, Γενεὴ 1926, ἐποὺ ὑπάρχει καὶ ἓνας χάρτης ἐθνολογικῆς σύνθεσης τῆς Μακεδονίας. Οἱ ἀριθμοὶ αὐτοὶ παρουσιάζουν ὀρισμένους διαφορὰς σὲ σύγκριση μ' ἐκείνους πού δίνει, τρία χρόνια ἀργότερα, ἡ ἀπογραφή τοῦ 1928. Σύμφωνα μ' αὐτὴν, ὁ συνολικὸς προσφυγικὸς πληθυσμὸς τῆς περιοχῆς Βέροιας ἀνέρχεται σὲ 17.987, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 7.248 Μικρασιᾶτες, 4.146 Πόντιοι καὶ 2.785 Καυκάσιοι (οἱ ὑπόλοιποι προέρχονταν ἀπὸ τὴ Βουλγαρία καὶ τὴν Ἀνατ. Θράκη). Εἶναι πιθανόν ὅτι διαφορά τῶν 2.327 προσφύγων πού βρίσκουμε ἐπὶ πλεόν στὴν ἀπογραφή τοῦ 1928 νὰ ὀφείλεται στοὺς Μικρασιᾶτες πού ἐξοκολοῦθον νὰ συρρέουν στὴν περιοχὴ μετὰ τὸ 1925.

5. Στὰ 1961, ἡ σχέση ἀνάμεσα στὴ μηχανικὴ ἰσχύ (σὲ C. V.) καὶ στὴν καλλιεργούμενη ἐπιφάνεια ἔδινε στὴν Ἡμαθία τὴν πρῶτὴ θέση, καὶ μὲ μεγάλη διαφορά, ἀπὸ ὅλους τοὺς νομοὺς τῆς Ἑλλάδας (100,01 ἔναντι 62,66 γιὰ τὸ νομὸ Ἀρριπῆς πού ἔρχεται στὴ δεύτερη θέση). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ μὲ τὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν ἀρδευομένη ἐπιφάνεια καὶ τὴν καλλιεργούμενη ἐπιφάνεια: ἡ Ἡμαθία εἶναι πάλι ἐπικεφαλὴς μὲ 67,45%, ἀφῆνοντας πολὺ πίσω τὴς τὸ νομὸ Πέλλης (49,10%).

6. Βλέπε B. Kayser, K. Thompson καὶ all., *Atlas économique et social de la Grèce*, Κέντρο Κοινωνικῶν Ἑπιστημῶν Ἀθηνῶν, Κέντρο Οἰκονομικῶν Ἑρευνῶν, Στατιστικὴ Ὑπηρεσία Ἑλλάδας, Ἀθῆνα 1964.

7. Βλέπε, πάλιν σ' αὐτὸ τὸ θέμα καὶ τὴν τεκμηριωμένη ἐκθεσὶς τῆς Νομαρχίας—Γρ. Θεοδοσίου, «Ἐνημέρωση...» Μάιος 1977 (πολυγραφ.)

στενότερη ένσωμάτωση της άγροτικής της οικονομίας στην παγκόσμια καπιταλιστική αγορά, μ' όλα τα τυπικά έπακόλουθα (άνισομέρεια, έλλειψη συνοχής, αστάθμητο παραγόντων) για την τοπική οικονομική ανάπτυξη που έμπεριέχει αυτή η διαδικασία και που η πρόσφατη ιστορία του χωριού της Βεργίνας φωτίζει κατά τρόπο χαρακτηριστικό.

Τήν πρώτη γραπτή μνεία που έχουμε στην κατοχή μας για την ύπαρξη στή σύγχρονη εποχή έγκαταστάσεων στο σημείο όπου βρίσκεται το σημερινό χωριό, την οφείλουμε σέ δυο Γάλλους αρχαιολόγους, τούς L. Heuzey και M. Daumet, που επισκέφθηκαν αυτά τά μέρη στις άρχές του δεύτερου μισού του περασμένου αιώνα, στή διάρκεια μιας άρχαιολογικής αποστολής.⁷ Επρόκειτο για δυο μικροσκοπικούς οικισμούς, τīs Κοϋτλες και τīs Μπάρμπες, μέ δέκα περίπου κατοικίες ό καθένας, που συγκέντρωναν τούς κολλήγους του τσιφλικι ό όποιος έξουσίαζε τήν περιοχή. Μισόν αιώνα άργότερα, τήν παραμονή της άφιξης τών προσφύγων, οι δυο αυτοί οικισμοί παραμένουν άνάλλαχτοι σύμφωνα μέ τīs περιγραφές τών πió παλιών άπό τούς αυτόχθονες πληροφορητές μας: καμία τριανταριά, συνολικά, οικογένειες, δεμένες στενά μεταξύ τούς μέ συγγένειες και συμπεθερία, μ' όλο που μόνο οι μισές ήταν πράγματι «αυτόχθονες» ένδ ό υπόλοιπες κατάγονταν είτε άπό άλλα χωριά της περιοχής (Βέροια, Πιέρια) είτε άπό διάφορες πολιτισμικές ομάδες (Σλαβόφωνοι, Βλάχοι). Οι έτερογενείς αυτές καταβολές, σέ συνδυασμό μέ μία μεγάλη γεωγραφική κινητικότητα και μία έντονη έπίσης έξωγαμική τάση (οι μισές παντρεμένες γυναίκες άπό τīs οικογένειες που ύπήρχαν μέχρι τό 1920-22 προέρχονταν άπό χωριό διαφορετικό άπό έκείνο του άντρα τούς), έξηγεί τήν έξαιρετικά μεγάλη άνομοιογένεια του πληθυσμού του χωριού και τήν άπουσία κοινοτικών θεσμών πριν άπό τήν άφιξη τών προσφύγων.

Τό πρώτο κύμα τών προσφύγων φθάνει γύρω στά 1920-21. Είναι Κανκάσιοι που έρχονται άπό τά χωριά Παντζερτό και Κεσέρ. Άπ' αυτούς 20-25 οικογένειες θά έγκατασταθούν στό χωριό ένδ ό υπόλοιποι θά μοιραστούν σ' άλλα μέρη άνάμεσα στήν Καλαμαριά και στό Κιλκίς. Άκολουθούν οι Πόντιοι (1924-25), πολυπληθέστεροι, άπό τή Σάντα της Τραπεζούντας. Οι νέοι κάτοικοι έγκαθίστανται άνάμεσα στά δυο ύπάρχοντα μικρά χωριά που στό έξής θά ένωθούν σχηματίζοντας έναν ένιαφο οικισμό. Ό Μητροπολίτης Βεροίας θά του δώσει τό όνομα Βεργίνα σέ άνάμνηση της τελευταίας Βυζαντινής πριγκίπισσας της περιοχής. Στά 1935 τό χωριό όνομάζεται κοινότητα και διαχωρίζεται άπό τή γειτονική κοινότητα Παλαιτισίων στήν όποία άνηκε διοικητικά μέχρι τότε. Στό μεταξύ, ή όψη της περιοχής

άλλάζει ριζικά χάρη, ιδιαίτερα, στήν έφαρμογή της άγροτικής μεταρρύθμισης όπως και στό πνεύμα τών προσφύγων, βαθιά διαποτισμένο άπό τīs κοινοτικές παραδόσεις⁸ και τό αίσθημα άλληλεγγύης: εμφανίζονται οι πρώτες γερές κατασκευές που αντικαθιστούν τīs πλινθόκτιστες, συστήνονται έπιτροπές που αναλαμβάνουν τīs πió έπείγουσες ύποθέσεις της κοινότητας, διεξάγονται έρανοι και διοργανώνονται θεατρικές παραστάσεις για νά χρηματοδοτήσουν τήν ίδρυση του σχολείου που ύπήρξε ή πρώτη φροντίδα τών προσφύγων άπό τή στιγμή της έγκατάστασής τούς και που δεσπόζει σήμερα—κτίριο όραίο και εύρύχωρο—στό κέντρο του χωριού, σύμβολο και ταυτόχρονα μαρτυρία έπιβλητικής και εύγλωττης της παραδοσιακής πρόσδεσης τών Ποντίων στήν έκπαίδευσή.

Οι μεγάλες στιγμές που σφραγίζουν τήν ιστορία του χωριού στή διάρκεια τών τελευταίων πενήντα χρόνων μπορούν νά συνοψιστούν ως έξής: Μετά τήν πρώτη και πίο σημαντική διανομή της γής που πραγματοποιήθηκε στά 1929-30 όχι χωρίς προστριβές και συγκρούσεις άνάμεσα στους αυτόχθονες και στους πρόσφυγες (οι πρώτοι διεκδικούσαν τή γή που είχαν δουλέψει οι πρόγονοί τούς, οι δεύτεροι υπεράσπιζαν τό δικαίωμα τούς ν' άποζημιωθούν για τό χάσιμο της δικής τους γής, αποτέλεσμα της ανταλλαγής τών πληθυσμών), ή πλημύρα του Άλιάκμονα στά 1935, που κατάστρεψε πολλές καλλιεργούμενες έκτάσεις, δημιουργεί τīs συνθήκες για μία δεύτερη διανομή της γής που θά λάβει χώρα στά 1940-42. Αυτή ή τελευταία δέ θά ύλοποιηθεί παρά μετά τό 1950 έπειτα άπό ένα δάνειο του Ύπουργείου Γεωργίας που έδωσε τή δυνατότητα νά γίνουν οι απαραίτητες έχειρσώσεις. Ή γερμανική κατοχή και ό εμφύλιος πόλεμος διαίρεσαν τό χωριό σέ δυο αντίπαλα στρατόπεδα όπως έγινε μέ όλα σχεδόν τά ελληνικά χωριά, δέ φαίνεται όμως νά προξένησαν σημαντικές ύλικές καταστροφές.

Βέβαιο είναι πώς τά γεγονότα αυτής της περιόδου σημάδεψαν βαθιά τή ζωή του χωριού και τό στέρησαν έπί πλέον άπό ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού του, Πόντιους κυρίως, που για ν' άποφύγουν τīs διώξεις που ακολουθούν τόν εμφύλιο πόλεμο, προτίμησαν νά έγκατασταθούν όριστικά στίς πόλεις ή αυτοέξορίστηκαν στίς Άνατολικές χώρες. Μόνο τά τελευταία χρόνια μερικοί άπ' αυτούς άρχίζουν λίγο-λίγο νά επιστρέφουν στόν τόπο τούς.

Ή δεκαετία του 50 έγκαινιάζει τήν εποχή της μεγάλης στροφής στήν οικονομία του χωριού μέ τή σταδιακή έγκατάλειψη της αυτοκαταναλωτικής οικονομίας, τήν εισαγωγή νέων καλλιεργειών και γεωργικών τεχνικών, τό όλοένα και μεγαλύτερο άνοιγ-

7. L. Heuzey-M. Daumet, *Mission archéologique de Macédoine*, Παρίσι 1876.

8. Για τήν περιγραφή τών κοινοτικών θεσμών της Σάντας, βλ. Στάθη Άθανασιάδ (Γεροστάθη), *Ιστορία και Λαογραφία της Σάντας*, τομ. 1, Θεσσαλονίκη 1967, σελ. 123-150.

μα στήν ἀγορά. Πρόκειται γιά ἓνα γενικό φαινόμενο πού παρατηρεῖται μεταπολεμικά σέ ὁλόκληρη τή Μακεδονία τῆς ὁποίας ἡ «ὀρθολογιστική ἀναδιοργάνωση» τῆς ἀγροτικῆς οἰκονομίας καί ἡ «κοινωνική ἀνάπτυξη», σύμφωνα μέ τίς ἐπιταγές τοῦ Σχεδίου Μάρσαλ, ἀποτελοῦν ἓνα ἀπό τὰ πρωταρχικά καθήκοντα τῆς ἀγροτικῆς πολιτικῆς τῶν τότε κυβερνήσεων καί κινούν, ὅπως ἰδιαιτέρως, τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ἀμερικανικῆς ἔρευνας στήν Ἑλλάδα.⁹ Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸ δικό μας χωριό αὐτὴ ἡ πολιτικὴ μεταφράστηκε στήν ἐδραίωση ἑνὸς πιστωτικοῦ συστήματος λιγότερο ἀσυνάρτητο καί πιο ἀποτελεσματικὸ ἀπὸ τὸ παλιό, στήν ἀπαρχὴ τῆς ἀγροτικῆς ἐκμηχάνισης, στήν ὅλο καί πιο μαζικὴ χρῆσὴ λιπασμάτων καί ἀντιπαρασιτικῶν φαρμάκων, στήν ἐπέκταση ὀρισμένων ἐμπορικῶν καλλιιεργειῶν, ὅπως τὸ μπαμπάκι, καί στήν ἐμφάνισή ἄλλων ὅπως ὁ καπνός καί, πρὸς τὸ τέλος τῆς δεκαετίας, ἡ δενδροκομία. Παράλληλα ἡ παραδοσιακὴ κτηνοτροφία (πρόβατα καί κατσίκια) φθίνει ὀριστικά, ἡ ἀγρoνμίαση ἐγκυκαταλείπεται, ὁ τύπος ἐκεῖνος διάρθρωσης τῶν καλλιιεργειῶν, πού συνίσταται σέ μιά διαφοροποίηση τῆς ἐμπορικῆς παραγωγῆς συνδυασμένη μέ αὐτοκαταναλωτικὲς γεωργικὲς δραστηριότητες συμπληρωματικῆς τῆς οἰκίας κτηνοτροφίας στὸ πλαίσιο τῆς οἰκογενειακῆς ἐκμετάλλευσης, σταθεροποιεῖται καί γενικεύεται. Μποροῦμε νά ὀρίσουμε αὐτὴν τὴν περίοδο σάν περίοδο δοκιμῶν καί πειραματισμῶν πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις.

Ἀντίθετα, ἡ δεκαετία 1960-70 ἀποτελεῖ γιά τὸ χωριό τὴν περίοδο μῆς ἔντονες οἰκονομικῆς δραστηριότητος πού συνοδεύεται ἀπὸ τὴν προλεταριοποίηση ἑνὸς μέρους τῶν ἀγροτῶν παραγωγῶν. Στὴ διάρκεια αὐτῶν τῶν ἐτῶν οἱ ἐμπορικὲς καί κτηνοτροφικὲς καλλιιεργεῖες συστηματοποιοῦνται (αὐξήση τῶν τιμῶν τοῦ καπνοῦ, πρῶτες ἐξαγωγὲς ροδακίνων στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη), ἡ ἐκμηχάνισή ὅπως καί ἡ χρῆσὴ λιπασμάτων καί ἀντιπαρασιτικῶν φαρμάκων γενικεύονται σέ ὅλες σχεδὸν τὶς ἐκμεταλλεύσεις, ἡ προσφυγὴ τοῦ χωρικοῦ σὲ ἀγροτικὰ δάνεια παίρνει καθολικὸ χαρακτήρα, ἡ ἐπιφάνεια τῶν ἀρδευομένων ἐδαφῶν αὐξάνει σημαντικά, ἡ παρουσία γεωπόνων γίνεται πιο τακτικὴ καί πιο ἀποτελεσματικὴ, μπαίνει σ' ἐφαρμογὴ ἓνα σχέδιο διευθέτησης τοῦ οἰκισμοῦ, τὰ ἰδιωτικά αὐτοκίνητα πολλαπλασιάζονται, οἱ οἰκιακὲς ἡλεκτρικὲς συσκευὲς κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στὰ σπῖτια τοῦ χωριοῦ. Φαινόμενο χαρακτηριστικὸ αὐτῆς τῆς περιόδου, οἱ πολυάριθμοι οἰκογέ-

νειες ἀπὸ τίς γύρω ὀρεινὲς περιοχὲς πού ἀρχίζουν νά μεταναστεύουν στὴ Βεργίνα. Ἡ ὁμαδικὴ αὐτὴ κάθοδος ἀναπαύεται τόσο στήν αὐξημένη ζήτησι ἐποχιακῆς ἐργασίας, ὅσο καί στὶς δυνατότητες πού προσφέρονται γιὰ τὴν ἀνεύρεση μιᾶς ἀπασχόλησης στὴ γειτονικὴ Βέροια ἢ ὁποία, τὴν ἴδια περίοδο, παρουσιάζει τὴν εἰκόνα ἀληθινοῦ οἰκονομικοῦ δρασημοῦ. Συνοπτικά, κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 60, ἡ παραγωγὴ αὐξάνει ἀπὸ τὸ διπλάσιο στὸ τετραπλάσιο, ἀνάλογα μέ τὸ προϊόν, σέ σχέση μέ τὰ προπολεμικά ἐπίπεδα, ἡ ἀγροτικὴ ἐργασία ὁργανώνεται πάνω σέ ὀρθολογιστικότερες βάσεις, τὰ συλλογικά συμφέροντα τῶν καλλιιεργητῶν ἰσχυροποιοῦνται καί ἀποκρυσταλλώνονται γιὰ πρώτη φορὰ πέρα ἀπὸ πολιτικὲς διαφορὲς: συγχώνευση τῶν δύο Συνεταιρισμῶν Ποντίων καί γηγενῶν σ' ἓνα μοναδικό (πὺ ἐντελὲς πρόσφατα ἀποκτὰ καί πιστοδοτικὲς ἀρμοδιότητες), κινητοποίηση τῶν μικρο-ἰδιοκτητῶν καί τῶν ἀκτημόνων ἐν ὧσι μιᾶς τρίτης διανομῆς πού θά πραγματοποιηθεῖ στὰ 1969.

Ἀπέναντι σ' αὐτὲς τίς βαθεῖς κοινωνικοοικονομικὲς μεταβολές, ἡ καλύτερα, σέ ἄμεση σύνδεση μέ τὴν ἐσωτερικὴ λογικὴ τους, ἐρχονται στὸ φῶς κρούσματα ἀνακολουθίας καί ἀνισότητος, σέ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ: ἡ συγκέντρωση τῆς γῆς ἐπιταχύνεται, αὐξάνεται ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὶς μεγάλες καί μεσαῖες ἐμπορικὲς ἐκμεταλλεύσεις ἀπὸ τὴ μιά καί τίς μικροσκοπικὲς ἐκμεταλλεύσεις αὐτοκαταναλωτικὸν χαρακτήρα ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐνῶ ταυτόχρονα συνεχίζεται ὁ πολυτεμαχισμός σὸ ἐσωτερικὸ τῆς κάθε ἐκμετάλλευσης. Νέοι ἀκτημόνες ἐμφανίζονται. Ἡ ἀξία τῆς γῆς γίνεται ἀντικείμενο κερδοσκοπίας: οἱ τιμὲς τετραπλασιάζονται στὸ διάστημα λίγων χρόνων. Ὅλο καί περισσότεροι καλλιιεργητὲς νοικιάζουν ἐδάφη χωρὶς νά ἐφαρμόζεται κανένα πλήρες σύστημα ἐκμισθώσεων πού νά ἐξασφαλίζει τὰ συμφέροντά τους. Τὸ πέρασμα, ἐξ ἄλλου, ἀπὸ παραδοσιακὲς μορφὲς ἀλληλοβοήθειας γιὰ ὀρισμένες ἀγροτικὲς ἐργασίες πρὸς μισθωτὴ ἐργασία προκαλεῖ ὀξείες ἐποχιακὲς κρίσεις, κρίσεις ἐλλείψεως ἐργατικῶν χεριῶν στὶς περιόδους αἰχμῆς, κρίσεις ὑποαπασχόλησης τὸν ὑπόλοιπο χρόνο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ὑποαπασχόληση τῶν τρακτέρ καί τῶν ἄλλων γεωργικῶν μηχανημάτων κάνει ἀντιορθολογικὴ τὴν ἀτομικὴ κατοχὴ τους.

Τυπικὴ ἐκδήλωση τῶν ἀναστατώσεων πού συνταράσσουν τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ: στὴ διάρκεια αὐτῆς τῆς περιόδου περισσότεροι ἀπὸ τὸ ἓνα τέταρτο τοῦ ἐνεργοῦ πληθυσμοῦ θά μεταναστεύουν στὴ Γερμανία.

Αὐτὰ τὰ φαινόμενα τῆς κρίσης θά σημειώσουν μιάν ἔξαρση στὴ διάρκειά τῆς δεκαετίας τοῦ 70, πού

9. Βλ. τὸ πρόγραμμα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς Μακεδονίας πού ἐπεξεργάστηκε ἡ Near East Foundation (Macedonian Village Extension), τίς ἐργασίες τῶν Ἀμερικανῶν ἀγροτολόγων στὸ πλαίσιο τῶν ἀνταλλαγῶν Fulbright, τίς ἔρευνες τῆς Ἀμερικανικῆς Γεωργικῆς Σχολῆς τῆς Θεσσαλονίκης, κτλ. Γιά μιά εὐρύτερη ἐνημέρωση πάνω στὸ θέμα, βλέπε: Stathis Damianakos, *Etudes Rurales et Monographies Locales en Grèce*—CNRS Univ. de Paris X, Nanterre, Groupe de Recherches Sociologiques, Παρίσι 1978.

μπορεί να χαρακτηριστεί σάν περίοδος της μεγίστης εξέλιξης της οικονομίας του χωριού από τις διακυμάνσεις της αγοράς, όπως και περίοδος νέων πειραματισμών και δοκιμών κάθε είδους. Στη διάρκεια αυτών των χρόνων ο χωρικός της Βεργίνας θά μπει με τη σειρά του στο φαύλο κύκλο: πτώση του πραγματικού αγροτικού εισοδήματος—αύξηση της παραγωγής, κρίση υπερπαραγωγής—νέα πτώση του εισοδήματος, κ.ο.κ., που θά προσπαθήσει να ξεπεράσει προσφεύγοντας όλο και περισσότερο στην αγροτική πίστη, αναζητώντας εξωαγροτικές συμπληρωματικές απασχολήσεις, ή προχωρώντας σέ νέες αναπροσαρμογές της οικογενειακής του έκμεταλλευσης.

Πράγματι, από τό 1972-73, η αύξηση του συνολικού αγροτικού εισοδήματος της περιοχής αδυνατεί να παρακολουθήσει τις πληθωριστικές τάσεις και ή καλλιέργεια ροδακίνων, στην οποία στράφηκαν πολλοί καλλιεργητές προσδοκώντας μία αισθητή βελτίωση του εισοδήματός τους, δέ φαίνεται νά δικαιώνει τις ελπίδες τους. Οί τιμές αυτών των προϊόντων βελτιώνονται σέ πολύ άργό ρυθμό τά τελευταία χρόνια ενώ τό κόστος παραγωγής (ιδιαίτερα τό κονδύλι της μισθωτής εργασίας) έχει αυξηθεί πάνω από δύο φορές σέ σχέση μέ την προηγούμενη δεκαετία. Μετά την κρίση του 1976, μερικοί καλλιεργητές άρχισαν μάλιστα νά ξεριζώνουν τά δέντρα τους.

Ή απάντη σ' αυτή τή βαθμιαία επιδεινωση της κατάστασής του, ή απάντηση του άγρότη παραγωγού, που θέλει νά παραμείνει τέτοιος, είναι κατά γενικό κανόνα ή έντατικοποίηση της εργασίας και ό διπλασιασμός της προσπάθειας γιά τήν έκμηχάνιση και τήν επέκταση της έκμεταλλεύσης μέ τήν εκμίσθηση νέων έδαφών, όπως και ή όλο και πύό έντονη διαφοροποίηση της αγροτικής δραστηριότητας. Είναι ένδεικτικό τό ότι στη διάρκεια της δεκαετίας του 70 ό άριθμός των άγελάδων στό χωριό διπλασιάζεται και σχεδόν όλες οι έκμεταλλεύσεις συνδυάζουν από δώ και μπρός τήν έκτροφή μιάς ή περισσότερων γαλακτοφόρων άγελάδων μέ τήν παραγωγή κτηνοτροφικών φυτών (τριφύλλι) που κι αυτή αύξάνει προοδευτικά σέ σημαντικό βαθμό. Ταυτόχρονα, όρισμένες μεγάλες και μεσαίες έκμεταλλεύσεις εισάγουν νέες καλλιέργειες (ζαχαρότευτλα), ενώ κάνουν τήν εμφάνισή τους μερικές μεμονωμένες περιπτώσεις άλλων πειραματισμών μέ στόχο τή δημιουργία αγροτικών επιχειρήσεων που νά παράγουν έξ όλοκληρου γιά τήν αγορά (άνθοκομία, βιομηχανοποιημένο όρνιθοτροφείο).

Μέσα σ' αυτές τις συνθήκες, ή τάση γιά μία πύό αποτελεσματική κινητοποίηση των θερμοποιημένων όμάδων που ήδη υπάρχουν ή γιά τή δημιουργία καινούργιων γίνεται όλο και περισσότερο αίσθητή: ό αγροτικός συνδικαλισμός κάνει τήν είσοδό του στό χωριό μέ τή δημιουργία ενός τοπικού παραρτήματος του Ήγροτικού Σύλλόγου, ή όμάδα των άκτη-

μών επαναδραστηριοποιείται, εμφανίζονται πολιτιστικοί σύλλογοι ή όμάδες πίεσης όπως ό Ήθλητικός Σύλλογος και ό Σύλλογος Γονέων και Κηδεμόνων, που εισάγουν νέες μορφές κοινωνικότητας μέσα στη ζωή του χωριού. Όμως τό πύό σημαντικό γεγονός της ιστορίας της κοινότητας στη διάρκεια αυτής της τελευταίας περιόδου είναι αναμφίβολα ή δημιουργία της Κοινοπραξίας Ροδακίνοπαραγωγών που αναλαμβάνει ή ίδια τις διαπραγματεύσεις γιά τή διοχέτευση στην αγορά της παραγωγής. Αυτό τό γεγονός παρέχει τήν αδιαμφισβήτητη απόδειξη της θέλησης τουλάχιστον μιάς μερίδας των άγροτών-παραγωγών νά δοκιμάσουν νέους δρόμους στό πέραςμα από τήν κατάσταση τό παραδοσιακού άγρότη σέ κείνη του μικρο-ιδιοκτητή επιχειρηματία που προσπαθεί νά ύποκαταστήσει τους μεσάζοντες, παίρνοντας ό ίδιος στό χέρι του τήν έμπορευματοποίηση των προϊόντων του. Έξ άλλου, οι πρόσφατες αυτόματες έγκαταστάσεις της Κοινοπραξίας (διαλογητήριο) όπου δουλεύουν σαράντα περίπου μισωτοί πάνω από δύο μήνες τό χρόνο, όπως και τά σχέδια ενός κατοίκου του χωριού που επαναπατρίστηκε τελευταία από τήν Τσεχοσλοβακία, νά ίδρύσει ένα έργοστάσιο κατασκευής ύλικου συσκευασίας μέσα στην κοινότητα, μοιάζουν νά επιταχύνουν τις διαδικασίες εξέλιξης της κοινωνίας του χωριού.

Διαδικασίες που δέν είναι άλλες από εκείνες που έγγράφονται μέσα στις γενικές τάσεις εξέλιξης της περιοχής, ιδωμένης στό σύνολό της, δηλαδή ένας άργός αλλά σίγουρος μετασχηματισμός της κοινότητας σέ συνοικία του άστικού κέντρου, μ' ένα τμήμα του πληθυσμού της νά ειδικεύεται στις έμπορικές καλλιέργειες, ενώ τό υπόλοιπο νά στρέφεται όριστικά πρós τή μισθωτή εργασία και τις υπηρεσίες, διατηρώντας ταυτόχρονα ένα μικρό κομμάτι γής γιά αυτοκαταναλωτικούς κυρίως σκοπούς.

1.3. ή δημογραφική κατάσταση

Ή ιστορία και ή σημερινή δημογραφική κατάσταση του χωριού αντικατοπτρίζουν τις σημαντικές αυτές κοινωνικο-οικονομικές ανακατατάξεις. Είναι αλήθεια ότι όρισμένα στατιστικά δεδομένα δίνουν έκ πρώτης όψews τήν έντύπωση μιάς μάλλον έντονης δημογραφικής ζωτικότητας της κοινότητας του χωριού όστόσο, μία προσεκτικότερη μετρία άποκαλύπτει τήν άστάθεια και τό εύθραυστο των δημογραφικών δομών, που κρύβονται έπιμελώς πίσω από καθυσχυστικά επιφανόμενα. Παρ' όλο πύό ή ημιτελής κατάσταση της εργασίας μας πάνω στά άρχεία της Κοινότητας, έξ αίτίας της συντομίας αυτής της πρώτης φάσης της έρευνας, μäs άπαγορεύει πρós τό παρόν νά επιχειρήσουμε μία δημογραφική ανάλυση σέ βάθος, τά στοιχεία που διαθέτουμε σ' αυτόν τον τομέα είναι άρκετά γιά νά σκιαγραφήσουμε μία πρώτη εικόνα της δημογραφίας του χωριού όσον

ἀφορᾷ τὶς σημαντικότερες πλευρὲς τῆς, δηλαδὴ ἐξέλιξη καὶ φυσικὴ κίνησι τοῦ πληθυσμοῦ, δομὴ ἡλικιῶν, γεωγραφικὴ κινητικότητα, μέγεθος τῆς οἰκογένειας καὶ τὸ νοικοκυριό, γαμηλιότητα καὶ περιοχὲς γαμικῶν ἀνταλλαγῶν, πολιτισμικὴ καὶ κοινωνικο-ἐπαγγελματικὴ σύνθεσι τοῦ πληθυσμοῦ, ἐπιπλέον ἐκπαίδευσις.

Ἡ ἐξέλιξι τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Βεργίνας, σύμφωνα μὲ τὶς ἀπογραφὰς ἀπὸ τὸ 1920 καὶ ἔπειτα, παρουσιάζεται ὡς ἑξῆς: ἀπὸ 222 κατοικοὺς τὸ 1920, ὁ πληθυσμὸς διογκώνεται στοὺς 614 τὸ 1928, προσοδεύει ἀκόμη τὸ 1940 φτάνοντας τοὺς 1008 κατ., γιὰ νὰ μειωθεῖ στοὺς 794 κατ. τὸ 1951 καὶ νὰ ἀρχίσει νέα ἄνοδο στὴ συνέχεια: 962 κάτοικοι τὸ 1961 καὶ 1048 τὸ 1971. Πρὶν ἐπιχειρήσουμε νὰ δοῦμε ἀπὸ κοντὰ αὐτὲς τὶς θεαματικὰς διακυμάνσεις, ἅς ἐξετάσουμε συνοπτικὰ τὴ φυσικὴ κίνησι καὶ τὴ γεωγραφικὴ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ. Τὰ ποσοστὰ γεννησιμότητος, πολὺ ὑψηλὰ στὴν περίοδο ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν ἐγκαταστάσι τὸν προσφύγων, ἐλαττώνονται προοδευτικὰ μετὰ τὸν πόλεμο, γιὰ νὰ φτάσουν σὲ κρίσιμο ἐπίπεδο μετὰ τὸ 1971. Οἱ ἀριθμοὶ εἶναι εὐγλωττοί: 4,1% γιὰ τὴν περίοδο 1928-40, 2,6% γιὰ τὸ 1940-51, 2,4% γιὰ τὸ 1951-61, 2,3% γιὰ τὸ 1961-71, 1,5% γιὰ τὸ 1971-76.¹⁰ Αὐτὴ ἡ πτώσι τῆς κομπύλης τῶν γεννήσεων ὀφείλεται, ὅπως ἂν δοῦμε στὴ συνέχεια, τόσο στὴ γήρανσι τοῦ πληθυσμοῦ (ἀπόρροια τῆς μετανάστευσις), ὅσο καὶ στὴν πτώσι τῆς πραγματικῆς γονιμότητος τῶν νεαρῶν ζευγαριῶν. Ἄν πάρουμε ὑπ' ὄψιν μας ὅτι τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος παραμένουν σταθερὰ στὶς τελευταῖες περιόδους (0,7% τὸ 1951-61, 0,7% τὸ 1961-71, 0,6% τὸ 1971-76 —γιὰ τὶς περιόδους πρὶν ἀπὸ τὸ 1951 δὲν διαθέτουμε στοιχεῖα), βλέπουμε καθαρὰ ὅτι ἡ φυσικὴ αὐξησι τοῦ πληθυσμοῦ παρουσιάζει τάσεις ἐπικίνδυνες ἐλάττωσις μετὰ τὸ 1971: ἀπὸ 1,7% περίπου τὸ 1951-61 περνάει στὸ 1,6% τὸ 1961-71, γιὰ νὰ κατέβει στὸ 0,9% τὸ 1971-76.¹¹

Τὰ στοιχεῖα ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὴ γεωγραφικὴ κινητικότητα τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ¹² ἐπιβεβαιώνουν αὐτὲς τὶς τάσεις. Ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς χώρας, ἀσήμαντὴ τὸ 1951-61 (περίπου 3% στὸ σύνολο τοῦ πληθυσμοῦ), αὐξάνει προοδευτικὰ μετὰ τὸ 1961, ἐνὸς ταυτοχρόνως ἀλλὰς χαρακτηριστῆρα: ἀπὸ 5% περίπου μεταξὺ 1961 καὶ 1971 (κι ἀπὸ αὐτό, περισσότερο ἀπὸ τὸ μισὸ ἀφορᾷ τὶς

γυναῖκες ποὺ παντρεύονται ἐξῶ ἀπὸ τὴν κοινότητα, ἐνῶ τὸ ὑπόλοιπο ἀποτελεῖται ἀπὸ ἄντρες ποὺ ἐγκαθίστανται στὰ ἀστικά κέντρα γιὰ νὰ ἐργαστοῦν), φτάνει σὲ 12% περίπου μεταξὺ 1971 καὶ 1976. Ἄν καὶ ἐξ ἀκολουθοῦναι νὰ πρωτοστατεῖ σ' αὐτὸ τὸ τελευταῖο κύμα ἡ γυναικειὰ μετανάστευσις γιὰ λόγους γάμου, ἡ σύνθεσι τῆς μετανάστευσις πρὸς τὶς πόλεις γιὰ λόγους ἐργασίας ἀλλάζει σὲ σχέσι μὲ τὴν προηγούμενη περίοδο: σχεδὸν οἱ μισοὶ ἀπὸ αὐτοὺς τοὺς μετανάστες εἶναι τώρα γυναῖκες, μὲ ὑψηλὸ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκπαιδευτικὸ ἐπίπεδο, ποὺ πηγαίνουν στὴ Θεσσαλονίκῃ, στὴ Βέροια ἢ στὴν Ἀθήνα γιὰ νὰ ἐργαστοῦν στὴν ἐκπαίδευσι, στίς δὲ ἡμόσεις ὑπηρεσίας ἢ σάν ἱδιωτικοὺς ὑπάλληλους. Ὅσο γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ μετανάστευσι, ἄγνωστὴ μέχρι τότε, παρουσιάζει ἕνα μεγάλο ἄλμα στὴ δεκαετία τοῦ 1960, ὅταν ἐνὰς ἀριθμοῦ 200 περίπου ἀτόμων ἐγκαταλείπει τὸ χωριὸ γιὰ νὰ ἐργαστεῖ στὴ Γερμανία κυρίως ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες χώρες (Βέλγιο, Ἑλβετία, Αὐστραλία). Ἡ μεγάλη πλειοψηφία αὐτῶν τῶν μετανάστεων (ποὺ ἡ σύνθεσι τοὺς περιλαμβάνει τόσο ἄντρες ὅσο καὶ γυναῖκες) θὰ ἐπιστρέψῃ στὸ χωριὸ ἀφοῦ ζήσει μερικὰ χρόνια στὸ ἐξωτερικόν, εἴτε γιὰ νὰ ἀσχοληθεῖ πάλι μὲ τὴ γεωργίαν ἢ τὴ μισθωτὴ ἐργασίαν, εἴτε γιὰ νὰ ξαναφύγῃ, αὐτὴ τὴ φορὰ σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας. Ἡ μετανάστευσις πρὸς τὶς χώρες αὐτὲς συνεχίζεται καὶ μετὰ τὸ 1971, ἂν καὶ μὲ ρυθμὸ αἰσθητὰ πρὸς τὸ ἄργον: εἶναι τῆς τάξεως τοῦ 3% περίπου μεταξὺ 1971 καὶ 1976, ποσοστὸ ποὺ ἂν προστεθεῖ σ' αὐτὸ τῆς ἐσωτερικῆς μετανάστευσις, ἀνεβάζει σὲ 15% τὴ συνολικὴ μετανάστευσις τοῦ χωριοῦ γιὰ τὰ τελευταῖα αὐτὰ χρόνια, δηλαδὴ σ' ἕνα ἐτήσιο μέσο ὄρο 2,5%, ποὺ ὑπερβαίνει κατὰ πολὺ τὴ φυσικὴ αὐξησι, ἀφῆνοντας ἕνα ἀρνητικὸ ὑπόλοιπο 1,6%.

Αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ αἰμορραγία ποὺ φαίνεται νὰ πληττεῖ ἀδιάκριτα τοὺς αὐτόχθονες ὅσο καὶ τοὺς πρόσφυγες, μερικῶς μόνον ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὶς μαζικὰς ἐγκαταστάσεις στὸ χωριὸ ὀρεινῶν πληθυσμῶν μετὰ τὴν δεκαετία τοῦ 60. Πρόκειται γιὰ ἕνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ φαινόμενο τῆς σύγχρονης κοινωνικοὶδιομορφωτικῆς ἱστορίας τοῦ χωριοῦ ποὺ, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπίσης μαζικὴ μετανάστευσι αὐτῆς τῆς περιόδου, δίνει μιὰ ἀνάγλυφον εἰκόνα τῆς ἰδιομορφίας τῆς οἰκονομικῆς ἐξέλιξις αὐτῶν τῶν χρόνων γιὰ τὴν ὁποία μίλησαμε στὸ προηγούμενο μέρος. Θὰ ἔλεγε κανεὶς τὴν οἰ δυσμενεῖς συνθήκες κοινωνικῆς ὑπαρξεως ποὺ δημιουργοῦνται μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ τῆς γεωργίας γιὰ πολλὰς οἰκογένειες τοῦ χωριοῦ (ποὺ ἀρνοῦνται τὴν νέα θέσι ποὺ τοὺς ἐπιφυλάσσει αὐτὴ ἡ διαδικασία καὶ ἐκπατρίζονται γιὰ νὰ ἀναζητήσουν ἄλλου τὴν τύχην τοὺς) θεωροῦνται ἀποδεκτὰ ἀπὸ ἄλλες, μετριότερες κατάστασις, ποὺ σπεύδουν νὰ ἀναπληρώσουν τὸ κενόν.¹³

10. Γιὰ καθὲ μιά ἀπ' αὐτὲς τὶς περιόδους, τὰ ποσοστὰ γεννησιμότητος καθὼς ἐπίσης καὶ τὰ ποσοστὰ θνησιμότητος καὶ γαμηλιότητος ὑπολογίστηκαν μὲ βάση τὸ μέσο πληθυσμὸ μεταξὺ δύο ἀπογραφῶν, ὥστε νὰ μειωθοῦν κατὰ τὸ δυνατόν οἱ ἐπιπτώσεις τῶν πληθυσμιακῶν διαφορῶν ἀπὸ τὴ μιά στατιστικὴ περίοδο στὴν ἄλλη.

11. Πηγή: Δημοτολόγιο, βιβλίον θανάτων καὶ προφορικὰς πληροφορίες.

12. Πηγή: Δελτία ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν (ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα ποὺ καλύπτει τὸ ἕνα πέμπτο τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ) καὶ προφορικὰς πληροφορίες.

13. Αὐτὴ ἡ διπλὴ μεταναστευτικὴ κίνησι, ποὺ θυμίζει συγκοινωνοῦντα δοχεῖα, δὲν ἀποτελεῖ ἰδιομορφία μόνον τοῦ χωριοῦ ποὺ

Στήν πραγματικότητα, μιά κάποια έποικιστική κίνηση δέν σταμάτησε ποτέ στό χωριό άπό τήν έποχή τής έγκατάστασης τών προσφύγων· ώστόσο, είναι ή πρώτη φορά πού τό ρεύμα παίρνει τέτοιες διαστάσεις. Άπό τό 1960 έγκαταστάθηκαν στή Βεργίνα 175 άτομα, δηλαδή σαράντα περίπου οικογένειες (οί περισσότερες πολυμελείς, άφού σχεδόν οί μισές αποτελούνται άπό 5 και άνω μέλη). Στή μεγάλη τους πλειοψηφία κατάγονται άπό χωριά τής Κοζάνης (Πολύφυτο, Άγία Κυριακή ή Σκούλιαρη), όμως άρκετοί έρχονται και άπό τήν Καστοριά ή άπό χωριά τής ίδιας τής Ήμαθίας. Αυτές οί έγκαταστάσεις έχουν τήν τάση νά αυξάνονται μετά τό 1971: ό έτήσιος μέσος όρος σέ σχέση μέ τόν πληθυσμό τής Βεργίνας, άπό 1,1% μεταξύ 1961 και 1971 γίνεται 1,3% μεταξύ 1972 και 1975. Παρ' όλη τήν αύξηση όμως, κι άν ακόμα πάροουμε ύπ' όψη μας έναν όρισμένο έπιπλέον αριθμό έγκαταστάσεων γυναικών λόγω γάμου, τό υπόλοιπο τής κίνησης τού πληθυσμού μετά τό 1971 παραμένει άρνητικό. Μόνο χάρη στίς επιστροφές τών μεταναστών τής Γερμανίας ό πληθυσμός τού χωριού σημειώνει μιά έλαφρά αύξηση μέσα στά τελευταία πέντε χρόνια.

Κάτω άπό τό φώς αυτών τών στοιχείων θά μπορούσαμε νά κάνουμε τίς εξής παρατηρήσεις σχετικά μέ τήν πληθυσμιακές μεταβολές άπό τό 1920 κι έπειτα:

α) Ή αύξηση κατά 176% τού πληθυσμού μεταξύ τών δύο άπογραφών τού 1920 και 1928 έπιτρέπει νά εκτιμήσουμε κατά προσέγγιση σέ 300-330 άτομα τό συνολικό αριθμό τών προσφύγων πού έγκαταστάθηκαν στό χωριό μέχρι τή χρονιά αυτή, άν λάβουμε ύπ' όψη τή φυσική αύξηση τού συνόλου τού πληθυσμού, πού ύπολογίζεται σέ 3,1% μέ βάση τό ποσοστό γεννησιμότητας τής έπόμενης περιόδου πού μάς είναι γνωστό (4,1%) και ένα ποσοστό θνησιμότητας πού δέν έπρεπε νά υπερβαίνει τό 1,0%.¹⁴ Ή άναλογία τών δύο ομάδων αυτοχθόνων και προσφύγων, στό σύνολο τού πληθυσμού, πρέπει νά ήταν τό 1928 τής τάξης τού 45% και 55%, λαμβανόμενης βέβαια ύπ' όψη τής φυσικής αύξησης, μεταξύ 1920 και 1928 γιά

μελετάμε. Ή έγκατάλειψη τών όρεινών ιδιαίτερα χωριών και ή κάθοδος τών πληθυσμών τους στήν πόλη ή στήν πεδιάδα άποτελεί ένα γενικό φαινόμενο τής άγροτικής Ήλλάδας μετά τό 1960, πού παίρνει όμως σημαντικές διαστάσεις στή Μακεδονία. Μας έπισημάνθηκε μιά τυπική περίπτωση ενός χωριού πού έρημώθηκε πρόσφατα, τής κοινότητας Έλαφίνας, κοντά στή Βεργίνα, και τής όποιας ό πληθυσμός, αποτελούμενος κυρίως άπό κτηνοτρόφους, αναγκάστηκε νά μεταναστεύσει ομαδικά όταν ό «μπετό» τής περιοχής απαγόρευσε τήν είσοδο στό βοσκοτόπιο του. Γιά μιά μονογραφική περιγραφή τής προοδευτικής έγκατάλειψης ενός άλλου όρεινου χωριού τής περιοχής στή δεκάτια τού 60, βλ. τή διπλωματική εργασία τού Α. Καραμήτσου, *Τά κοινωνικά προβλήματα τής Κοινότητας Συκής τού Νομού Ήμαθίας*, Γεωπονική Σχολή Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, 1971.

14. Έλλείψει ένδείξεων πού νά συνηγορούν γιά τό αντίθετο, θεωρούμε τά ποσοστά φυσικής αύξησης τών προσφύγων και τών αυτοχθόνων ούσιαστικά ίσα.

τούς πρώτους, μεταξύ 1925 και 1928 (χοντρικά) γιά τούς δεύτερους. Αυτή ή διαπολιτισμική ίσορροπία θά ύποστέι σημαντικές μετατροπές στή διάρκεια τής ιστορίας τής κοινότητας, όπως θά δούμε στή συνέχεια.

β) Ή θετική διαφορά τής τάξης τού 64% πού παρουσιάζει ή εξέλιξη τού πληθυσμού μεταξύ 1928 και 1940 εξηγείται κατά τά 2/3 τής άπό τή φυσική αύξηση, πού ύπολογίζεται πάντα στή βάση τού 3,1%. Τό υπόλοιπο, πού άντιπροσωπεύει περίπου 150 άτομα, φαίνεται νά εκφράζει τίς νέες εγκαταστάσεις τών άκτημόνων πού εξακολουθούν νά γίνονται στό χωριό. Πρόκειται, κατά πάσα πιθανότητα, γιά πρόσφυγες πού ήρθαν νά εγκατασταθούν έδώ άφού προηγούμενα πέρασαν άπό άλλες περιοχές τής Μακεδονίας, πού έπαιξαν ρόλο ενδιάμεσων σταθμών, όπως μεταξύ άλλων ή περιοχή τού Κιλκίς. Αυτή ή όπότεση ενισχύεται άπό τούς πινάκες τής όριστικής διανομής τού Άγροκτήματος Βεργίνας πού συντάχθηκαν τό 1935 άπό τήν Κτηματογραφική Ύπηρεσία:¹⁵ σέ σύνολο 203 κλήρων πού διανεμήθηκαν σέ οικογένειες τού χωριού, οί 133 διανέμονται σέ πρόσφυγες και οί 70 σέ αυτόχθονες, δηλαδή μιά άναλογία 65% και 35% περίπου αντίστοιχα. Τήν ίδια σχέση θά βρούμε άν κάνουμε έναν ύπολογισμό τού αυτόχθονος πληθυσμού μέσα στό σύνολο τού πληθυσμού τού 1940, ξεκινώντας άπό τόν πληθυσμό τού 1920 και μέ βάση μιά φυσική αύξηση τής τάξης τού 3,1%: $222+137=359/1008 (=35\%)$.

Δυστυχώς οί πηγές μας δέν άναφέρουν τί μέρος τού συνόλου τών προσφύγων καταλαμβάνουν οί Κανκάσιοι· άν ώστόσο εξετάσουμε τή σημερινή σύνθεση τού χωριού (βλ. παρακάτω), και παίρνοντας ύπ' όψη τό γεγονός ότι δέν ύπήρξε σημαντική μετανάστευση αυτού τού πληθυσμού μέσα στή δεκαετία τού 40, όπως μαρτυράει ή πρόσφατη κοινωνικοπολιτική ιστορία τής κοινότητας, φαίνεται ότι ό αριθμός τους δέν ξεπέρασε ποτέ τό 10 έως 12% περίπου τού συνολικού πληθυσμού.

γ) Στά χρόνια τού πολέμου, τής γερμανικής κατοχής και τού έμφυλίου πολέμου καθώς και τών γενοκτονιών πού έπακολούθησαν, ό πληθυσμός μειώνεται, γιά πρώτη φορά στήν ιστορία τής κοινότητας, κατά 21%. Αυτή ή μείωση, πού κοστίζει στό χωριό 400 άτομα περίπου, άν λάβουμε ύπ' όψη τή φυσική αύξηση πού θά είχαμε άν δέν ύπήρχε καμιά άπώλεια (1,9%), όφείλεται πολύ περισσότερο σέ μιά μαζική μετανάστευση, κυρίως τόν Ποντίαν, παρά σέ αύξηση τής θνησιμότητας, δεδομένου ότι οί άπώλειες πού προκάλεσε ό πόλεμος σ' αυτήν τήν περίοδο δέν ύπήρξαν σημαντικές στή Βεργίνα. Οί άναστατώσεις πού γνωρίζει ή κοινότητα τού χωριού μέσα σ' αυτά τά χρόνια είναι ή αίτία τής άνατροπής τής άριθμητικής

15. Πηγή: Άρχεία τής Τοπογραφικής Ύπηρεσίας τής Διευθύνσεως Γεωργίας τής Νομαρχίας Ήμαθίας.

ἀναλογίας μεταξύ αὐτοχθόνων καί προσφύγων (πού ὑπολογίζονται σέ 53% καί 47% κατὰ προσέγγιση τὸ 1951) καί ἐξηγοῦν τὴ σημερινή κυριαρχία τῶν πρώτων στὸ χωριό.

δ) Μεταξύ 1951 καί 1961 ὁ πληθυσμὸς αὐξάνεται κατὰ 21% κι ἔτσι ἀναπληρώνεται ἕν μῆρει ἡ μείωση τῆς προηγούμενης περιόδου. Αὐτὴ ἡ ἄνοδος μπορεῖ νά ἐξηγηθεῖ ἐξ ὁλοκλήρου ἀπὸ τὴ φυσικὴ αὐξησὶ τοῦ πληθυσμοῦ (τῆς τάξεως τοῦ 1,7%), δεδομένου ὅτι ὁ μικρὸς ἀριθμὸς ἀναχωρήσεων γυναικῶν λόγω γάμου ἀντισταθμίζεται ἀπὸ ἕνα σχεδὸν ἴσο ἀριθμὸ νέων ἐγκαταστάσεων.

ε) Ἡ ἐξέλιξη ἐξακολουθεῖ νά εἶναι θετικὴ μεταξύ 1961 καί 1971 (9%). Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ ζωτικότητα εἶναι πλέον μόνο φαινομενικὴ, ὅταν ἔδωκε τὴ σημασία τῶν ὑπόγειων ρευμάτων τῆς γεωγραφικῆς κινητικότητος τοῦ πληθυσμοῦ. Αὐτὴ ἡ μεταβολὴ τοῦ πληθυσμοῦ μεταξύ τῶν δύο ἀπογραφῶν ἐξηγεῖται στὴν πραγματικότητά, ἐκτός ἀπὸ τὴ φυσικὴ αὐξησης (τῆς τάξεως τοῦ 1,6%, δηλαδὴ 153 ἄτομα), καὶ ἀπὸ τὴν ἄφιξη 123 ἀτόμων ἀπὸ ὀρεινὰ χωριά (ὅπως ἀναφέραμε προηγούμενα), μείον ἡ ἀναχώρηση πηνήντα περίπου ατόμων γιὰ λόγους γάμου ἢ ἐργασίας σὲ ἑξωτερικὸ τῆς Ἑλλάδας, μείον ἐπίσης οἱ 140 περίπου μετανάστες τῆς Γερμανίας (962+153+123-50-140=1.048). Ἐνα μέρος τοῦ συνόλου τῶν ἐξωτερικῶν μεταναστῶν, κάπου 60 ἄτομα, πρέπει νά πῆγαν καὶ νά ἐπιστρεφῶν ἀπὸ τὴ Γερμανία μέσα στὸ ἴδιο αὐτὸ διάστημα.

στ) Γιὰ τὰ τελευταῖα ἑξὶ χρόνια (1971-76), τὰ στοιχεῖα πού διαθέτουμε δείχνουν ὅτι ἡ δημογραφικὴ κατάστασις ἐπιδεινώνεται ἀκόμα περισσότερο: οἱ ἀναχωρήσεις (γάμος-ἐργασία σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χώρας, ἐξωτερικὴ μετανάστευση) ἀνέρχονται σὲ 150 περίπου ἄτομα ἔναντι 54 νέων ἐγκαταστάσεων καὶ μιᾶς φυσικῆς αὐξησῆς πού δὲν ἀντιπροσωπεύει παρὰ 56 ἄτομα (0,9%). Τελικά, μόνο οἱ ἐπιστροφές τῶν μεταναστῶν τῆς προηγούμενης περιόδου ἀπὸ τὴ Γερμανία ἐξασφαλίζουν μιὰ ἐλαφρὰ θετικὴ ἐξέλιξη τοῦ πληθυσμοῦ τοῦ χωριοῦ σ' αὐτὴν τὴν τελευταία περίοδο. Ἐξέλιξη πού δὲν πρέπει νά ὑπερβάνει τὸ 5% ἂν ἐκτιμήσουμε αὐτὲς τὶς ἐπιστροφές σὲ ἑκατὸ περίπου, σύμφωνα μὲ τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν πληροφορητῶν μας (1048-155+54+56+100=1103 πληθ. 1976).

Αὐτὴ ἡ δημογραφικὴ πτῶσις, ἀργὴ ἀλλὰ συνεχὴς, θά μπορούσε νὰ φανεῖ «φυσιολογική» μέσα στὰ πλαίσια μιᾶς «καπιταλιστικῆς» ἀνάπτυξης τῆς οικονομίας τοῦ χωριοῦ πού ἀπὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ λογικῆ ἐξοθεῖ ἕνα μέρος τῶν ἀγροτικῶν οἰκογενειῶν νά ἐγκαταλείβουν τὴ γῆ καὶ νά ἐκπατριστοῦν, ἂν ἡ ἐξέλιξη τῆς πυραμίδας ἡλικιῶν καὶ τῆς πραγματικῆς γονιμότητος τοῦ πληθυσμοῦ δὲν ἀποδείκνυε ὅτι ἡ ἀγροτικὴ ἐξοδος εἶναι κατ' ἐξοχὴν ἐκλεκτικὴ, ἀφοῦ πλήττει τίς κρισιμοτερεῖς ἡλικίες, καὶ οἱ ἡ διαδικασίαι δὲν εἶναι τόσο ποσοτικὴ ὅσο ποιοτικὴ, ἀφοῦ

μεταβάλλει ἀκόμα καὶ τὶς δομὲς τῆς δημογραφίας τοῦ χωριοῦ.

Ἀναφορικὰ μὲ τὸν ἀριθμὸ τῶν παιδιῶν κατὰ οἰκογένεια, ἡ ἐξέλιξη ἀπὸ τὸ 1921 εἶναι χαρακτηριστικὴ ἀπὸ αὐτὴν τὴν ἀποψη:¹⁶ ἡ ἀναλογία ζευγαριῶν πού ἀπέκτησαν πάνω ἀπὸ πέντε παιδιά, ἀπὸ 52% στὸ σύνολο ἐκείνων πού παντρεύτηκαν μεταξύ 1921 καί 1930, γίνεται 29% μεταξύ 1931 καί 1940, 21% μεταξύ 1941 καί 1950, 5% μεταξύ 1951 καί 1960, γιὰ νά φτάσει στὸ μηδέν μεταξύ 1961 καί 1970. Ἀντίθετα, οἱ ἀναλογίες τῶν ζευγαριῶν μὲ δύο ἢ λιγότερα παιδιά σημειοῦν ἐξαιρετικὴ ἄνοδο: 12%, 23%, 49%, 47% καί 77% ἀντίστοιχα γιὰ τὶς ἴδιες περιόδους. Ἡ ἀλλαγὴ τῶν στάσεων εἶναι ριζικὴ σὲ αὐτὸν τὸν τομέα μετὰ τὸν πόλεμο, καθὼς τὰ νέα ζευγάρια τείνουν ὀλο καὶ περισσότερο νά «πυλοκά-ρουν» τὶς γεννήσεις στὰ πρώτα χρόνια μετὰ τὸ γάμο, ἔτσι ὥστε ἡ οἰκογένεια μὲ δύο παιδιά, κυρίαρχη ἤδη στὰ 1941-50 (33%), νά γίνῃ ἡ τυπικὴ οἰκογένεια τοῦ χωριοῦ μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 50 (43% τὸ 1951-60 καί 64% τὸ 1961-70).

Μία ἐξέταση τῆς σημερινῆς σύνθεσης τῶν νοικοκυριῶν, σύμφωνα μὲ τὸ δελτίο ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν πού καταρτίσαμε, δὴλαγεῖ σὲ παρόμοια συμπεράσματα: τὰ νοικοκυριά πού ἀποτελοῦνται ἀπὸ δύο ἕως τέσσερα ἄτομα ἀντιπροσωπεύουν τὸ 59% τοῦ συνόλου, ἐνῶ τὰ νοικοκυριά τῶν δύο ἕως πέντε ἀτόμων φθάνουν τὸ 87%. Μὲ ἄλλα λόγια, ἡ πυρηνικὴ οἰκογένεια ἀποτελεῖ σήμερὰ τὸ τυπικὸ νοικοκυριὸ τοῦ χωριοῦ, δεδομένου ὅτι τὸ ποσοστὸ τῶν νοικοκυριῶν πού περιλαμβάνουν περισσότερες ἀπὸ δύο γενιές δὲν ξεπερνᾷ τὸ 28% (μέσος ὅρος 4,0 μέλη γιὰ κάθε νοικοκυριό).

Τὸ ποσοστὸ γαμηλιότητος βρίσκεται ἐπίσης σὲ πτώσι: ἀπὸ 2,0% στὴν περίοδο 1921-30, γίνεται 0,8% μεταξύ 1931 καί 1940, μειώνεται ἀκόμη περισσότερο στὸ διάστημα τοῦ πολέμου στὸ 0,5%, γιὰ νά ἀνέβῃ πάλι στὸ 1,2% μεταξύ 1951 καί 1960 καὶ νά ἰσορροπήσῃ ἔξω γύρω στὸ 0,8% στὸ διάστημα τῆς τελευταίας περιόδου.

Ὅσο γιὰ τὴ δομὴ τῶν ἡλικιῶν τοῦ πληθυσμοῦ, ἡ προσεγγιστικὴ εἰκόνα πού μᾶς δίνουν τὰ δελτία ἀγροτικῶν νοικοκυριῶν δὲν εἶναι καθόλου ἐνθαρρυντικὴ: 21% γιὰ τὴν τάξιν ἡλικιῶν μέχρι 14 ἐτῶν, 41% γιὰ τὴν τάξιν μεταξύ 15 καί 44 ἐτῶν, 26% γιὰ τὴν τάξιν ἀπὸ 45 μέχρι 64 καί 12% γιὰ τοὺς ἄνω τῶν 65 ἐτῶν. Ἡ τάξιν τῶν νέων¹⁷ εἶναι ἰδιαίτερα μειωμένη σὲ σχέση μὲ τὸν περιφερειακὸ καὶ ἐθνικὸ μέσο ὅρο, καὶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἡλικιωμένων ἀρκετὰ μεγαλύ-

16. Πηγή: Δημοτολόγιο καὶ προφορικὲς πληροφορίες.

17. Ἐνὰς ἄλλος τρόπος ἐκτίμησης μὲ βάση τὸν ἀριθμὸ μαθητῶν τοῦ δημοτικῶν σχολείων καὶ τὸν ἀριθμὸ τῶν γεννηθέντων μεταξύ 1972 καί 1976 δίνει στὴν πρῶτὴ ομάδα ἡλικιῶν ἕνα ἐλαφρὰ μεγαλύτερο ποσοστὸ, καθὼς μόνον ὁ πληθυσμὸς ἀπὸ 0 ἕως 12 ἐτῶν ἀντιπροσωπεύει τὸ 20% τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ τοῦ 1976 (144+84= 228/1.100).

τερο από τούς παραπάνω μέσους δρους. Ἡ κατανομή τῶν φύλων δὲν φαίνεται νά παρουσιάζει ἀξιοσημείωτες δυσαναλογίες, ἂν καί γίνεται αἰσθητή μιὰ ἐλαφρά ὑπεροχή τῶν ἀντρῶν στίς νεώτερες τάξεις τοῦ πληθυσμοῦ.

Τά ἴδια δελτία, καθώς καί οἱ προφορικές πληροφορίες, μᾶς παρέχουν μερικές ἐνδείξεις γιά τή σημερινή κατάσταση στό χωριό σχετικά μέ τίς περιοχές γαμικῶν ἀνταλλαγῶν, τήν ἐνδογαμικότητα καί ἐξωγαμικότητα τοῦ πληθυσμοῦ, τήν κατανομή ἀνάλογα μέ τήν προέλευση καί τίς κοινωνικοεπαγγελματικές κατηγορίες καθώς καί τό ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης.

Ἡ ἐξωγαμικότητα αὐξάνεται ἐξαιρετικά στή διάρκεια τῶν τελευταίων χρόνων, κυρίως ἀπό τήν πλευρά τῶν γυναικῶν. Μεταξύ 1971 καί 1976 ὁ ἀριθμός τῶν γυναικῶν πού φεύγουν ἀπό τό χωριό γιά νά παντρευτοῦν ὑπερδιπλασιάζεται σέ σχέση μέ τήν περίοδο 1960-71, ἀντιπροσωπεύοντας σχεδόν τό μισό τῆς συνολικῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου αὐτῶν τῶν χρόνων (7% ἀπό τό 15%), καί μειώνοντας σοβαρά τό δυναμικό τῶν γυναικείων πληθυσμῶν σέ ἡλικία γάμου: σήμερα, περισσότερες ἀπό μία στίς δύο γυναῖκες βρίσκουν σύζυγο ἔξω ἀπό τό χωριό, σ' ἓνα πλατύ φάσμα περιοχῶν πού καλύπτει, ἐκτός ἀπό τά γύρω χωριά, πολλές πόλεις τῆς Μακεδονίας, μέχρι τή Θεσσαλονίκη καί τήν Καβάλα καί ἀκόμη πέρα ἀπό τή Βόρεια Ἑλλάδα. Ἀντίθετα, τό φάσμα τῆς γεωγραφικῆς προέλευσης τῶν νυφῶν πού «εἰσάγονται» στό χωριό εἶναι πολύ πύο περιορισμένο: χωριά ἄμεσα γειτονικά (Παλατίτσα, Μελίκη), περιοχές Κοζάνης καί Νάουσας. Ὁ ἀριθμός αὐτῶν τῶν τελευταίων ἐλάχιστα ἀντιστοιχεῖ τόν ἀντίστοιχο ἀριθμό ἀναχωρήσεων, πράγμα πού ἐπιτρέπει τήν ὑπόθεση ὅτι ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ἀντρῶν πού μεταναστεύουν ἀνυπαντρίοι στό ἐσωτερικό ἢ τό ἐξωτερικό διαλέγουν κι αὐτοί τίς γυναῖκες τους ἔξω ἀπό τό χωριό.

Τά ἐξωγαμικά ζευγάρια πού ζοῦν σήμερα στό χωριό ἀντιπροσωπεύουν τό 29% τοῦ συνόλου, ἀπό τό ὁποῖο τὰ 3/4 ἀφοροῦν περιπτώσεις «εἰσαγόμενων» νυφῶν. Τό ὑπόλοιπο ποσοστό ζευγαριῶν ἀποτελεῖται κατά 10% ἀπό ζευγάρια «ἐπικοινων» πού σχηματίστηκαν πρὶν ἐγκατασταθῶν στό χωριό καί κατά 60% ἀπό ζευγάρια ἀποκλειστικά ἐνδογαμικά. Στό ἐσωτερικό αὐτῆς τῆς τελευταίας κατηγορίας, ἡ πολιτισμική ἐνδογαμικότητα εἶναι πολύ ἰσχυρή: μόνο κατά τό 1/6 (11% τοῦ συνόλου) ἀφορᾷ μικτούς διαπολιτισμικούς γάμους (κυρίως μετά τῆς δεκαετίας τοῦ 60), ἐνῶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία τῶν ζευγαριῶν πού κατοικοῦν σήμερα στό χωριό, τόσο ἀνάμεσα στούς αὐτόχθονες ὅσο καί ἀνάμεσα στούς Πόντιους καί τοὺς Καυκάσιους, εἶναι ζευγάρια ἐνδοπολιτισμικά (49%)—ποσοστό στό ὁποῖο πρέπει νά προστεθεῖ καί τό 9% τῶν γεωγραφικά ἐξωγαμικῶν ζευγαριῶν πού ἔχουν ὁμως σύζυγο τῆς ἴδιας καταγωγῆς, Πόντιο ἢ

Καυκάσιο—δηλαδή συνολικά 58% τοῦ συνόλου).¹⁸

Ἡ κατανομή τοῦ σημερινοῦ πληθυσμοῦ ἀνάλογα μέ τόν τόπο προέλευσης ἐπιβεβαιώνει τήν ἀνατροπή τῆς ἰσορροπίας μεταξύ αὐτοχθόνων καί προσφύγων πού ἔγινε μετά τόν πόλεμο σέ ὄφελος τῶν πρώτων, καθώς καί τήν αὐξανόμενη ἀνομοιογένεια τῆς κοινωνίας τοῦ χωριοῦ πού ὀφείλεται στίς ἐγκαταστάσεις τῶν «ἐπικοινων» μετά τό 1960. Οἱ αὐτόχθονες ἀντιπροσωπεύουν σήμερα 40% περίπου τοῦ συνολικοῦ πληθυσμοῦ, οἱ πρόσφυγες 30% (ἀπό τοὺς ὁποῖους 22% Πόντιοι καί 8% Καυκάσιοι περίπου), οἱ «ἐπικοινων» 16% καί οἱ γόνιοι μικτῶν γάμων 13%.

Ὅσον ἀφορᾷ τήν κοινωνικο-επαγγελματική κατανομή, ἔχει κι αὐτή τὰ χαρακτηριστικά σημάδια τῆς ἄνιστης καταλιστικῆς ἐξέλιξης τῆς χωρικῆς κοινωνίας. Ἀν ἐξετάσουμε τό σύνολο τῶν ἀρρένων κατοίκων ἄνω τῶν 18 ἐτῶν πού βρίσκονται σήμερα στό χωριό, διαπιστώνουμε ὅτι μόνο ἓνα ποσοστό 38% ἀπό αὐτοὺς μποροῦν νά χαρακτηριστοῦν «καθαροί» ἀγρότες. Αὐτῇ τῇ κατηγορία πού ἀποτελεῖται κυρίως ἀπό καλλιεργητές ἄνω τῶν 40 στρεμμάτων μέ ἰσχυρό μηχανικό ἐξοπλισμό, καί πού συνδυάζει ταυτόχρονα σέ μεγάλο βαθμό τήν οἰκιακή κτηνοτροφία (γαλακτοκομικές ἀγελάδες), κερδίζει ὀλόκληρο σχεδόν τό εἰσοδήμα τῆς ἀπό τήν ἀγροτική τῆς ἐκμετάλλευση, ἂν καί συμβαίνει γιά ὀρισμένες ἀγροτικές ἐργασίες οἱ καλλιεργητές αὐτοί νά πραγματοποιοῦν μερικά μεροκάματα μέ τίς μηχανές τους σέ μὴ ἐκμνηχανισμένες μικροεκμεταλλεύσεις, ὅποτε ἀμειβόμενοι κατά κανόνα σέ εἶδος—ιδιότυπος ἀναχρονισμός μέσα σέ μιὰ τοπική οἰκονομία ἔντονα χρηματική. Ἡ ἐπόμενη κατηγορία εἶναι οἱ ἀγρογᾶτες (24%) πού, καλλιεργώντας ταυτόχρονα μερικά δικά τους κομμάτια γῆς, ἐξασφαλίζουν τό μεγαλύτερο μέρος τῶν εἰσοδημάτων τους εἴτε ὡς ἡμερομίσθιοι στίς περι-

18. Τό ἴδιο φαινόμενο τῆς συντριπτικῆς ὑπεροχῆς τῆς πολιτισμικῆς ἐνδογαμικότητας, ὅπως καί τῶν ἀπαρχῶν μέσα κάποιας ἀμφισβήτησης αὐτῆς τῆς ἀρχῆς ἀπό τὰ νέα ζευγάρια, παρατηρήθηκε καί στό χωριό Χρῦστα τῆς Δυτ. Μακεδονίας τό ὁποῖο, τόσο στήν κοινωνική του ἱστορία ὅσο καί στήν πλῆθυσιακή του σύνθεση (Πόντιοι-αὐτόχθονες), φαίνεται νά μοιάζει μέ τή Βεργίνα (βλ. J.G. Drettas, «Les Nôtres», un exemple de contacts interethniques en Macédoine, village de Hrisa, Grèce». Ἀνακοίνωση στό III Συνέδριο Βαλκανικῶν Σπουδῶν καί Νοτιοανατολικῆς Εὐρώπης, Βουκουρεστί, Σεπτ. 1974, *Etudes Balkaniques*, No 3, Institut d'Etudes Balkaniques de l'Académie Bulgare des Sciences, Sofia 1977). Ὁ συγγραφέας βλᾶζει σ' αὐτή τήν ἀμφισβήτηση τίς συνέπειες τῆς προεδιοτικῆς ἀπάλειψης τῶν πολιτισμικῶν διαφορῶν ἀνάμεσα στίς δύο ὁμάδες ἐξ αἰτίας τῶν πολλαπλῶν ἀνταλλαγῶν πού ἀναπτύχθηκαν κατά τήν διάρκεια πενήτην χρόνων συγχρωτισμοῦ. Ὡστόσο, οἱ διακρινήσεις πού κάνει σχετικά καί μ' αὐτές καθ' αὐτές τίς νέες γαμπλιακές συνθέσεις (π.χ. μονόπλευρη κίνηση αὐτόχθονων γυναικῶν πρὸς τοὺς Πόντιους καί ὀχι τό ἀντίστροφο) καί μέ ὀρισμένες ἄλλες πλευρές κοινωνικῆς καί πολιτισμικῆς διαφοροποίησης (ὅπως ἡ πύο ἰσχυρή οἰκονομική μεταναστευτικότητα τῶν Ποντίων σέ σύγκριση μέ τοὺς αὐτόχθονες ἢ ἡ μεγαλύτερη γονιμότητα τῶν τελευταίων), πληροφoρίες πού δὲν ἐπαληθεύονται στήν περίπτωση τοῦ δικοῦ μας χωριοῦ, δείχνουν πὼς ἐδῶ ἡ διαπολιτισμική ἐνσωμάτωση πρέπει νά εἶναι σίγουρα πύο προχωρημένη.

όδους αἰχμῆς, εἴτε ὡς ἐργάτες, συχνά εἰδικευμένοι (οἰκοδόμοι, ὑδραυλικοί, ηλεκτροτεχνίτες κτλ.) στή γύρω περιοχή ἢ τήν κοντινὴ πόλη, εἴτε ἀκόμη, ἂν διαθέτουν κάποιο τρακτέρ, ἄσκώντας ἐξωαγορτικές ἐργασίες, ὅπως γεωτρήσεις, ξυλουργικές ἐργασίες κτλ.

Ἀπὸ τὰ νοικοκυριά αὐτῆς τῆς κατηγορίας τῶν ἄγρερτατῶν στρατολογεῖται ἐξἄλλου ἡ πλειονοψία τοῦ γυναικείου ἐργατικοῦ δυναμικοῦ ποῦ ἀπασχολεῖται στὶς ἄγροτικές ἐργασίες (συγκομιδὴ τοῦ μπαμπακιοῦ καὶ τοῦ καπνοῦ) ἢ στὴ διαλογὴ τῶν ροδακινίων στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς Κοινοπραξίας Ροδακινόπαραγωγῶν (στά σαράντα περίπου ἄτομα ποῦ ἐργάζονται σ' αὐτὴν τὴν ἐπιχείρηση, τὰ 35 εἶναι γυναῖκες). Ἐπειτα ἐρχονται οἱ συνταξιούχοι ποῦ ἡ μεγάλη ἀνάλογιά τους (16%) σὲ σχέση μὲ τὸν ἐνεργὸ πληθυσμὸ ἐπιβεβαιώνει τὴ γήρανση τῶν δημογραφικῶν δομῶν τοῦ χωριοῦ, οἱ ὑπάλληλοι καὶ οἱ ἔμποροι ποῦ ἔχουν ὡς δευτερεύουσα ἀπασχόληση τὴ γεωργία (8%), οἱ σπουδαστές (7%) καὶ οἱ παραδοσιακοὶ βοσκοὶ (5%), μιά τελείως ξεχωριστὴ κατηγορία τοῦ πληθυσμοῦ ποῦ τείνει νὰ ἐκλείψει.

Ὅσο γιὰ τὸ ἐπίπεδο ἐκπαίδευσης, οἱ διασταυρωμένες ἐνδείξεις ποῦ ἔχουμε ἀπὸ τὰ δελτία μας καὶ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ μᾶς ἔδωσε ὁ διευθυντὴς τοῦ Δημοτικοῦ σχολείου καθὼς καὶ ἀπὸ τὶς πληροφορικές πληροφορίες μαρτυροῦν γιὰ τὴν ἐντελὴς ξεχωριστὴ κατάσταση τοῦ χωριοῦ σ' αὐτὸν τὸν τομεᾶ. Ἐδῶ καὶ μερικά χρόνια οἱ περισσότεροι χωρικοὶ στέλνουν τὰ παιδιά τους στὸ Γυμνάσιο (Βέροια ἢ Μελίκη) καὶ μὴ σημαντικὴ μερίδα τους στὸ Πανεπιστήμιον ἢ τὶς Ἀνάπτυξες Σχολές τῆς Ἀθῆνας καὶ τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ πλειονοψία τῶν μαθητῶν εἶναι κορίτσια· τὰ ἀγόρια τὶς περισσότερες φορές διακόπτουν τὶς σπουδές τους μετὰ τὴν πρώτη ἢ τὴ δεύτερη χρονιά, πράγμα ποῦ ἐξηγεῖ τὴν ὑπεροχὴ τῶν κοριτσιῶν μὲ ἀπολυτήριον γυμνασίον στὸ χωριό. Ἀντίθετα, οἱ μερικές δεκάδες μαθητῶν τῶν Τεχνικῶν Σχολῶν ἀποτελοῦνται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ ἀγόρια.

2. σύστημα παραγωγῆς καὶ ἄγροτικές σχέσεις

τοῦ
Στάθου Δαρμανάκου

«Δὲν γνωρίζω ἂν ἡ οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας θὰ δινηθῇ νὰ ἀναφέρῃ ποτὲ σχηματισμὸν τῶσαν ἡρωϊκῶν καὶ ἠθικῶν, τῶσαν ἰδεαλιστικὸν ἀπὸ τε οἰκονομικῆς καὶ κοινωνικῆς ἀπόψεως καὶ συγχρόνως τῶσαν ἐπιπόνον οἰκονομικὴς, τῶσαν τραγικὸν ἠθικῶς καὶ τῶσαν ἀτυχὴ κοινωνικῶς—δὲν γνω-

ρίζω λέγω ἂν ὑπάρχῃ εἰς τὴν ἱστορίαν σχηματισμὸς τῶσαν περιπετειώδης ὅσον αὐτὸς ὁ ἐλευθερος ἄθλος σχηματισμὸς τῆς μικρᾶς γεωργοκτηνοτροφικῆς χωρικῆς οἰκονομίας ὑπὸ τὴν μορφήν μάλιστα ποῦ ὑφίσταται οὗτος ἐν τῇ Βαλκανικῇ καὶ ἰδίως ἐν Ἑλλάδῃ».

Κ. Α. Καραβίδας, 1931¹

Τὸ σύστημα παραγωγῆς καὶ οἱ ἄγροτικές σχέσεις στὴ Βεργίνα στὴν ἱστορικὴ τους ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα ἐξέλιξη καθὼς καὶ στὴ σύγχρονη διαμόρφωσή τους ἀπὸ τὴ δεκαετία τοῦ 1950 καὶ δῶ, φωτίζον κατὰ τρόπον παραδειγματικὸ μὴ ἀπὸ τὶς διαδικασίες ποῦ ἀκολοῦθησε στὸν τόπο μας ἡ ἐνσωμάτωση τῆς γεωργίας στὸ κεφαλαιοκρατικὸν σύστημα μετὰ τὴν ἐμφάνισή τῆς μικρᾶς ἐγγειας ἰδιοκτησίας στὶς περιοχές τῆς ἄγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ταυτόχρονα ἐπαληθεύουν τὰ βασικὰ χαρακτηριστικά αὐτοῦ τοῦ τύπου τῆς οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης, ποῦ μὲ τόση ἀκρίβεια καὶ γλαφυρότητα συνόψιζε στὴν παραπάνω φράση τοῦ ὁ Κ. Α. Καραβίδας πρὶν ἀπὸ μισὸ περίπου αἰῶνα: Τὴν ἀστάθεια ἀφ' ἐνὸς καὶ τὸ εὐθραστο τῶν δομῶν αὐτοῦ τοῦ σχηματισμοῦ ποῦ ἐπιμένει νὰ ἐπιβιώνει κυριολεκτικὰ στὴν «κόνω» τοῦ ξυραφιοῦ πέρα ἀπὸ κάθε οἰκονομικὸ ὀρθολογισμό, τὸν ἀπατηλὸ ἀφ' ἑτέρου χαρακτῆρα τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ μικροῖδιοκτητῆ-ἄμεσου παραγωγοῦ ὅσον ἀφορᾷ τόσο τὶς σχέσεις του μὲ τὴ γῆ, ποῦ δὲν διατηροῦν παρὰ τὸ νομικὸ κέλυφος τῆς κυριότητος πᾶνω στὰ μέσα παραγωγῆς, τόσο τὶς σχέσεις του μὲ τὸ προϊόν τῆς ἐργασίας του, ποῦ τοῦ διαφεύγει, ὅσο καὶ—πιο πρόσφατα—τὶς σχέσεις του μὲ τὴν ἰδίαν τὴν ὀργάνωσιν τῆς ἐργασίας του τῆς ὁποίας ἡ αὐτονομία περιορίζεται ὅλο καὶ περισσότερον μὲ τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ καὶ τὴν ἀνάμιξιν τῶν πολυεθνικῶν στὴ ρύθμισιν τῆς ἄγροτικῆς παραγωγῆς.

Τὰ δύο αὐτὰ θεμελιακὰ χαρακτηριστικά, ποῦ μὲ διορατικότητα μοναδικὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του συνέλαβε ὁ Ἑλληνας ἀγροτολόγος, βρίσκονται στὴ βάση καὶ τῆς θεωρίας τῆς ἀπορρόφησης τῆς γεωργίας μέσα στὸν καπιταλιστικὸν τρόπο παραγωγῆς, ὅπως διατυπώθηκε πρὶν λίγα χρόνια ἀπὸ Γάλλους κοινωνιολόγους,² ἀποτελόμενος ἀκριβὴς ὅρους ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ γιὰ τὴν παραγωγικὴν αὐτῆς τῆς ἀπορρόφησης, κάτω ἀπὸ τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία ἐκδηλώθηκε τουλάχιστον στὶς χώρες τῆς δυτικῆς Εὐρώπης.

Ἐκεῖνο ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ προβλέψει ὁ συγγραφέας τῶν Ἀγροτικῶν (καὶ οὔτε ἦταν δυνατόν κατὰ τέτοιον ἐξ αἰτίας τῶν ἰδεολογικο-θεωρητικῶν τάσεων ποῦ κυριαρχοῦσαν στὴν ἐποχὴ, ἀλλὰ καὶ γιατί τὸ σύστημα δὲν εἶχε ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ ὥστε νὰ ἐπι-

1. Ἀγροτικά—Μελέτη συγκριτικὴ, ἐν Ἀθῆναις, ἐκ τοῦ Ἐθνικοῦ Τυπογραφείου, 1931 (σελ. 433). Νεώτερη ἐκδόσις βλ. Παπαζήσης 1978 μὲ πρόλογον Ι. Πεσμαζόγλου καὶ μὴ καταποτιστικὴ εἰσαγωγὴν τοῦ Ν. Μουζέλη (ὁπογράμμιση δικῆ μας).

2. Ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν C. Servolin, προκειμένου γιὰ τὴν οἰκονο-

τρέπει μία πλήρη θεωρητική επεξεργασία), ήταν ότι ο σχηματισμός του ατομικού γεωργού μικρο-ιδιοκτητή, το «χωρικών σύστημα» όπως τον ονομάζει, θα άποκρυσταλλωνόταν ποτέ σε μόνιμη μορφή και ότι οι σχέσεις τις οποίες επισημαίνει σάν δηλωτικές των διαλυτικών τάσεων που επενεργούν στο εσωτερικό του συστήματος, θα αναδεικνύονταν στην ουσία δομικά χαρακτηριστικά που θα του εξασφάλιζαν την κυρίαρχη θέση στον τομέα της αγροτικής παραγωγής. Διαπιστώνει ωστόσο ότι μέχρι την εποχή του, η πρακτική πορεία δεν είχε επαληθεύσει ακόμα τη θεωρητική πρόβλεψη της διάλυσης, όπως υποστήριζαν οι λεγόμενοι «δογματικοί οικονομολόγοι», εξ αίτιας τόσο των εγγενών άρετών μέ τον συστήματος που είναι η υπερεργασία και η ελαστικότητα, όσο και της κρατικής επέμβασης και των πρόσθετων πόρων, ιδιαίτερα από τη μετανάστευση. Όμως η συντήρηση με αυτόν τον τρόπο είναι έντελως τεχνητή, ο εκκεφαλαιοκρατισμός της αγροτικής εκμετάλλευσης παθητικός, γι' αυτό και ο Κ.Δ. Καραβίδας κρίνει το σύστημα μεταβατικό και συντάσσεται τελικά με την κυρίαρχη άποψη υποστηρίζοντας ότι η συγκέντρωση είναι αναπόφευκτη, είτε με την τυπική κεφαλαιοκρατική της μορφή είτε μέσω της κοινοτικής-συνεταιριστικής ένωσης την οποία και είχεται.³

Η διάλυση λοιπόν του σχηματισμού της οικόγενειακής αγροτικής εκμετάλλευσης και του τρόπου της άπλης εμπορευματικής παραγωγής τον οποίο ενσαρκώνει, δεν έλαβε χώρα σύμφωνα με τις προβλέψεις. Αυτό όμως που συνέβη—και είναι χαρακτηριστικό των κοινωνιολογικών συνεπειών της εξέλιξης—είναι η προοδευτική αποδιάρθρωση των αγροτικών σχέσεων που προσδιορίζουν τον τύπο της παραδοσιακής χωρικής κοινότητας, χωρίς η αποδιάρθρωση αυτή να δώσει τη θέση της στο βαθμό που θάπρεπε σε μίαν άλλη μορφή τοπικών «συλλογικών πειθαρχιών» όπως παρατηρήθηκε στις χώρες της δυτικής Ευρώπης με την ανάπτυξη των κάθε είδους συνεταιρισμών και κοινοπραξιών που δεν αποτελούν, στην ουσία, παρά έναν τρόπο, έναλλακτικό, της καπιταλιστικής συγκέντρωσης. Το σημείο άλλωστε αυτό εκκράζει μία πλευρά, από τις πολλές, των διαστρεβλωτικών όψεων που έλαβε στη χώρα μας η διαδικασία της καπιταλιστικής ενσωμάτωσης της γεωργίας, σε σύγκριση με τη Δύση. Άλλες τέτοιες πλευρές θα μπορούσαμε ν' αναζητήσουμε στο επίπεδο της κρατικής επέμβασης που με μία σειρά

μέτρα μειώνει το κοινωνικό κόστος αυτής της διαδικασίας στις δυτικές κοινωνίες, εκεί που για την Ελλάδα, η αγροτική έξοδος π.χ. παίρνει διαστάσεις καταστροφικές, στην ανάπτυξη επίσης του αγροτικού συνδικαλιστικού κινήματος που, διατηρώντας σε ανεκτά επίπεδα την αγοραστική και αποταμειωτική-επενδυτική ικανότητα του αγρότη επιδρά στη γεωργική παραγωγικότητα, ενώ στη χώρα μας δεν έχει ξεπεράσει ακόμα τη νηπιακή ηλικία.

Οι διαστρεβλωτικές αυτές όψεις που, σε τελευταία ανάλυση, δεν εκφράζουν παρά τη συνολική διαστρεβλωτική πορεία που ακολουθούν εξαρτημένοι και περιθωριακοί οικονομικοί σχηματισμοί, σάν τον ελληνικό καπιταλισμό, πρέπει να μάς κάνουν άκρως επιφυλακτικούς απέναντι σε προσπάθειες, όπως επιχειρήθηκε πρόσφατα, μηχανικής και υπεραποστευμένης εφαρμογής των ελληνικών περιπτώσεων των έρμηνευτικών σχημάτων που ισχύουν για τον εκκεφαλαιοκρατισμό της γεωργίας στις δυτικές χώρες. Θά ήταν παράλογο να θεωρήσουμε την αγροτική εκμετάλλευση στην Ελλάδα σάν ιδιότυπη με εκείνη των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών, όταν ξέρουμε ότι στο θέμα του μεγέθους π.χ. η μέση εκμετάλλευση στη Γαλλία άγγιζε τά 18 εκτάρια (1967), ενώ στην Ελλάδα μόλις φθάνει τά 3,4 (1971). Έπειτα, ένας άλλος εξ ίσου σοβαρός λόγος που συνηγορεί γι' αυτήν την επιφυλακτικότητα, είναι η έλλειψη στη χώρα μας ενός ίκανού αριθμού από συστηματικές έρευνες «επί του πεδίου» που να φωτίζουν την πρακτική πορεία της καπιταλιστικής ενσωμάτωσης, αλλά και την ιδιαιτερότητα των μορφών που παίρνει αυτή η διαδικασία από τη μία περιοχή στην άλλη, ανάλογα με τις ιστορικές και πολιτισμικές ιδιομορφίες του κάθε τόπου, όταν η διατύπωση της θεωρίας της απορρόφησης στη Γαλλία στηρίχτηκε πάνω σε μία μακρά και γόνιμη παράδοση έμπειρικών-μονογραφικών μελετών σ' όλες τις γωνιές της χώρας από τις οποίες και μόνο άνελε η την έγκυρότητα και τά επιστημονικά της έρεϊσματα.

Η συνοπτική ανάλυση που επιχειρούμε άμέσως πιά κάτω των παραγωγικών σχέσεων καθώς και, γενικότερα, των ποικίλων οικονομικών, πολιτικών και κοινωνικών σχέσεων που δημιουργούνται με αντικείμενο τη γη στην κοινότητα της Βεργίνας, έχει επιτρέψει να παρακολουθήσουμε από κοντά τους μηχανισμούς μέσω των οποίων επιτυγχάνεται η ύπαωγή στο κυρίαρχο σύστημα μίας τοπικής κοινωνίας που εγκαταλείπει το στάδιο της αυτάρκειας για να προσχωρήσει γοργά στον εκχηρητισμό και τον αγροτικό εκσυγχρονισμό. Μάς επιτρέπει επίσης να κατανοήσουμε, με βάση μία συγκεκριμένη περίπτωση, τη λειτουργία της γονιμότερης, σε σχέση με τη συγκριτική ανάλυση, από τις άρχες που διατυπώνει η θεωρία της απορρόφησης και η οποία—μακριά από κάθε διάθεση άναωγής σε άπόλυτο νόμο που θά χαρακτηρίζει όδην όδην κάθε καπιταλιστικό σχηματι-

μικές πλευρές αυτής της διαδικασίας και τον Μ. Jollivet που ανέλυσε κυρίως τις κοινωνιολογικές της διαστάσεις. Βλ. C. Servolin, «L'absorption de l'agriculture dans le mode de production capitaliste», *L'Univers politique des paysans dans la France contemporaine*. C.F.N.S.P., A. Colin, 1972. Μ. Jollivet, «Sociétés rurales et capitalisme», *Sociétés paysannes ou lutte de classes au village*. Groupe de Sociologie Rurale, CNRS, A. Colin, 1974.

3. Κ. Δ. Καραβίδας, ός άνωτ., σελ. 445-446.

σμό—θά μπορούσε νά συνοψιστεῖ στή δυνατότητα πού παρέχεται στό κυρίαρχο σύστημα, ἐκεῖ πού γιά διάφορους ἱστορικο-πολιτικούς λόγους ἡ οἰκογενειακή ἐκμετάλλευση ἐπικρατεῖ, νά ἰδιοποιεῖται ἀποτελεσματικότερα τό ἀγροτικό ὑπερ-προϊόν μέσα ἀπό μιὰ ὅλο καί ἐντατικότερη κινητοποίηση τῆς ἐργατικῆς δύναμης τοῦ ἄμεσου παραγωγῶν.

Στά πλαίσια τῆς ἰδίας ἀνάλυσης ἐπιχειροῦμε νά ἐντοπίσουμε καί νά ἐκτιμήσουμε τό εἰδικό βάρος πού κατέχουν κάθε φορά, στήν ἱστορική διαδρομή αὐτῆς τῆς διαδικασίας, τά κυριότερα ἀπό τά στοιχεῖα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα στήν ὁλότητά τους καί στή μεταξύ τους διαπλοκή συνθέτουν αὐτό πού ὀνομάζουμε ἀγροτικό σύστημα, δηλαδή τόν τύπο τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καί τοῦ καλλιερηγικοῦ συστήματος, τήν ὀργάνωση ἐργασίας καί τίς ἐγγεῖνες σχέσεις, τίς ταξικές συγκρούσεις καί τήν τύχη τῆς ἐγγείας προσόδου, τίς ἐνδοκοινοτικές σχέσεις.

Ἡ πορεία πού ἀκολουθεῖ ἡ ἀγροτική κοινωνία τῆς Βεργίνας ἀπό τίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα μας ἕως σήμερα μπορεῖ νά συνοψιστεῖ σέ τρία στάδια: τρία στάδια μιάς διαδρομῆς πού ξεκινά ἀπό ἕνα σχῆμα ἐντονῆς ἀνισότητος καί ἀπόλυτης αὐτάρκειας (πρὶν τὸ 1920-1925), βαδίζει πρὸς μιὰ ὁλοκληρωτικὴ ἐπιπεδοποίηση τῆς ἐγγείας ἰδιοκτησίας καί ἕνα πολὺ περιορισμένο ἄνοιγμα στὴν ἀγορά (ἕως τῆς δεκαετίας τοῦ 1950), γιὰ νά προσανατολιστεῖ καί πάλι, ὕστερα ἀπὸ αὐτὴ τὴν δεκαετία, πρὸς ἕνα σχῆμα ἀνισότητος καί ὁλοένα πλεονάζουσας ὑπαγωγῆς-συγχώρευσης στὴν ὀλικὴ κοινωνία.

Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση, μὲ τὴν διάλυση τῆς μεγάλης ἐγγείας ἰδιοκτησίας, δέν καταργεῖ μόνον μιὰ μορφή σχέσης πρὸς τὰ μέσα παραγωγῆς καί ἐκμδε-νίζει δυὸ κοινωνικὲς τάξεις, τοὺς «μπέηδες» καί τοὺς κολλήγους. Καταργεῖ ἐπίσης καί ἕνα ἐκμεταλλευτικό σύστημα, καθὼς καί μιὰ ὀρισμένη σχέση παραγωγῆς-ἀγορᾶς, φέρνοντας στὴ θέση τους νέους ἀγροτικούς σχηματισμούς καί διαφορετικὸς τρόπους διοχέτευσης ὑπερξείας ἀπὸ τὸν ἀγροτικό κόσμο στὴ βιομηχανία: ἕνα ἀδιαφοροποίητο πλῆθος ἀπὸ μικροῖδιοκτητῆς-ἄμεσους παραγωγούς διοχετεύει στὴν ἀγορά ἕνα ὅλο καί μεγαλύτερο τμήμα ὑπερ-προϊόντος, καταναλώνει ὅλο καί περισσότερο εἶδη πού ἔρχονται ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ κοινωνία, ἡ ἐπιβίωση τῆς οἰκογενειακῆς ἀγροτικῆς μονάδας ἐξαρτᾶται ὅλο καί στενότερα ἀπὸ τὸ μείζονα κοινωνικὸ σχηματισμό. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ θά ἐπιταχυνθοῦν κατὰ τὴν διάρκεια τὸν δυό-τριῶν τελευταίων δεκαετιῶν μὲ τὴν ἐμφάνιση στό ἐσωτερικὸ αὐτῆς τῆς τάξης τὸν ἀνεξάρτητων μικρογεωργῶν, κατηγοριῶν πού προσδιορίζονται πιά ἀπὸ τὴν σχέση τους πρὸς τὴν ἐπέκταση τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης (βασικά μὲ τὴν μίσθωση γῆς), συνέπεια τῆς μηχανοποίησης καί ἐπιχειρηματοποίησης τῆς παραγωγῆς, τῆς ἀνάπτυξης τῶν καλλιεργειῶν ἐξαγωγῆς καί τῶν ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν.

Στὴν οὐσία, μὲ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση ἔχουμε τὴν ἀντικατάσταση ἑνὸς συστήματος προκαπιταλιστικῶν σχέσεων ὅπου ἡ ὑπερεργασία ἰδιοποιεῖται ἀπὸ μιὰ τάξη παρασιτικῶν γαιοκτημόνων, μὲ ἕνα σύστημα σχέσεων προκαπιταλιστικῶν ἐπίσης ὅπου ὅμως ἡ ἐξαγωγή ὑπεράξιας συμμετέχει στὴν ἐξίσωση τοῦ ποσοστοῦ κέρδους μέσα στό καπιταλιστικὸ σύστημα, ἐφ' ὅσον τὴν ἰδιοποιεῖται ἡ καπιταλιστικὴ τάξη στό σύνολό της μέσα ἀπὸ τοὺς μηχανισμούς τῆς ἀγορᾶς. Μόνον τὰ τελευταῖα χρόνια φαίνεται νά ἀναδύεται μιὰ ἰδιαίτερη τάξη, μέσα στοὺς κόλπους τῶν ἀγροτῶν, τάξη ἐπιχειρηματιῶν, οἱ ὁποῖοι χρησιμοποιοῦν κεφάλαια ὑψηλῆς ὀργανικῆς σύνθεσης πού μοιάζει νὰ τοὺς ἐπιτρέπουν νά ἐκμεταλλευτοῦν καί πρὸς ὀφελὸς τους ἐπίσης τοὺς μηχανισμούς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους καί νά πωλήσουν τὰ προϊόντα τους πάνω ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀξία τους.

2.1. ἀπὸ τὸ κολληγικὸ σύστημα στὴ χωρική μικρο-ἰδιοκτησία

α) Τὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ κολληγικοῦ συστήματος, ὅπως λειτουργοῦσε στό χωριὸ στίς ἀρχές τοῦ αἰῶνα, μπορούμε νά τὰ συναγάγουμε ἀπὸ τὴν ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς Ἀπαλλοτριώσεων Βεροίας τῆς σχετικῆς μὲ τὸ ἀγρόκτημα Σ. Παπαγεωργίου, τσιφλικὰ τῆς Βεργίνας,⁴ καθὼς καί ἀπὸ προσωπικῆς πληροφορίας.

Σύμφωνα μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς ἐκθεσης αὐτῆς, τὸ ἀγρόκτημα εἶχε συνολικὴ ἔκταση ἀπὸ 14.165 στρέμματα (ἐκτός ἀπὸ τίς κυρίως δασικὲς ἐκτάσεις πού δέν καταμετροῦνται ὡς ἀναπαλλοτριώτες), ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ μισὰ μόνον ἀποτελοῦσαν καλλιεργούμενους ἀγρούς (7.248 στρ.). Τρεῖς διάκριτες ἀλλὰ ὀργανικά δεμένες μεταξὺ τους ἐνότητες συνέθεταν τὴν ὅλη ἐκμετάλλευση: 2500 στρ. καλλιεργούμενα ἀπὸ τοὺς κολλήγους (30-35 οἰκογένειες περίπου) μὲ βάση τὸ μισάρικο σύστημα, 500 στρ. αὐτοκαλλιέργειας μὲ τὴ βοήθεια πέντε οἰκογενειῶν γεωργοῦ-ὑπηρετῶν καί 4.000 περίπου στρ. ἐκτάσεις βοσκήσας πού ὁ ἰδιοκτήτης νοίκιαζε σέ νομάδες κτηνοτρόφους. Στίς τρεῖς αὐτὲς ἐκμεταλλευτικῆς ἐνότητες πρέπει νὰ προσθεσοῦμε καί τὰ ἔσοδα πού εἶχε τὸ ἀγρόκτημα ἀπὸ τὴν οἰκόσιτη κτηνοτροφία, τὰ χορτολιβάδα καθὼς καί τὴν ἐκμετάλλευση ἑνὸς τμήματος τοῦ δάσους πού εἶχε κριθεῖ ἀπαλλοτριωτέο. Καλλιεργούμενα προϊόντα εἶναι, στίς κολληγικὲς ἐκτάσεις, ἡ σίκαλις (850 στρ.), τὸ σιτάρι (750 στρ.), ὁ ἀραβόσιτος (500 στρ.), τὸ σπασμά (300 στρ.) καί ἡ ρόβη (100 στρ.), στό αὐτοκαλλιεργούμενο τμήμα, τὸ σιτάρι (300 στρ.) καί ὁ ἀραβόσιτος (200 στρ.). Τὸ μισάρικο σύστημα

4. Ἀρ. Ἀποφ. 52 τῆς 30-11-1929. Τὸ ἀγρόκτημα Βεργίνας κηρύχθηκε ἀπαλλοτριωτέο μὲ τὴν ὑπ. ἀρ. 102594 ἀπόφαση τοῦ Ὑπ. Γεωργίας (85, Β', ἐφ. τῆς Κυβερνήσεως 21 Σεπτ. 1925), βάσει τοῦ ἀρθροῦ 71 τοῦ Ἀγροτικοῦ Νόμου.

εφαρμόζεται για όλα τα προϊόντα που καλλιεργούνται στη γη των κολλήγων, μετά την αφαίρεση του σπόρου και της δεκάτης, εκτός από τη ρόβη που μένει έξω ολοκληρώου στον καλλιεργητή. Η έναλλαγή των καλλιεργειών είναι διετής, στάρι σκληρό τη μία χρονιά, άγρανάπαυση ή σησάμι την άλλη.

Ο τύπος αυτός της αγροτικής εκμετάλλευσης και το σύστημα καλλιεργειών που συνεπάγεται είναι κοινός για όλη την κεντρική Μακεδονία όπου οι κολληγικές σχέσεις κυριαρχούν, και επαληθεύει τις περιγραφές που έχουμε από άλλες πηγές, ως προς τα βασικά του χαρακτηριστικά.⁵

Η κολληγική οικογένεια αποτελείται από πέντε ως έπτά μέλη κατά μέσο όρο, καλλιεργεί 70 μέ 80 περίπου στρέμματα και κατέχει μερικά κεφάλια από πρόβατα ή κατσίκια, λίγες κότες και μία πληθόχτιστη κατοικία. Έπίσης έχει την ιδιοκτησία των γεωργικών της εργαλείων (ένα ξύλινο άροτρο) και των άροτριώντων ζώων (1-2 βόδια), πράγμα που την κάνει να ξεχωρίζει από τους λεγόμενους παρακνέδες, που δεν διαθέτουν παρά την εργατική τους δύναμη και πληρώνονται με μεροκάματο. Η διάκριση αυτή θυμίζει τη διαφοροποίηση που περιγράφει ο Μ. Bloch για τη φεουδαρχική Εδρώπη ανάμεσα σε *laboureurs* και σε *brassiers*, και αποδειχνει την ύπαρξη μιας τρίτης τάξης στο διχοτομικό αυτό βασικό κοινωνικό σχηματισμό, με διαφορετικά συμπεριφέροντα και διεκδικήσεις⁶ όσο για την κοινωνική ταυτότητα του τοιφυλά, θα πρέπει να σημειώσουμε πως η ύπαρξη ενός κυκλοφορούντος κεφαλαίου από πλευράς του, που αντιπροσωπεύει ο σπόρος καθώς και η αγορά σύμφωνα με τους πληροφόρητές μας, μιας ζωοκίνητης θεριστικής μηχανής γύρω στα 1917-20, προαναγγέλλουν ήδη μία κάποια διείσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων, έφ' όσον τά εισοδήματά του δεν προέρχονται μόνο από την ιδιοποίηση της υπερεργασίας μέσω της έγγειας προσόδου, αλλά και από ένα ποσοστό κέρδους από την επένδυσή.

Στό σύνολο όμως δεν φαίνεται να υπάρχει καμία λειτουργική σχέση με την αγορά. Προκειται για μία οικονομική μονάδα κλειστή, της οποίας ο κύριος προσανατολισμός είναι η αυτόαρκεια. Η στρεμματική άλλωστε απόδοση των προϊόντων που απαιριθμήσαμε πιο πάνω (σίκαλις 80 δκ., σιτάρι 70 δκ., άραβόσιτος 200 δκ., σησάμι 40 δκ., ρόβη 80 δκ.), καθώς και η αναλογία με την οποία συμμετέχουν

στη συνολική έτήσια πρόσοδο τά καθαρά έσοδα καθ' ενός από τους τρεις εκμεταλλευτικούς τομείς του άγροκτήματος (από τό σύνολο των 42.300 δρχ. καθάρων εισπράξεων, 17.000 δρχ. προέρχονται από την κολληγική καλλιέργεια, 6.900 δρχ. από τά έννοικια βοσκήs, σέ νομάδες, 5.800 δρχ. από την οικόσιτη κτηνοτροφία, 5.400 δρχ. από την εκμετάλλευση του δάσους, 4.200 δρχ. από την συνακόλλητη και 3.000 δρχ. από τό χορτολίβαδο) αποδειχουν τόν έκτατικό χαρακτήρα του συστήματος καλλιέργειας και τή σημαντική θέση που κατέχουν οι βοσκές.

Όσο για τίς ένδοικοινοτικές σχέσεις, ή δύναμη και ή συνεκτικότητα που τίς χαρακτηρίζουν στηρίζονται σέ ένα μακρόχρονο παραδοσιακό σύστημα συλλογικών καταναγκασμών και κολληγικών έθιμων που αναφέρονται βασικά στό δέσιμο του άμσου παραγωγού με τή γή και τό συνακόλουθο περιορισμό τής έννοιας τής ιδιοκτησίας, στήν κυριαρχία των σχέσεων προστασίας, τής διαπροσωπικής κοινωνίας και τών μηχανισμών διαμεσολάβησης με τήν έξωτερική κοινωνία, στήν κεντρική ρύθμιση, τέλος, από τόν τοιφυλά, τών συνεχών ζωνών καλλιέργειας που έναλλάσσονται κάθε χρόνο με τίς συνεχείς έπίσης έκτάσεις τής άγρανάπαυσης-βοσκήs, ρύθμιση που αποτελεί τήν καρδιά τό εκμεταλλευτικού συστήματος και εκφράζει ταυτόχρονα μία υψηλό βαθμού οργανικής τελειότητας, κατά τόν Κ. Δ. Καραβίδα, άσφαλιστική λειτουργία. Όστόσο, ή συνεκτικότητα αυτή τών κοινοτικών δεσμών φαίνεται να άτοινει στά τελευταία πρίν τή μεταρρύθμιση χρόνια με τήν εισαγωγή τής έννοιας τής άπόλυτης ιδιοκτησίας τό Ρωμαϊκό Δίκαιο μετά τήν άπελευθέρωση αυτών των περιοχών. Η μνεία, άλλωστε, στήν παραπάνω έκθεση, και έσόδων που προέρχονται από τό χορτολίβαδο, δείχνει πως ένα από τά ισχυρότερα κοινοτικά έθιμα που ήταν τό δικαίωμα των άμσων παραγωγών να βόσκουν δωρεάν τά ζώα τους (ή δυτική *vaine rature*) έχει ήδη εκλείψει.

Τά θεμελιακά χαρακτηριστικά αυτού του συστήματος μπορούν λοιπόν να συνοψιστούν:

— σέ μία άγροτική δομή αυτόαρκειας, όπου ή γή αποτελεί ταυτόχρονα τό εργαλείο ιδιοποίησης τής υπερεργασίας και τόν άξονα των παραγωγικών σχέσεων, με τόν άμσο παραγωγό δεμένο στή γή και τήν έγγειο πρόσοδο άξεπέραστο έμπόδιο στή διείσδυση τών καπιταλιστικών σχέσεων.

— σέ μία ταξική σχέση που θέτει άντιμέτωπες βασικά δύο τάξεις, τούς κολλήγους και τούς μεγαλοϊδιοκτήτες, με άντικείμενο άρχικά τήν πάλη των κολλήγων για τή μείωση τής ιδιοποίησης τής υπερεργασίας, γρήγορα όμως για τόν έλεγχο τής γής.

— σέ μία στοιχειώδη τεχνολογία, έκτατική εκμετάλλευση του έδάφους, παραδοσιακά καλλιερητικά συστήματα (ντόμκες, άγρανάπαυση, φυσική λίπανση τής έξάρτησης γεωργίας-κτηνοτροφίας, φυσική λίπανση του έδάφους).

5. Βλ. ιδιαίτερα, Ν. Scriabine, *Les rapports agraires en Macédoine*, Paris 1885, Κ. Μοσκόφ, *Η έννική και κοινωνική συνείδηση στήν Έλλάδα 1830-1909*, Β' έκδ., Άθήνα 1974, όπου και περιγραφές άγροτικών νοικοκυριών στήν Κ. Μακεδονία (σσ. 147-149), καθώς και Κ. Δ. Καραβίδα, έ.δ. (σσ. 111-200).

6. Η θέση άλλωστε τών γεωργό-έπληρθών στό κτήμα Παπαγεωργίου φαίνεται να είναι σαφώς κατώτερη από αυτή τών κολλήγων, άπ' ότι μάς επιτρέπει να συμπεράνουμε ή σύγκριση των έτησιων έσόδων τους: 360 δρχ. για τούς πρώτους, πάνω από 500 δρχ. για τούς δεύτερους, σέν τά πρόσθετα έσοδα που είχαν από τήν οικόσμη κτηνοτροφία.

— σέ μιὰ ὁργάνωση ἐργασίας, στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκμετάλλευσης, πού πέρα ἀπὸ τοὺς συλλογικοὺς καταναγκασμοὺς στοὺς ὁποίους ἀναφερθήκαμε, διακρίνεται γιὰ τὴν ἀπουσία κάθε ἐξειδικεύσεως καὶ συμπληρωματικότητας τῶν γεωργικῶν ἀπασχολήσεων, τὴν αὐτονομία ἐπίσης τοῦ κολλήγου, σὲ τρόπο ὥστε τὸ τσιφλίκι κάθε ἄλλο παρά νὰ παρουσιάζει τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεγάλης γεωργικῆς ἐκμετάλλευσης (τοῦ τύπου π.χ. πρὸς τὸν ὅποιο ἔπαινε νὰ διαμορφωθεί μεταπολεμικὰ ἡ *mezzadria classica* στὴν Ἰταλία),⁷ ἀλλὰ μιὰ νομικὴ μόνο ἐνότητα ἣ ὅποια παραθετὶ ἀπλῶς τὴ μιὰ οἰκογενειακὴ ἐκμετάλλευση δίπλα στὴν ἄλλη. Κάθε μιὰ ἀπὸ τὶς ἐκμεταλλεύσεις αὐτὲς λειτουργεῖ καὶ παράγει ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ διπλανή της καὶ ὁ μόνος δεσμὸς μεταξὺ τους εἶναι τὸ ὅτι διοχετεύουν τὸ ὑπερπλεόν τους στὸν ἴδιο ἰδιοκτήτη. Αὐτὸ ἄλλωστε τὸ τελευταῖο χαρακτηριστικὸ θὰ ἐπιτρέψει καὶ θὰ διευκολύνει τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση χωρὶς πτώση τῆς παραγωγῆς.⁸

β) Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση μοιρᾶται στοὺς ἀκτῆμονες ἑναν ἀριθμὸ ἀπὸ 218 κλῆρους συνολικά, ἀπὸ τοὺς ὁποίους 133 σὲ πρόσφυγες, 70 σὲ γηγενεῖς, αὐτοὶ ὑπόλοιποι σὲ υπερήλικες, ἐπαγγελματίες, σχολεῖο, ἐφημέριο, κτλ. Οἱ κλῆροι αὐτοὶ ἔχουν ἔκταση 33,7 στρ. ὁ καθένας καὶ ἀποτελοῦνται ἀπὸ τέσσερα τεμάχια, ἀνάλογα μὲ τὴν ποιότητα τῆς γῆς (α' κατηγορία 8,8 στρ., β' κατηγορία 8,6 στρ., γ' κατηγορία 14,3 στρ., δ' κατηγορία—κῆπος—2,0 στρ.). Συνολικὰ μοιράζονται, τὸ 1929-30, 7.535 στρ. καλλιεργῆσιμης γῆς, ἐνῶ στὴν κοινότητα ἀπομένουν ἄλλα 7.282 στρ. μὴ καλλιεργούμενων κοινόχρηστων ἐκτάσεων, ἀπὸ τίς ὁποῖες τὸ μεγαλύτερο μέρος βοσκές (3.839 στρ. ὄρεινές, 666 στρ. πεδινές).⁹ Δύο ἄλλες διανομές, δευτερεύουσας σημασίας, δὲ ἀκολουθήσουν τὸ 1942 καὶ τὸ 1968 γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν πρόσθετων ἀκτῆμόνων πού δημιουργοῦνται ἐν τῷ μεταξύ μὲ τὴν εἰσροὴ νέων ἐποίκων στὸ χωριό, τίς πλημμύρες τοῦ ποταμοῦ καὶ τὴν ἐμφάνιση νέων νοικοκυριῶν. Ἡ πρώτη, πού δὲν θὰ ἐφαρμοστεῖ στὴν πράξιν παρά μετὰ τὸ 1950, διανέμει 2.143 στρ. σὲ τρεῖς κατηγορίες τεμαχίων (ἀπὸ 1 ἕως 10 στρ.),¹⁰ ἡ δευτέρη 931 στρ. μὴς κατηγορίας τεμαχίων βασικά (ἀπὸ 2 ἕως 19 στρ.), ἔως ὅπου νὰ συμπληρωθοῦν 19 στρ. γιὰ κάθε ἀκτῆμονα.¹¹

7. Bl. H. Lefebvre, «Les classes sociales dans les campagnes - La Toscane et la "mezzadria classica"», *Cahiers Internationaux de Sociologie*, No X, 1951.

8. Γιὰ μιὰ θεωρητικὴ ἐξεργασία τοῦ συστήματος, βλ. M. Gutelman, *Structures et réformes agraires*, F. Maspero, Paris 1974.

9. Πινάξ Ὀριστικῆς Διανομῆς Ἀγροκτῆματος Βεργίνης, 15.5.1935—Κτηματογραφικὴ ὑπηρεσία Νομαρχίας Ἡμαθίας—. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ἀρχικὰ ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀπαλλοτριώσεων εἶχε κρίνει πὺς ὁ βῆσιμος κλῆρος ἔπρεπε νὰ καθορισθεῖ εἰς 50 στρ.

10. Ἀνακεφαλαιωτικὴ κατάσταση ὀριστικῆς Διανομῆς Ἀγροκτῆματος Δάσους Γεράκι ὑπὲρ κληρῶντων Βεργίνης 22.4.1959 (Ἀπόφασις τῆς 30.10.1942).

11. Πινάξ Συμπληρωματικῆς Διανομῆς Ἀγροκτῆματος Βεργίνης, 1969.

Ὁ ὑπολογισμὸς ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἀπαλλοτριώσεων τοῦ ποσοῦ γιὰ τὴν ἀποζημίωση τοῦ κτηματία λαβαίνει ὑπ' ὄψιν τίς ἐτήσιες προσόδους τοῦ ἀγροκτῆματος πού εἶδαμε πρὶν πάνω, πολλαπλασιασμένες ἐπὶ 20 χρόνια καὶ προσαυξημένες κατὰ 30% λόγῳ «εἰδικῶν συνθηκῶν», πού δὲν προσδιορίζονται στὴν ἐκθεση (σύνολο ποσοῦ: 836.000 δρχ. +30% = 1.086.800 δρχ.).¹² Τὸ 1/5 τῆς γῆς ἀνήκει στὸ Δημόσιο ὡς ἐρζι-ἐμργιέ καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀποζημίωση καταβάλλεται στὴν Ἀεροπορικὴ Ἀμυνα.

Μέ τὴν ἀγροτικὴ μεταρρύθμιση καταργοῦνται στὸ χωριὸ οἱ παραδοσιακὲς προκαπιταλιστικὲς σχέσεις, ὁμοῦ αὐτὸ δὲν ἀρκεῖ, φυσικά, γιὰ νὰ δημιουργηθοῦν καπιταλιστικὲς σχέσεις στὸ ἐσωτερικὸ τοῦ ἀγροτικοῦ κόσμου, οὔτε αὐτὸς ἄλλωστε φαίνεται νὰ ὑπῆρξε ποτὲ ὁ στόχος μιᾶς ἀστικῆς ἀγροτικῆς μεταρρύθμισης. Ὁ ἄμεσος παραγωγὸς δὲν διαμορφίζεται ἀπὸ τὸν κάτοχο τοῦ κεφαλαίου, δὲν γίνεται «ἐλευθερὸς καὶ μετακινήσιμος», οἱ ἡμερομισθιακὲς σχέσεις δὲν εἰσάγονται κατὰ τρόπο κυρίαρχο. Αὐτὸ πού εἰσάγεται εἶναι ἕνας νέος τύπος προκαπιταλιστικῶν πάλι σχέσεων, ὅπου ἡ καπιταλιστικὴ τάξη στὸ σύνολό της ὑποκαθιστᾷ τῶρα τὸ γαιοκτήμονα καὶ ἰδιοποιεῖται τὴν ὑπερεργασία (ἐνα ἀκόμη σημεῖο πού οἱ περιστάσεις τῆς ἐποχῆς δὲν ἐπέτρεψαν στὸν Κ.Δ. Καραβίδα νὰ δεῖ) μέσῳ τῶν ἐμπορικῶν κυκλωμάτων καὶ τῆς ἀγροτικῆς πίστης. Ἡ ἔγγειος πρόσδοδος δὲν καταργεῖται, ἀλλὰς ἀλλάζει χερί¹³ καὶ ἐνα τμήμα τῆς μετατρέπεται σὲ ὑπεράξια συμπετόχων στὴ διαδικασία ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους.

12. Ὁ τρόπος αὐτὸς ὑπολογισμοῦ τῆς ἀξίας τῆς γῆς ἀντιστοιχεῖ σ' ἐκεῖνον πού ἐνεργεῖ στὴ βάση τοῦ ὕψους ἐνὸς κεφαλαίου τὸ ὁποῖο τοποθετοῦμεν στὴν ἀγορὰ χρήματος μὲ τὸ τρέχον ἐπιτόκιο θὰ ἀπέδιδε τὴν ἐτήσια πρόσδοδο πού ἔχει ὁ γαιοκτήμονας ἀπὸ τὸ κτήμα του, δηλαδὴ:

κεφάλαιο Χ τρ. ἐπιτόκιο/100 = ἐτήσια πρόσδοδος.

Ἐφαρμόζοντας τὸν τύπο αὐτὸ στὴν περίπτωση τοῦ κτηματία Παπαγεωργίου, βλέπουμε ὅτι τὸ ἐπιτόκιο τὴν ἐποχὴ αὐτὴ πρέπει θεωρητικὰ νὰ κυμαίνεται γύρω στὸ 5% (ι). Τὸ ποσοῦ τῆς ἀποζημίωσης καταβλήθηκε ἀπὸ τὸ Κράτος, μὲ τὴ μορφή ὁμολόγων, ὅπου ὁμοῦ τὸ ἐπιτόκιο τοῦ καθορίζεται στὸ 8% (Κ.Δ. Καραβίδας ἐ.ἀ.). Ὅσο καὶ ἐν ὁμολογίᾳ αὐτὲς γάγονται ἐνα μεγάλο μέρος τῆς ἀξίας τους μὲ τὴν κρίση τοῦ 1930-32, παραμένει γεγονός ὅτι ὁ τρόπος αὐτὸς ὑπολογισμοῦ εἶναι ἀπὸ τοὺς πρὶν γενναῖοδωροῦς ἀφοῦ σηπηρεῖται στὴν πραγματικὴ ἀξία τῆς γῆς (μὲ βάση τὴν πραγματικὴ ἔγγειο πρόσδοδο) τὴν ὁποία μάλιστα προσαυξάνει, ὅταν ἔχουμε παραδείγματα ἄλλων ἀγροτικῶν μεταρρυθμίσεων, κυρίως στὴ Λατινικὴ Ἀμερικῇ, ὅπου λαβαίνεται ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ πραγματικὴ ἀλλὰ ἡ φορολογικὴ ἔγγειος πρόσδοδος πού ὄλωνε ὁ κτηματίας τῆς τελευταίας πρὶν τὴν μεταρρύθμιση χρονίε.

13. Ὅπως ἀπέδειξε ὁ Κ. Μάρξ, προκειμένου γιὰ τὸς μικροϊδιοκτήτες γεωργοὺς στὴ Γαλλία ἀπὸ τοὺς ὁποίους οἱ διάφορες κατηγορίες τῆς καπιταλιστικῆς τάξεως ἀποσποῦν ὀχι μόνον τὴν ἔγγειο πρόσδοδο καὶ τὸ κέρδος ἀλλὰ ἐνα ἀκόμη τμήμα τῆς ἀμοιβῆς τῆς ἐργατικῆς τῆς δύναμης μέσῳ τῶν ὑποθηκῶν, τῆς τοκογλυφίας καὶ τῆς ἐπαναγοράς, ἀπὸ κάθε γενεὰ γεωργῶν, τῆς γῆς πού ἐξ αἰτίας τῶν διαδοχῶν μείωνεται κἄτω ἀπὸ τὸ βῆσιμο ὄριο, Bl. K. Marx, *Les luttes de classes en France 1848-1850*, Ed. Sociales, 1967 καὶ *Le 18 Brumaire de Louis Bonaparte*, Ed. Sociales, 1968.

Από πλευράς συστήματος καλλιέργειών και οργάνωσης εργασίας κατά το διάστημα των δύο δεκαετιών που ακολουθούν τη μεταρρύθμιση, τα πράγματα στη Βεργίνα παραμένουν σχεδόν όπως ήταν στην κολληγική περίοδο: τα καλλιεργούμενα προϊόντα παραμένουν τα ίδια βασικά, ο τεχνικός εξοπλισμός χαμηλός, η άγρ. ανάπτυξη και ο παραδοσιακός τύπος έναλλαγής διατηρούνται, η εργασία εξακολουθεί να συνδέεται οργανικά με την, οικόσιτη μόνο τώρα, κτηνοτροφία. Έκείνο που αλλάζει, και είναι σημαντικό, πρέπει να το αναζητήσουμε στο σύστημα της συνολικής ρύθμισης των συνεχών ζωνών καλλιέργειας/βοσκής που με την κατάργηση των κολληγικών καταναγκασμών αποδιαρθρώνεται, και κάθε οικογενειακή εκμεταλλευτική μονάδα οργανώνει ανεξάρτητα από τις άλλες τις έναλλαγές της. Οι εκτάσεις που διατίθενται για τη βοσκή είναι τώρα μόνιμες και τα έσοδά τους περιέρχονται στο κοινοτικό ταμείο. Αν στην αποδιάρθρωση αυτή προσθέσουμε το πολύ μικρό μέγεθος της αγροτικής εκμετάλλευσης καθώς και την εξάλειψη του παραδοσιακού συστήματος πίστης (προκαταβολές κ.ά., παροχές από το γαιοκτημόνα), καταλαβαίνουμε γιατί ό νέος σχηματισμός ύστερεί σημαντικά, από άποψη σταθερότητας, από τον παλιό. Οι έλλειψεις αυτές θα καταβληθεί προσπάθεια ν' αναπληρωθούν με τα αγροτικά δάνεια, την ίδρυση συνεταιρισμών και, από την πλευρά του άμεσου παραγωγού, με πρόσθετους πόρους που, όπως είδαμε στο πρώτο μέρος αυτής της μελέτης, θα λάβουν μεγάλη έκταση στην επόμενη γενιά, με την αύξηση της μετανάστευσης. Οι παραπάνω λόγοι δεν θα άρκούσαν ποτέ, ωστόσο, να περισώσουν το σχηματισμό, αν ένα από τα εγγενή χαρακτηριστικά του, έπειδή ακριβώς λειτουργεί σαν μη καπιταλιστική όρθολογική μονάδα, δεν ήταν η αδυναμία του να κηρύξει πτώχευση. Παρά το προοδευτικό και διαρκώς επιταχυνόμενο άνοιγμα στην αγορά, η αυτοκαταναλωτική λειτουργία παραμένει κυρίαρχη, πράγμα που αυξάνει στο έπακρο την ελαστικότητα του συστήματος. Έξ άλλου η αγροτική μεταρρύθμιση, δίνοντας στο γεωργό ατομική ύπευθυνότητα απέναντι στη γη και την εργασία του, παρέχει ταυτόχρονα και το πιο αποφασιστικό κίνητρο για την έντατικοποίηση της εργασίας, έντατικοποίηση με την όποια ό τελευταίος άπαντα κάθε φορά που βλέπει να υποβιβάζεται το επίπεδο ζωής του.

Ό μικροϊδιοκτήτης μισο-έμπορευματικός, μισο-αυτάρκης παραγωγός παρουσιάζει μιάν έντελώς ιδιόμορφη κοινωνική φυσιογνωμία, ιδιόμορφος πρώτα έργατης που έχει τη νομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής του, ταυτόχρονα όμως και ιδιόμορφος βιοτέχνης που δεν διοχετεύει στην αγορά παρά ό,τι του περισσεύει από την αυτοκατανάλωση των αγροτικών προϊόντων του. Τό καθεστώς αυτό έπιτρέπει μια πιο άποτελεσματική κινητοποίηση της εργατικής δύναμης του άμεσου παραγωγού, σαν να έπρό-

κειτο για την έλεύθερη εργατική δύναμη του μισθωτού και ταυτόχρονα την ιδιοποίηση της υπερεργασίας. Τό παράδοξο στην κατάσταση είναι ό τι η ιδιοκτησία της γης, για την όποια άγωνίστηκε ό άκτημόνας, γίνεται τώρα τό μέσον της πιο άποτελεσματικής ύποταξης του και εκμετάλλευσης από τό κυρίαρχο σύστημα.

Συνοψίζοντας θά μπορούσαμε να έπισημάνουμε τά έξής για τίς αγροτικές σχέσεις αυτής της περιόδου: καθεστώς μικρής ιδιόκτητης οικογενειακής εκμετάλλευσης, παραδοσιακό σύστημα καλλιέργειας, χαμηλή οργανική σύνθεση κεφαλαίου, χαμηλή τεχνολογία, ποικίλα έμπόδια στη συγκέντρωση της γης που προέρχονται τόσο από τό γεγονός ό τι η καλλιεργούμενη έκταση προσδιορίζεται από τη διαθέσιμη οικογενειακή εργασία, όσο και από την άρχη του αναπαλλοτριώτων των διανεμηθεισών εκτάσεων, που ισχύει ως τό 1962. Στόν τομέα των σχέσεων με την αγορά, βασικά κλειστές-αυτοκαταναλωτικές αγροτικές μονάδες, όπου όμως, μιά αυξανόμενη έμπορευματοποίηση και ένας όλο και μεγαλύτερος όγκος βραχυπρόθεσμων αγροτικών δανείων έντεινουν την εξάρτηση και προαναγγέλλουν μιά άποφασιστική διείσδυση των καπιταλιστικών σχέσεων στό έσωτερικό του σχηματισμού. Παράλληλα, οι ένδοκοινοτικές σχέσεις χαλαρώνουν με την όριστική εγκατάλειψη των παραδοσιακών συλλογικών καταναγκασμών και την άτονία στην όποια πέφτουν σύντομα οι οργανώνοντες που είχαν δημιουργηθεί με τη μεταρρύθμιση (Γεωργικός Συν/σμός Άποκαταστάσεως Άκτημόνων Καλλιεργητών Βεργίνης, Προσφυγική (Ομάς), ταυτόχρονα όμως άλλες μορφές κοινωνικότητας παρουσιάζονται ή σταθεροποιούνται (άλληλοβοήθεια, έπίσης ό διαπροσωπικές σχέσεις παραμένουν ισχυρές στό έσωτερικό της κάθε πολιτισμικής ομάδας και οι σχέσεις προστασίας μετασχηματίζονται με τη γένεση της Κοινότητας σαν νομικό προσώπου και άντικείμενο πολιτικής διαπάλης, με τη διάσπαση της κοινωνίας του χωριού σέ άντιμαχόμενες μερίδες και με τόν πολλαπλασιασμό των διαμεσολαβητών με την έξωτερική κοινωνία. Τέλος, στό πεδίο των ταξικών σχέσεων: άντίθεση του μικροϊδιοκτήτη απέναντι στην άπρόσωση κοινωνία της αγοράς μέσω της διαπάλης για τόν καθορισμό των αγροτικών τιμών.

2.2. η σύγχρονη διαμόρφωση

Ό σύγχρονος τύπος της αγροτικής οικογενειακής μικροεκμετάλλευσης στό χωριό διαμορφώνεται, όπως και άλλου μάς δόθηκε η ευκαιρία να έπισημάνουμε, μετά τίς δεκαετία του 1950 που έγκαινιάζει μιά νέα φάση της κρατικής αγροτικής πολιτικής με έπίκεντρο τη Μακεδονία. Τό σύνολο των μετασχηματισμών που προσδιορίζουν αυτόν τόν τύπο, σ' όλα τά επίπεδα των αγροτικών σχέσεων της τοπικής κοινω-

νίας, ἐγγράφονται βέβαια ὑπὸ μορφή τάσεων στή λογική τῶν σχέσεων τῆς προηγούμενης περιόδου πού ἐξετάσαμε, ὥστόσο ἡ ἐκδόλυσή τους, μέ τήν ἀποφασιστική ἐπέμβαση τῆς ἐξωτερικῆς κοινωνίας, φαίνεται σ' αὐτό τό στάδιο νά παίρνει τό χαρακτήρα ἀληθινῆς κοινωνικῆς μεταλλαγῆς. Ἡ ἀγροτική κοινωνία τῆς Βεργίνας βαδίζει τώρα πρὸς σχήματα ἀνισότητος μέ τήν προοδευτική συγκέντρωση τῆς γῆς μέσω τῶν μισθώσεων, τό συνακόλουθο χωρισμό τῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὴν ἰδιοκτησία καί τὴν εἰσαγωγή ἡμερομισθιακῶν σχέσεων, οἱ καλλιέργειες προσανατολίζονται ὅλο καὶ ἀποφασιστικότερα πρὸς τὴν ἐμπορευματική παραγωγή, ἡ αὐτάρκεια ἐγκαταλείπεται, ἡ ἐκμετάλλευση τοῦ ἐδάφους ἐντατικοποιεῖται μέ τὴν ἐκμηχάνιση καί τὴν εἰσαγωγή νέων καλλιεργητικῶν τεχνικῶν, τὸ ἴδιο καί ἡ ἀνθρώπινη ἐργασία, τὰ μεσο-καί μακροπρόθεσμα δάνεια αὐξάνουν, ἡ ὀργανική σύνθεση τοῦ κεφαλαίου τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης γίνεται πῶ ὑψηλὴ, ὁ ρόλος τῶν ἀπρόσωπων συλλογικῶν ὀργανῶν κερδίζει σέ σπουδαιότητα, ὁ διαφορισμός τῶν καλλιεργειῶν στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἀγροτικῆς μονάδας ἐντείνεται, καί ὁ τύπος τῆς πολυκαλλιέργειας-κτηνοτροφίας κυριαρχεῖ, σαφὲς διάκριτες μεταξὺ τους κοινωνικο-οἰκονομικὲς κατηγορίες κάνουν τὴν ἐμφάνισή τους στοὺς κόλπους τῆς τοπικῆς κοινωνίας, ἐνὼ παράλληλα τὰ ἐγγενῆ στὸ σύστημα διαστρεβλωτικά φαινόμενα δξίζονται.

Μία γενική σκιαγράφηση τῶν φάσεων πού ἀκολουθεῖ ἡ πορεία αὐτὴ δώσαμε ἤδη στὸ πρῶτο μέρος αὐτῆς τῆς μελέτης. Ἐδὼ πρὶν προχωρήσουμε σέ μιά λεπτομερέστερη ἐξέταση τῶν τύπων τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καί τῶν σχέσεων τῶν ὁποίων ἀποτελεῖ ἐπίκεντρο, θά πρέπει νά υπογραμμίσουμε τὴ σημασία πού παρουσιάζει γιὰ τὴν κοινωνία τοῦ χωριοῦ ἡ διαδικασία τῆς κοινωνικο-οἰκονομικῆς διαφοροποίησης πού ἐγκαινιάζεται μετὰ τὴ δεκαετία τοῦ 50. Οἱ καπιταλιστικὲς σχέσεις δὲν περιορίζονται πιά στὴ διοχέτευση ἐνὸς ὅλο καί μεγαλύτερου, ἀναλογικά, ποσοστοῦ ὑπερρεργασίας στὴν ἐξωτερικὴ κοινωνία, ἀλλὰ διεισδύοντας τώρα στὴν ἴδια τὴν καρδιά τῶν ἀγροτικῶν παραγωγικῶν σχέσεων φαίνεται νά ἐξουδετερώνουν, γιὰ μιά κατηγορία ἐκμεταλλεύσεων, τὸ ἐμπόδιο τῆς γαιοπροσόδου, ἐπιτρέποντας τὸ καπιταλιστικὸ κέρδος. Μία καινούργια τάξη ἐπιχειρηματιῶν-ἀγροτῶν κάνει τὴν ἐμφάνισή της στὸ χωριό, ἐξαιρετικά ὀλιγαριθμὴν βέβαια (ἐνὰς σιτοκαλλιεργητῆς πού ἐκμεταλλεῖται πᾶνω ἀπὸ 1.000 στρ., ἕνας ὀρνιθοτρόφος καί ἕνας ἀνθοκόμος), ἀλλὰ πού ἡ κοινωνική τους σημασία δὲν μπορεῖ νά παραγνωριστῇ δεδομένου ὅτι γιὰ πρώτη φορὰ ἡ ὑπαρξὴ ἐνὸς κεφαλαίου ὑψηλῆς ὀργανικῆς σύνθεσης καί ὁ χαμηλὸς, κατὰ συνέπεια, ὄγκος παραγόμενης ὑπεραξίας, φαίνεται νά κάνουν δυνατὴ τὴν πραγματοποίηση ἐνὸς κέρδους μέσα στὸ ὅποιο, μέ τούς μηχανισμοὺς ἐξίσωσης τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους, εἰσ-

ρὲει μιά μερίδα τῆς συνολικῆς κοινωνικῆς ὑπεραξίας.¹⁴ Ἀσφαλῶς, εἶναι ὠρὶς ἀκόμη γιὰ νὰ διακινδυνεύσει κανεὶς προβλέψεις πᾶνω στὸ μέλλον αὐτῆς τῆς κατηγορίας ἐπιχειρηματιῶν ὅταν εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ ὑπαρξὴ τῆς ἐξαρτάται στενὰ ἀπὸ τὴν ἐπιβίωση τῶν ἀσθενέστερων ἀπὸ τὶς κατηγορίες τῶν μικροκαλλιεργητῶν, ἡ ὁποία ἐγγυᾶται ὀρισμένα κατώτατα ὅρια ἀγροτικῶν τιμῶν, πρὸς τὸ παρὸν ὅμως τὸ φαινόμενο ἀκολουθεῖ τὸ δρόμο του.

Πλὴν σ' αὐτὴ τὴν τάξη, ὁ ὅλοένα διαφοροποιούμενος ἐπίσης ὄγκος τῶν κυρίως οἰκονομικῶν ἐκμεταλλεύσεων πού ἀποδύονται σ' ἕναν ἀληθινὸ ἀγώνα δρόμου παραγωγικότητας προκειμένου νὰ ἐπιβιώσουν σάν «καθαροὶ» γεωργοκτηνοτρόφοι (ἐκμεταλλεύσεις 40-100 στρ. κατὰ γενικὸ κανόνα) καί τῶν ὁποίων τὸ «κέρδος» δὲν μεταφράζει παρά ἕνα εἶδος αὐτο-ἐκμετάλλευσης μέ τὴν ὅλοένα μεγαλύτερη ἐντατικοποίηση τῆς ἐργασίας καί, τέλος, μιά τρίτη κατηγορία μικροσκοπικῶν μονάδων ἡ ἀκτημόνων (0 ἕως 40 στρ.) πού ἀντλεῖ τὸ μεγαλύτερο μέρος τῶν εἰσοδημάτων της ἀπὸ ἐξωγεωργικοὺς πόρους. Ὅσοι ἀπὸ τὴν τελευταία αὐτὴ κατηγορία δὲν μποροῦν νὰ ἀντισταθοῦν, ἀκολουθοῦν τὸ δρόμο τῆς ἀγροτικῆς ἐξόδου καί τὴ μετανάστευση.

Ὁ πίνακας I μᾶς δίνει μερικὲς χρήσιμες πληροφορίες σχετικά μέ τὶς ἑγγειες σχέσεις καί τὴ διάρθρωση καλλιεργειῶν-κτηνοτροφίας σέ συνάρτηση μέ τὸ μέγεθος τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης. Ὁ συσχετισμὸς ἀνάμεσα στὸν ἀριθμὸ τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων, κατὰ κατηγορίες μεγέθους, καί τὴν καλλιεργουμένη ἔκταση, ἀποδείχνει ὅτι ἡ κατηγορία τῶν κάτω τῶν 20 στρ. κατέχει ποσοστὸ γῆς τρεῖς

14. Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ ὄγκος τῆς ὑπεραξίας πού παράγεται μέσα σέ μιά ἐπιχείρηση εἶναι συνάρτηση τῆς ὀργανικῆς σύνθεσης τοῦ κεφαλαίου της. Ὅσο χαμηλότερη εἶναι αὐτὴ ἡ τελευταία, ὅσο ὀηλ, τὸ τεχνικὸ κεφάλαιο τῆς ἐπιχείρησης εἶναι χαμηλὸ καί ἄρα ἡ καταναλισκόμενη ἐργατικὴ δύναμη ὑψηλὴ (πράγμα πού συμβαίνει στὶς τυπικὲς παραδοσιακὲς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις), τόσο αὐτὰ παραγόμενα προϊόντα ἔχουν τὴν τάση νὰ πολυδύναται σέ τιμὲς χαμηλότερες ἀπὸ τὴν ἀξία τους (σύνολο κεφαλαίου + ὑπεραξία), ἐπ' ὅσον στὴ διαμόρφωσή τους ὑπεσέρχονται οἱ μηχανισμοὶ τῆς ἐξίσωσης τοῦ ποσοστοῦ κέρδους τῆς καπιταλιστικῆς ἀγορᾶς. Προκειμένου γιὰ τὴν ἀγροτικὴ παραγωγή, ὁ παράγοντας ἐκείνος πού ἐμποδίζει τὴν φυσιολογικὴ λειτουργία αὐτοῦ τοῦ μηχανισμοῦ εἶναι ἡ ἀπόλυτη γαιοπροσόδος πού μετασφρατίζει τὴν ἀκαίτηση τοῦ κατόχου τῆς γῆς νὰ πληρωθεῖ γιὰ τὸ «κεφάλαιόν» του καί πού ἐπιτρέπει στὸ ἀγροτικὸ προϊόν νὰ διαμορφώσῃ τιμὲς πού κυμαίνονται ἀνάμεσα στὴν τιμὴ παραγωγῆς καί στὴν ἀξία τους. Καί γιὰ μὲν τούς μικροϊδιοκτήτες-ἡμεσους παραγωγούς δὲν μπαινεῖ τέτοιο θέμα, ἐπ' ὅσον ἔχουν παραιτηθεῖ ἀπὸ κάθε διεκδίκηση τῆς ὀλοῦτης γαιοπροσόδου. Σέ περιπτώσεις ὅμως πού ὁ παραγωγὸς εἶναι διαφορετικὸς ἀπὸ τὸν ἰδιοκτήτη, τὸ πρόβλημα τῆς γαιοπροσόδου ὑφίσταται μόνον στὸ μέτρο πού ἡ ὀργανικὴ σύνθεσις τοῦ κεφαλαίου τῆς ἐκμετάλλευσης εἶναι χαμηλὴ, ὁπότε ἕνα τμήμα τῆς ὑπερκεφαλίας μεταφράζεται σέ γαιοπροσόδο. Στὴν ἀντίθετη περίπτωση, αὐτὸ πού πληρώνει ὁ παραγωγὸς στὸν ἰδιοκτήτη γιὰ τὴ χρήση τῶν ἐδαφῶν τὸν δὲν εἶναι πιά γαιοπροσόδος ἀλλὰ ἕνα τμήμα αὐτοῦ καθαυτοῦ τοῦ καπιταλιστικοῦ κέρδους πού πραγματοποιεῖ ὁ πρῶτος μέσω τῶν μηχανισμῶν διαμόρφωσης τοῦ μέσου κέρδους.

φορές λιγότερο από το ποσοστό που αντιπροσωπεύει στο σύνολο των αγροτικών μονάδων (30:9,8). Αντίθετα, η κατηγορία των άνω των 60 στρ. κατέχει ποσοστό γης διπλάσιο από το μέγεθός της (16:38,7), ενώ οι ενδιάμεσες κατηγορίες φαίνονται πάνω-κάτω να ισορροπούν (στην κατηγορία των 20-40 στρ. η σχέση είναι 32:23,6 και στην κατηγορία των 40-60 στρ., 22:27,8).

Σε ό,τι αφορά μισθώσεις, το σύνολό τους καλύπτει ποσοστό 30% περίπου των καλλιεργούμενων εκτάσεων και 50% των αγροτικών εκμεταλλεύσεων. Αν στα στοιχεία αυτά προσθέσουμε και την πληροφορία, που αντλούμε από το δείγμα μας επίσης, ότι ένα ποσοστό από 12% των αγροτικών νοικοκυριών που ζουν σήμερα στο χωριό ένοικιάζουν αντίστοιχα τμήμα ή το σύνολο της ιδιοκτησίας τους σε τρίτους, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το 76% εκείνων που ένοικιάζουν από τρίτους (ή το 38% του συνόλου, δηλ. 50%-12%), συναλλάσσονται με ιδιοκτήτες που έχουν εγκαταλείψει το χωριό. Τα ποσοστά ένοικιαζόμενης γης στο σύνολο των εκτάσεων της αγροτικής εκμετάλλευσης αυξάνουν ανάλογα με την τάξη μεγέθους αυτής της τελευταίας με εξαίρεση μόνο την πρώτη κατηγορία (-20 στρ.) η οποία φαίνεται να μισθώνει αναλογικά περισσότερη γη από τη δεύτερη (20-40 στρ.): 21,4% και 14,1% αντίστοιχα. Η κατηγορία των 40-60 στρ. μισθώνει ποσοστό 27,1% των εκτάσεων που καλλιεργεί και η κατηγορία άνω των 60 στρ., ποσοστό 42,7%. Η εξαίρεση ωστόσο της πρώτης κατηγορίας στη συμμετρική αυτή διάταξη ανατρέπειται αν λάβουμε υπ' όψη τα ποσοστά επί του αριθμού των αγροτικών εκμεταλλεύσεων της επόμενης στήλης (αντίστοιχα: 33,3%, 37,5%, 54,5% και 100%) που αποδεικνύουν ότι οι μικροσκοπικές εκμεταλλεύσεις της πρώτης κατηγορίας έχουν απλώς ανάγκη να μισθώσουν περισσότερη γη, αναλογικά, σε σύγκριση με εκείνες της δεύτερης, για να στήσουν μία «βιώσιμη» εκμετάλλευση. Όσο για τις μορφές που παίρνουν οι εκμισθώσεις αυτές, σημειώνουμε πως εφ'όσον είναι κυρίως σε χρήμα (οι τιμές κυμαίνονται από 500 ως 1.000 δρχ. κατά στρέμμα, ανάλογα με την ποιότητα της γης), όμως δεν είναι άγονστες και οι παραδοσιακές μορφές (μισακά). Συναντάμε επίσης αρκετές περιπτώσεις συνιδιοκτησίας με αδέρφια που διαμένουν εκτός χωριού. Δυστυχώς δεν είχαμε τη δυνατότητα, στη διάρκεια αυτής της πρώτης φάσης της επιτόπιας έρευνας, να εμβαθύνουμε στους δρους και στο καθεστώς γενικότερα αυτών των εκμισθώσεων και συνιδιοκτησιών των οποίων η σπουδαιότητα είναι προφανής για τη λειτουργία της αγροτικής εκμετάλλευσης, δεδομένου ότι αποτελούν την κυριότερη, αν όχι τη μοναδική, μορφή που παίρνει στις μέρες μας η συγκέντρωση της γης. Από γενικές πάντως πληροφορίες που είχαμε, δεν φαίνεται να ισχύει κανενός είδους ολοκληρωμένο σύστημα έθιμων κανόνων που ν' ανα-

πληρώνει στο σημείο αυτό την έλλειψη νομοθεσίας και να εξασφαλίζει κατά τρόπο ικανοποιητικό τον παραγωγό.

Η διάρθρωση καλλιεργειών στο εσωτερικό της κάθε κατηγορίας μεγέθους δεν δίνει βέβαια το «προφίλ» μιάς συγκεκριμένης εκμετάλλευσης της εν λόγω κατηγορίας, όπως και η γενική διάρθρωση για το σύνολο των καλλιεργειών του χωριού δεν δίνει τον τύπο μιάς «μέσης» αγροτικής εκμετάλλευσης. Έξ' άλλου, η γενική εντύπωση που φαίνεται να δίνουν οι στήλες κατανομής των καλλιεργούμενων προϊόντων κατά ποσοστό διατιθέμενης έκτασης και κατά αριθμό εκμεταλλεύσεων του πίνακα Ι, είναι ότι όλοι καλλιεργούν απ' όλα και από λίγο. Παρ' όλα αυτά, μία προσεκτικότερη ανάγνωση επιτρέπει να επισημανθούν ορισμένες χτυπητές διαφορές και να διατυπωθούν μερικά αναμφισβήτητα συμπεράσματα. Στην καλλιέργεια τριφυλλίου διαθέτουν ένα ποσοστό που κυμαίνεται γύρω στο 15% των εκτάσεων τους οι εκμεταλλεύσεις των κάτω των 40 στρ., γύρω στο 9% οι άνω των 40 στρ. Στη μεγάλη πλειοψηφία τους οι αγροτικές εκμεταλλεύσεις του χωριού διαθέτουν μερικά στρέμματα γης για το προϊόν αυτό (75-80% προκειμένου για όλες τις κατηγορίες μεγέθους, εκτός από την πρώτη που δεν ξεπερνά τα 40%). Η σύγκριση των δεδομένων της στήλης αυτής με εκείνα που αναφέρονται στην εκτροφή βοοειδών αφήνει να διαφανεί πως η παραγωγή των δύο κατότερων κατηγοριών (-40 στρ.) μόλις αρκεί για τις αυτοκαταναλωτικές τους ανάγκες, ενώ οι υπόλοιπες είναι υποχρεωμένες να αγοράζουν περίπου διπλάσια ποσότητα από αυτή που παράγουν, αν λάβουμε υπ' όψη ότι η παραγωγή κατά στρέμμα του πολυτελούς τριφυλλίου στο χωριό κυμαίνεται ανάμεσα σε 1,2 και 1,5 τόν., και ότι μια αμελάδα καταναλώνει περίπου 2,5 τόνους το χρόνο.

Στόν καπνό διαπιστώνουμε μία συμμετρική φθίνουσα διάταξη ποσοστών διατιθέμενης έκτασης από την πρώτη στην τέταρτη κατηγορία μεγέθους: 20,9%, 17,4%, 11,4% και 2,7% αντίστοιχα, η διάταξη όμως αυτή ανατρέπειται αν ληφθούν υπ' όψη τα ποσοστά ως προς τον αριθμό των εκμεταλλεύσεων, τα οποία δίνουν την προτεραιότητα στις εκμεταλλεύσεις των 40-60 στρ. (72,7%). Ακολουθούν η κατηγορία των 20-40 στρ. (56,2%), η κατηγορία των -20 στρ. (40%) και τέλος η κατηγορία των +60 στρ. (37,5%). Η ανατροπή αυτής της διάταξης οφείλεται και εδώ στο γεγονός ότι οι εκμεταλλεύσεις των κάτω των 40 στρ. διαθέτουν, αναλογικά με τους μέσους δρους, ένα πολύ μεγαλύτερο ποσοστό των εκτάσεων τους στην καλλιέργεια καπνού από εκείνο με το οποίο αντιπροσωπεύονται στο σύνολο του αριθμού εκμεταλλεύσεων της κατηγορίας τους. Αντίστροφη διάταξη ποσοστών διαπιστώνουμε στο βαμβάκι. Έδώ η προτεραιότητα ανήκει στην κατηγορία των 40-60 στρ. τόσο σε ποσοστό εκτάσεων όσο και σε ποσο-

στό ἐκμεταλλεύσεων (22,6% καί 81,8% ἀντίστοιχα) μὲ δευτέρη τὴν κατηγορία τῶν +60 στρ. (18,5% καί 50%), ἐνῶ οἱ μικρότερες κατηγορίες ἀντιπροσωπεύονται μὲ ἀνάξια λόγου ποσοστά. Στὴ δενδροκαλλιέργεια (ροδάκινα βασικά, ὅμως καί μερικές περιπτώσεις μὲ μηλιές, κερασιές καί ἀμυγδαλιές), φαίνεται νὰ κυριαρχεῖ μιά μοναδική ἰσότητα ἀπὸ πλευρᾶς ἐκτάσεων. Ὅλες οἱ κατηγορίες διαθέτουν ἕνα ποσοστὸ ἀπὸ τὶς καλλιέργειες τούς πού κυμαίνεται γύρω στὸ μέσον ὄρο, δηλ. 8-9%. Ὡστόσο καί σ' αὐτὴ τὴν περίπτωση τὸ γεγονός ὀφείλεται στὴ δυσαναλογία ἀνάμεσα σὲ ἐκτάσεις καί ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων κάθε κατηγορίας, δεδομένου πὼς ἡ ἐπόμενη στήλη τοποθετεῖ στὴν πρώτη θέση καί μὲ μεγάλη ἀπόσταση ἀπὸ τὶς ἄλλες τὴν κατηγορία τῶν +60 στρ. (50%). Στὸ σιτάρι διαθέτουν ὅλες οἱ κατηγορίες ποσοστά ἐκτάσεων παραπλήσια (23-30%), τὸ ἴδιο καί ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων (80-100%) μὲ ἑξαιρέση ἐδῶ τὶς ἐκμεταλλεύσεις τῶν -20 στρ. πού δὲν ξεπερνοῦν τὸ 47%. Στὴν καλλιέργεια κριθαριῶ-καλαμποκιῶ, ἂν ἡ εἰκόνα εἶναι παρόμοια μ' ἐκείνῃ τὸν σιταριῶ σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων (80-90% γιὰ τὶς κατηγορίες πάνω ἀπὸ 20 στρ., 40% γιὰ τὰ -20 στρ.), ὁ διαφορισμὸς εἶναι ἐντονότερος προκειμένου γιὰ τὶς ἐκτάσεις: Ἐπὶ κεφαλῆς τοποθετεῖται ἡ κατηγορία τῶν 20-40 στρ. (32,6%), ἀκολουθεῖ ἡ κατηγορία τῶν +60 στρ. (29%), ἐνῶ οἱ δύο ὑπόλοιπες κυμαίνονται γύρω στὸ 20%. Θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ, ἀναφορικά μὲ τὰ τρία αὐτὰ προϊόντα, πὼς τὸ σύνολο σχεδὸν τῆς παραγωγῆς τῶν κατηγοριῶν κάτω ἀπὸ 40 στρ. διατίθεται ἀποκλειστικά γιὰ τὴν αὐτοκατανάλωση (ζῶα, ἀνταλλαγή σιταριῶν-ψωμιῶν μὲ τὸ φούρναρη τοῦ χωριοῦ). Ἀντίθετα, κυρίως ἐμπορευματικὴ παραγωγή ἐνεργοῦν στὸ σύνολό τῶν σχεδὸν οἱ ἐκμεταλλεύσεις τῶν ἄνω τῶν 60 στρ., διαθέτοντας στὴν ἀγορὰ ἕνα ποσοστὸ πού ξεπερνᾷ τὸ 50% τῆς συνολικῆς παραγωγῆς τους.

Στὰ τεύτλα, οἱ ἀριθμοὶ εἶναι πολὺ μικροὶ γιὰ νὰ ἐπιτρέπουν ἀσφαλῆ συμπεράσματα, εἶναι φανερό ὅμως ὅτι πρὸς τὴ νέα αὐτὴ καλλιέργεια τρέπονται ἀποκλειστικά οἱ μεγάλες ἐκμεταλλεύσεις. Ὅσο γιὰ τὴν ἐκτροφή βοοειδῶν, ἡ κατανομή τοῦ ἀριθμοῦ τούς ἀνάλογα μὲ τὸ μέγεθος τῆς ἐκμετάλλευσης προσεγγίζει κατὰ χαρακτηριστικὸ τρόπο ἐκείνη τῶν ἐκτάσεων: 9,2%, 25,6%, 25,1% καί 40% ἀντίστοιχα γιὰ τὶς τέσσερις κατηγορίες (παράβαλε στήλες 3 καί 23). Ὁ μέσος ὅρος κεφαλῶν ἀνὰ ἐκμετάλλευση ἀκολουθεῖ μιά ἀνοδική φορά παρόμοιου τύπου (1,2, 3,1, 4,4, καί 9,7 ἀντίστοιχα), ἐνῶ τὸ ποσοστὸ τῶν ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων πού ἐκτρέφουν βοοειδῆ ξεπερνᾷ τὸ 1/2 γιὰ τὶς ἐκμεταλλεύσεις ἕως 20 στρ., τὰ 2/3 γιὰ ἐκεῖνες τῶν 20-40 στρ., φθάνοντας τὸ 100% γιὰ τὶς δύο μεγαλύτερες κατηγορίες.

Σχετικὰ μὲ τὴν ἐκτροφή βοοειδῶν στὸ χωριό, θὰ πρέπει νὰ προσέξουμε πὼς πρόκειται σχεδὸν κατ' ἀποκλειστικότητα γιὰ ἐμπορευματικὴ κτηνοτροφία,

ἀκόμη καί γιὰ τὶς μικροσκοπικὲς ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις πού δὲν διασπῶν παρὰ μιά-δύο γαλακτοφόρες ἀγέλες. Ἡ ἐπέκτασή αὐτοῦ τοῦ τύπου κτηνοτροφίας, στὰ τελευταῖα χρόνια, ἀντιστοιχεῖ στὴν ἐγκατάσταση τῆς πολυεθνικῆς ἐταιρίας Nestlé Alimentation στὸ Πλατὶ¹⁵ καί τῇ συνακόλουθῃ πολιτικῇ ἐνθάρρυνσης τῆς γαλακτοπαραγωγῆς στὴν περιοχή. Ἄλλες μορφές ἐμπορευματικῆς συστηματικῆς κτηνοτροφίας πού συναντᾶμε στὸ χωριό εἶναι τὸ ὀρνιθοτροφεῖο, στὸ ὁποῖο ἀναφερθήκαμε ἤδη, καθὼς καί μερικές περιπτώσεις ἐκτροφῆς χοίρων (σὲ κλίμακα μερικῶν δεκάδων κεφαλῶν). Κατὰ τὰ ὑπόλοιπα, ὁ κτηνοτροφικὸς τομέας τοῦ χωριοῦ καλῶνται μὲ τὴν οἰκόσχη χοιροτροφία καί ὀρνιθοτροφία, καθὼς καί τὴν κοπαδιάρικη κτηνοτροφία: εἰκοσι περίπου κοπάδια (δέκα πρόβατα καί δέκα γίδια ἀπὸ 100 ἕως 300 κεφάλια τὸ καθένα), πού ἀνήκουν σὲ ἱσάριθμες οἰκογένειες κτηνοτρόφων. Οἱ περισσότεροι ἀπ' αὐτοὺς νοικιάζουν βοσκές ἀπὸ τὸ τμήμα (ὄρεινὸ κυρίως) τοῦ κτήματος Παπαγεωργίου πού ἔμεινε ἔξω ἀπὸ τὴν ἀπαλλοτρίωση, πρὸς 60 ὄρχ. τὸ κεφάλι, ἡ προοδευτικὴ ὅμως παρακμὴ τῶν αἰγοπροβάτων στὸ χωριό καθὼς καί ἡ ἀνατροπὴ τῆς ἀριθμητικῆς ἀναλογίας πού παρατηροῦμε σήμερα στὴ σύνθεσή τους, σὲ βάρος τῶν προβάτων (ἀπὸ τὰ 2.710 κεφάλια συνολικά τὸ 1977, τὰ 950 εἶναι πρόβατα καί τὰ 1.760 κατ'οίκια), ἀποδεικνύει τὴν δεξιότητα τοῦ προβλήματος βοσκοτόπων πού ἀντιμετωπίζουν οἱ παραδοσιακοὶ κτηνοτρόφοι στὸ χωριό.

Πέρα ἀπὸ ὁρισμένα γενικά συμπεράσματα, ὁ πίνακας I δὲν μᾶς ἐπιτρέπει λοιπὸν νὰ σχηματίσουμε μίαν ἀκριβῆ ἀπεικόνισή τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης κατὰ κατηγορία μεγέθους. Τὰ συμπεράσματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ συνοψιστοῦν στὴ μεγαλύτερη ἀναλογικὰ ἑκτασή ἀπὸ τὴν ἐκμετάλλευσή τους πού διαθέτουν οἱ μικροσκοπικὲς ἀγροτικὲς μονάδες γιὰ τὸν καπνὸ, τὸ μεγαλύτερο, ἀναλογικὰ πάντα, ἀριθμὸ ἐκμεταλλεύσεων ἀπὸ τὶς δύο ἐπόμενες κατηγορίες μεγέθους πού καλλιεργοῦν αὐτὸ τὸ προϊόν, τὴν ὑπεροχὴ τοῦ βαμβάκιου στίς ἐκμεταλλεύσεις ἄνω τῶν 40 στρ. καί ἐκείνῃ τῆς δενδροκαλλιέργειας στίς ἐκμεταλλεύσεις τῶν ἄνω τῶν 60 στρ., τὴν ἐντακτικότητα, τέλος, καί τὴ δυναμικότητα πού φαίνεται νὰ παρουσιάζουν οἱ ἐκμεταλλεύσεις τῶν 40-60 στρ. ἀπὸ πλευρᾶς διαφοροποίησης καλλιιεργειῶν. Πιὸ διαφωτιστικὸς, σχετικὰ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς συνδιάρθρωσης καλλιιεργειῶν-κτηνοτροφίας πού παρουσιάζουν οἱ ἀγροτικὲς ἐκμεταλλεύσεις κατὰ τὸ μέγεθός τους, εἶναι ὁ πίνακας II ὁ ὁποῖος ἀναπαριστᾷ τὸ σύνολο τῶν ἐκμεταλλεύσεων τῶν δειγμάτων μας. Πέρα ἀπὸ τὴ διάθεση ἐνός τμήματος τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης στὴν καλλιέργεια δημητριακῶν αὐτοκατανάλω-

15. Λεπτομέρειες σχετικὰ μὲ τοὺς δρους ἐγκατάστασης καί λειτουργίας αὐτῆς τῆς ἐπιχείρησης, βλ. στὸ κείμενο τῆς ἀναθεωρημένης σύμβασης τοῦ 1972, *Ἔφημ. τῆς Κυβερν.*, Τ.1, Ἀρ. φ. 175/10.7.1976.

σης, που αποτελεί καθολικό χαρακτηριστικό, ή ιδιαιτέρη φυσιογνωμία κάθε μιάς από τις κατηγορίες μεγέθους είναι αρκετά ευδιάκριτη παρ' όλο που διαπιστώνουμε ένα είδος «συνεχούς» ως προς όρισμένα χαρακτηριστικά, από τις κατώτερες προς τις μεγαλύτερες αγροτικές μονάδες. Έτσι, οι εμπορευματικές μονοκαλλιέργειες που κυριαρχούν στην πρώτη κατηγορία μειώνονται βαθμίδων στις επόμενες, για να εξαφανιστούν εντελώς στις άνω των 60 στρ. εκμεταλλεύσεις. Το ίδιο και οι αποκλειστικά αυτοκαταναλωτικές μονάδες (δημητριακά, τριφύλλι) που απουσιάζουν εντελώς στις πάνω από τα 40 στρ. εκμεταλλεύσεις. Η επίδοσή σε δύο ή και σε τρεις συγχρόνως εμπορευματικές αγροτικές άπασχολήσεις, αίσθητη ήδη στην κατηγορία των 20-40 στρ., γίνεται ο κανόνας για τις δύο επόμενες, η κατηγορία μάλιστα των +60 στρ. παρουσιάζει και αρκετές περιπτώσεις συνδυασμό τεσσάρων ή και πέντε επιδόσεων, αν λάβουμε υπ' όψη και την εμπορευματική καλλιέργεια δημητριακών και τριφυλλίου. Συνοπτικά, θα μπορούσαμε να πούμε πως στις εκμεταλλεύσεις έως 20 στρ. κυριαρχούν οι τύποι είτε της αυτάρκειας, είτε της εμπορευματικής μονοκαλλιέργειας (στην πλειοψηφία, καπνός), στις εκμεταλλεύσεις των 20-40 στρ., οι τύποι της μονοκαλλιέργειας καπνού ή ροδακίνων, στις εκμεταλλεύσεις των 40-60 στρ. ο τύπος της διπλοκαλλιέργειας κυρίως καπνού-βαμβάκιού σε συνδυασμό με την έκτροφή ενός ικανού αριθμού βοειδών, και στις εκμεταλλεύσεις των +60 στρ. ο συνδυασμός τριών έως πέντε άπασχολήσεων γύρω από τον άξονα των εμπορευματικών δημητριακών και της άγελαδοτροφίας (κατά σειρά: βαμβάκι, δενδροκαλλιέργεια, καπνός).

Η χονδρική αυτή τυπολογική σκιαγράφηση των αγροτικών εκμεταλλεύσεων της Βεργίνας θα μπορούσε να συμπληρωθεί από όρισμένα στοιχεία που αφορούν την εκμνησίωση, την εμπορευματοποίηση των προϊόντων, καθώς και τον καταμεταχισμό του εδάφους της αγροτικής μονάδας. Η εκμνησίωση (κατοχή ενός τουλάχιστον τρακτέρ) καλύπτει το 50% περίπου του συνόλου των εκμεταλλεύσεων, όμως η κατανομή της είναι φυσικά άνιση και ακολουθεί το μέγεθος αυτών των τελευταίων: από 7% για τις έως τα 20 στρ. μονάδες, φθάνει στα 30% για την κατηγορία των 20-40 στρ. και ξεπερνά τα 90% για τις επόμενες δύο. Θά πρέπει να σημειώσουμε ωστόσο ότι η κατανομή αυτή δεν αναιρεί την καθολική εκμνησίωση των καλλιεργειών στο χωριό, που οφείλεται στο γεγονός ότι πολλοί από τους μεσαίους αλλά και τους ανώτερους καλλιεργητές κατόχους γεωργικών μηχανημάτων παρέχουν μερικές μέρες εργασίας το χρόνο στους μη εκμνησιμένους αγρότες. Η αναπάντεχη αυτή μετατροπή των ανώτερων κατηγοριών σε «ήμερομισθούς» τών μικρών, ανταμείβεται σε είδος προκειμένου για τις θεριζοαλωνιστικές μηχανές (τό όγδοο της παραγωγής).

Ο όγκος της παραγωγής που διοχετεύεται στην αγορά ακολουθεί και αυτός το μέγεθος της εκμετάλλευσης: ποσοστά 14%, 20%, 42% και 50% εκμεταλλεύσεων αντίστοιχα για τις τέσσερις κατηγορίες, εμπορευματοποιούν προϊόντα για την καλλιέργεια των οποίων αφιερώνουν περισσότερα από τα δύο τρίτα των εκτάσεών τους. Η διάταξη των ίδιων ποσοστών, προκειμένου για την εμπορευσιμη παραγωγή που καταλαμβάνει ανάμεσα στο ένα τρίτο και τα δύο τρίτα των εκτάσεων της εκμετάλλευσης, μετατρέπεται, ακολουθώντας την εξής σειρά: 56%, 33%, 42% και 40%, πράγμα που αφήνει να διαφανεί ότι η πρώτη κατηγορία μεγέθους (-20 στρ.) διαθέτει συνολικά μεγαλύτερο ποσοστό από τις εκτάσεις της για τις εμπορικές καλλιέργειες απ' ό,τι η άμεσως επόμενη. Όσο για τον καταμεταχισμό της αγροτικής εκμετάλλευσης, όρισμένα στοιχεία δώσαμε ήδη στην εισαγωγή του άρθρου μας. Έδω θά πρέπει να υπογραμμίσουμε την ταχύτητα με την οποία συντελείται ο καταμεταχισμός αυτός στη διάρκεια της τελευταίας πεντηκονταετίας. Από τα τρία τεμάχια, εκτός του κήπου, που μοιράζει καθώς είδαμε η αγροτική μεταρρύθμιση σε κάθε κλήρο (σύνολο, $218X3 = 654$ τεμάχια) φθάνουμε σήμερα σε επτά τεμάχια κατά μέσο όρο για κάθε εκμετάλλευση. Οι μέσοι όροι ακολουθούν μάλιστα κατά συμμετρικό τρόπο το μέγεθος της εκμετάλλευσης (2,7/5,1/8,4/13,5 τεμάχια ανά εκμετάλλευση για τις τέσσερις κατηγορίες αντίστοιχα), πράγμα που αφήνει να εννοηθεί ότι το μέγεθος ενός τεμαχίου παραμένει γενικά το ίδιο για όλες τις κατηγορίες εκμεταλλεύσεων. Από το σύνολο των καλλιεργούμενων τεμαχίων του χωριού, 12% έχουν έκταση έως τρία στρέμματα, 47% από τρία έως έξη, 29% από έξη έως έννεα και μόνο 11% ξεπερνούν τα έννεα στρέμματα (μ.δ. 6,2 στρ. το τεμάχιο). Είναι εξ άλλου χαρακτηριστικό ότι το σύνολο των καλλιεργούμενων εκτάσεων του χωριού αποδιάρθρωνται κατά ένα ποσοστό 34% σε τεμάχια από 2 έως 5 στρέμματα έκτασης το καθένα, κατά 43% σε τεμάχια από 6 έως 10 στρ. και μόνο κατά 22% σε τεμάχια που ξεπερνούν τα δέκα στρέμματα.

Πέρα από τους θεμελιώδεις αυτούς μετασχηματισμούς που διαπιστώνουμε στον τύπο της αγροτικής εκμετάλλευσης, την εισόδισή των καπιταλιστικών σχέσεων, την τοπική αγροτική κοινωνία αντιλαμβάνομαστε σε μία σειρά ακόμη επίπεδα. Η μεταβολή των στόχων του οικογενειακού μικροκαλλιεργητή που από την εξασφάλιση της ανεξαρτησίας και αυτάρκειας της εκμετάλλευσής του περνά στην επιδίωξη του μέγιστου εισοδήματος, συνεισφέρει άλλα-γές και στην οργάνωση της εργασίας ή όποια όχι μόνο εντατικοποιείται για όλα τα μέλη της οικογένειας, αλλά και χρησιμοποιεί τώρα εργατικά χέρια. Μιάν εικόνα σ' αυτό το σημείο μπορούμε να έχουμε από την ανάλυση μιάς τυπικής αγροτικής εκμετάλλευσης της κατηγορίας των +60 στρ., που επιλέξαμε

γιά μελέτη σέ βάθος: καλλιεργοῦνται 72 συνολικά στρέμματα (30 ιδιόκτητα καί 42 μέ νοίκιο) πού κατανέμονται σέ τριφύλλι (10 στρ.), καπνὸ (9 στρ.), βαμβάκι (14 στρ.), ροδάκινα (3 στρ.), σιτάρι (10 στρ.) καί κριθάρι (26 στρ.). Ἐκτρέφονται ἐπίσης καί 8 βοοειδή ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ 4 εἶναι γαλακτοφόρες ἀγελάδες. Ἡ παραγωγὴ σέ τριφύλλι καί κριθάρι διατίθεται ἀποκλειστικά στὴν αὐτοκατανάλωση. Ἡ ἐκμετάλλευση ἀπασχολεῖ τέσσερα ἄτομα (δύο ἄνδρες καί δύο γυναῖκες) καί ἐκτός ἀπὸ τὰ συνήθη γεωργικά ἐργαλεῖα, διαθέτει ἕνα τρακτέρ δυνάμει 80 ἵππων, μιά καπνοφυτευτικὴ μηχανή, μιά μηχανή ἀρμαθίσματος καπνοῦ, μιά μηχανή γιὰ τὸ ἄλεσμα τῶν ζωοτροφῶν καί ἕνα ἀντλητικὸ συγκρότημα. Ἐπιπρόσθετα, νοικιάζει χορτοκοπτικὴ καί δετικὴ μηχανή γιὰ τὸ τριφύλλι, καθώς καί θερίζο-αλωνιστικὴ μηχανή. Ἡ ὀργάνωση ἐργασίας στὴν ἀγροτικὴ αὐτὴ ἐκμετάλλευση κατανέμεται σὲ αὐτοεργασία, χρησιμοποίηση ξένης ἐργατικῆς δύναμης, καί ἀλληλοβοήθεια. Περιορίζομαστε σὲ μιά ἀπλὴ ἀπαρίθμηση: στὸ τριφύλλι, γιὰ τὸ σύνολο τῶν ἐργασιῶν (ὀργώματα, λιπάσματα, ἀρδεύσεις, μεταφορές) διατίθεται αὐτοεργασία ἐκτός ἀπὸ τὴ χορτοκοπή καί τὸ δέσιμο ὅπου χρησιμοποιοῦνται οἱ μηχανές. Τὸ ἴδιο συμβαίνει καί μέ τὰ δημητριακά. Ἀντίθετα, στίς καλλιεργεῖες πού ἀπαιτοῦν μεγάλο ὄγκο ἐργασίας, ἡ προσφυγὴ στὰ ξένα ἐργατικά χέρια βαίνει αὐξανόμενη: στὰ ροδάκινα, γιὰ ἐργασίες ὅπως ἄρδευση, κλάδεμα, ἀραίωμα, συλλογὴ, διατίθεται αὐτοεργασία, γιὰ τὰ ραντίσματα (αεροτορμίνες), ξένη ἐργατικὴ δύναμη. Στὸ βαμβάκι, ὀργώματα, φάρμακα-λιπανση, τσασπίσματα, ἀρδεύσεις, ἕνα τμήμα τῆς συλλογῆς καί μεταφορά-ἐναποθήκευση, ἐξασφαλίζονται μέ τὴν αὐτοεργασία, ἐνῶ γιὰ φρεζαρίσματα, σπορά (μηχανική) καί συλλογὴ (κατὰ τὰ 3/4), ἡ ἐκμετάλλευση προσφεύγει στὸ μεροκάματο. Τὸ σκάλισμα (μηχανικὸ) γίνεται μέ τὴν ἀλληλοβοήθεια. Στὸν καπνὸ, τέλος, τὰ ὀργώματα, λιπάσματα, ἀπολυμνάνσεις τοῦ ἐδάφους, φροντίδα φυτορίου, ἀρδεύσεις, μεταφορές, τσασπίσματα, σπάσιμο-μάζεμα (μερικῶς), ἄρμθιασμα καί δεματοποίηση γίνονται ἀπὸ τὴν οἰκονομία, τὰ φρεζαρίσματα, ραντίσματα καί ἕνα μέρος ἀπὸ τὸ σπάσιμο-μάζεμα (65 μεροκάματα σὲ σύνολο 240), μέ ξένους ἐργάτες, τὸ σκάλισμα (μηχανικὸ) καί τὸ φύτεμα μέ τὴν ἀλληλοβοήθεια. Ὅσο γιὰ τὰ ζῶα, εἶναι στὴν ἀποκλειστικὴ ἁρμοδιότητα τῆς οἰκογένειας. Ἡ συνοπτικὴ αὐτὴ περιγραφή δίνει τὸ μέτρο τῆς σχετικῆς ὑποαπασχόλησης τῶν ἀγροτικῶν μηχανημάτων καί κάνει κατανοητὴ τὴν δξύτητα πού παρουσιάζει τὸ φαινόμενο τῆς ἐποχιακῆς ἔλλειψης ἐργατικῶν χεριῶν γιὰ τοὺς μήνες τῆς αἰχμῆς, Ἰούλιο, Αὐγούστο, Σεπτέμβριο.

Ἄλλες χαρακτηριστικὲς ἐνδείξεις τῆς αὐξανόμενης ἐξάρτησης τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης ἀπὸ τὴ μείζονα κοινωνία καθώς καί τοῦ ἐκχρηματισμοῦ τῆς οἰκονομίας τῆς, μᾶς παρέχουν τὸ ὕψος τῶν χο-

ρηγούμενων δανείων ἀπὸ τὴν ΑΤΕ, καθώς καί ἡ δραστηριότητα τῆς τοπικῆς Κοινοπραξίας τῶν Ροδακινόπαραγωγῶν. Ἄν στὸ συνολικὸ ὄγκο δανείων πού εἰσρέουν στὸ χωριό, τὰ βραχυπρόθεσμα δάνεια ἐξακολουθοῦν νὰ ἔχουν τὴν προτεραιότητα (ἀπὸ 2.500.000 δρχ. περίπου τὸ 1964, φθάνουν σχεδόν τίς 13.000.000 δρχ. τὸ 1976), ἡ γοργὴ αὐξηση στὰ τελευταῖα χρόνια τῶν χορηγούμενων σὲ συνεταιρισμένους ἄγρότες μεσο-μακροπρόθεσμων δανείων πιστοποιεῖ μιά ὁλοένα ἐντεινόμενη τάση πρὸς τίς παραγωγικὲς ἐπενδύσεις (γεωτρήσεις, ἐκμηχάνιση, γεωργικὲς ἐγκαταστάσεις, ἀγορά ζώων, κτλ.): ἀπὸ 1.650.000 δρχ. τὸ 1973, τὰ τελευταῖα αὐτὰ δάνεια φθάνουν στίς 2.470.000 δρχ. τὸ 1976 (αὐξηση 50% περίπου), γιὰ τοὺς πρώτους μάλιστα ἔξι μήνες τοῦ 1977, τὸ συνολικὸ τῶς ὕψος ἔφθανε ἤδη στίς 2.080.000 δρχ.¹⁶ Ὅσο γιὰ τὴν Κοινοπραξία τῶν Ροδακινόπαραγωγῶν, παρὰ τὴν κάποια ἀσάφεια πού ἐπικρατεῖ ἀναφορικά μέ τὸ νομικὸ καθεστῶς κάτω ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ κληθεῖ νὰ λειτουργήσει ὀριστικά, καθώς καί τὴν ἀβεβαιότητα στὴν ὁποία καί ἄλλοι ἀναφερόμαστε σχετικὰ μέ τὴν διαμόρφωση τῶν τιμῶν, ἡ ἐπέκταση τῆς δραστηριότητάς τῆς στὸ διάστημα τῶν δύο χρόνων ἀπὸ τὴν ἰδρύση (1975), εἶναι ἐντυπωσιακὴ: τὸ σύνολο μελῶν ἀπὸ 44 ἀρχικά, φθάνει τοὺς 63 τὸ 1977, περιλαμβάνοντας καί παραγωγούς ἀπὸ τὰ γύρω χωριά, ὁ συνολικὸς ὄγκος διακινούμενου προϊόντος ἀπὸ 470 τόννους τὸ 1975 (290 τ. ἐξαγωγῆς καί 180 τ. ἐσωτερικῆς ἀγοράς), φθάνει τοὺς 817 τόννους τὸ 1977 (ἀπὸ τοὺς ὁποίους 577 τ. ἐξαγωγῆ), παρὰ τὴν καταστροφὴ ἀπὸ τὸ χαλάζι πού πλῆττει τὰ 20% περίπου τῆς παραγωγῆς. Ἐξ ἄλλου, ἡ πριμοδότηση πού παρέχεται στὰ ὑψηλῆς ποιότη-
τας ροδάκινα καθώς καί ἡ μετατροπὴ τοῦ καταστα-
τικοῦ τῆς κοινοπραξίας πού ἐπιδίδκει μιά μερίδα
τῆς διοικήσεως σὲ τρόπο ὥστε ἡ ἀντιπροσώπευση
τῶν μελῶν νὰ γίνῃ ἀνάλογη μέ τὸ μέρος καθενός
(σχέδιο στὸ ὁποῖο ἀντιδρῶν σθεναρὰ οἱ μικροὶ
παραγωγοί), φανερώνουν τὴν τάση τῆς κοινοπρα-
ξίας νὰ λειτουργήσει πάνω στὸ πρότυπο τῆς καπιτα-
λιστικῆς καθαρὰ ἐπιχείρησης, καί ἐπίσης τὴν
ἀπαρχή διαφοροισμὸν στοὺς κόλπους τῆς, ἐξοχα
χαρακτηριστικῶν.

Ἡ ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν καί ἀγροτικῶν σχέ-
σεων στὴ Βεργίνα κατὰ τὸ διάστημα τῆς τελευταίας
εἰκοσαετίας, πού ἐπιχειρήσαμε νὰ δόσουμε πιο πά-
νω, φαίνεται λοιπὸν νὰ παρουσιάζει ὅλα ἐκεῖνα τὰ
χαρακτηριστικά πού προσδιορίζουν τὴ διαδικασία
τῆς καπιταλιστικῆς ἐνσωμάτωσης, σὲ ὅτι ἀφορᾷ
τουλάχιστον τοὺς πέντε δείκτες πού ἐπιλέξαμε γιὰ
τὴν ἀνάλυσή τῆς, δηλ. τὴ διαμόρφωση τοῦ τύπου
τῆς ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης καί τοῦ συστήματος
καλλιεργειῶν, τὴν ὀργάνωση ἐργασίας, τίς ἔγγειες

16. Πηγή: Διεύθυνση Λογιστικοῦ, Τμήμα Μηχανολογικοῦ τῆς ΑΤΕ Βεργίας.

σχέσεις, τις μορφές κοινωνικότητας και τις ταξικές σχέσεις. Ωστόσο, τα φαινόμενα εκσυγχρονισμού που διαπιστώσαμε σ' όλα τα επίπεδα της τοπικής κοινωνίας άρκοιαν άραγε για να πείσουν ότι οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί που συντελούνται μέσω μιας γοργής αύξησης των ανταλλαγών και μιας συνολούσης ανάπτυξης των λειτουργικών κοινωνικών διαφορισμών, συγκλίνουν προς την αποκρυστάλλωση ενός «συστήματος» όπου όλα τα τμήματα αλληλοεξαρτώνται στενά και ισορροπούν άμοιβαία, όπως υποστηρίζει μια δριμύνη στρουκτουροφονξιοναλιστική αντίληψη;¹⁷

Η υπαρξη μιας σειράς διαστρεβλωτικών συμπτωμάτων που δέν πάγαμε να έπισημαίνουμε σ' όλη την έκταση του άρθρου μας, συνηγορεί για την άκρα έπιφυλακτικότητα που έπιβάλλεται αναφορικά με τη συνεκτικότητα και τη σταθερότητα αυτού του συστήματος. Άλλα από τα συμπτώματα αυτά είναι καθαρώς περιστασιακά και άνάγονται σε οργανοδιαρθρωτικές άνακολουθίες, άλλα είναι έγγενη στη διαδικασία εκσυγχρονισμού της γεωργίας προκειμένου για περιφερειακούς και έξαρτημένους οικονομικούς σχηματισμούς όπως ο έλληνικός, και άλλα, υπερβαίνοντας τα έλληνικά πλαίσια, συνδέονται στενά με τους καταναγκασμούς αυτού καθαντού του τύπου της καπιταλιστικής άπορόφησης της οικογενειακής άγροτικής εκμετάλλευσης όπως συντελείται στις άνεπτυγμένες βιομηχανικές χώρες, θέτοντας το πρόβλημα του ίδιου του μέλλοντος της άγροτικής κοινότητας σαν οργανικής συμβιωτικής ομάδας ή σαν άπλοο οικιστικό κελύφος. Η ταυτόχρονη κρίση άγροτικής ύποαπασχόλησης και έλλειψης εργατικών χεριών, η κοιορτοποίηση της καλλιεργήσιμης γής, τα ποικίλα έμπόδια στο στήσιμο μιας «βιώσιμης» άγροτικής εκμετάλλευσης ενός όρισμένου μεγέθους και ή έλλειψη νομοθετικής ρύθμισης των μισθώσεων, ή κερδοσκοπία γύρω από τη γή και ή αυξανόμενη κατοχή της από μη άγρότες, ή έπισημάλης θέση των μικρών εκμεταλλεύσεων που διατηρούνται μόνο χάρη στην έλαστικότητα που τους εξασφαλίζει ο αυτοκαταναλωτικός χαρακτήρας τους, είτε χάρη στα έπιπεδα των τιμών του καρπού και τους έξωγεωργικούς πόρους, ή άγροτική έξοδος και ή καθυστέρηση, τέλος, στην αυτοοργάνωση των άγροτών ώστε οι άναδυόμενες νέες κατηγορίες συνολογικών συμφερόντων να μεταφράζονται και στο θεσμικό έπίπεδο, άποτελούν μερικά από τα συμπτώματα αυτά. Βέβαια, πρέπει να υπογραμμίσουμε πως δέν άποτελούν πρωτότυπα και μοναδικά χαρακτηρι-

στικά της τοπικής άγροτικής κοινωνίας που μελετάμε. Πολλά μάλιστα άπ' αυτά γίνονται άντικείμενο, τα τελευταία χρόνια, όλο και μεγαλύτερης προσοχής από πλευράς ειδικών στα πλαίσια αναλύσεων σε περιφερειακό ή σε έθνικό έπίπεδο. Αναφορικά με τον κατατεμαχισμό της γής π.χ. στο πάντοτε έπικαιρο πρόβλημα της εφαρμογής του άναδυόμενου έρχονται τώρα να προστεθούν οι νέες ιδέες για τις όμαδικές καλλιέργειες. Στο θέμα των μισθώσεων ο Α.Δ.Πεπελάσης τόνιζε πρόσφατα¹⁸ την επείγουσα άνάγκη της λήψης νομοθετικών μέτρων ώστε ν' αυξηθεί ή «κινητικότητα» της γής και να διαχωριστεί ή ιδιοκτησία από την εκμετάλλευση, άκολουθώντας στο σημείο αυτό τις τάσεις προς τον περιορισμό των άπόλυτων δικαιωμάτων της γαιοκτησίας που παρατηρούνται στη Δ.Ευρώπη.¹⁹ Ένθ, από την πλευρά των γεωγράφων υπογραμμίζονται ιδιαίτερα οι κοινωνικές συνέπειες του εκσυγχρονισμού αναφορικά με τις όποιες ο Ρ.Υ. Ρέχουχ διαβλέπει το ένδεχόμενο μιας «δυναμικής επανόδου» των άστων στην έλληνική ύπαιθρο²⁰ και ο G.Βουργε διερωτάται κατά πόσο δέν θα είναι «κοινωνική καταστροφική» για το άμεσο μέλλον.²¹

Έν τούτοις, ανεξάρτητα από την έπισήμανση ίδιων ή παραπλήσιων φαινομένων σε ευρύτερα άγροτικά πλαίσια, παραμένει γεγονός ότι ή μονογραφική έμβάθυνση άποτελεί τη μόνη κατάλληλη και δοκιμασμένη μέθοδο για τη μελέτη, όπως και άλλοι τονίζουμε, της συγκεκριμένης έκφρασης που παίρνουν οι άγροτικοί μετασχηματισμοί στο έπίπεδο της κοινότητας, στην όλότητα τους και την έσωτερική τους συνδιάρθρωση και άλληλοδιαπλοκή, σε άνταποκρίση πάντοτε με τις τοπικές και ιστορικές συνθήκες. Η μέχρι τώρα έρευνα μας επέτρεψε να δοίμε ένα μέρος μόνο αυτών των μηχανισμών.

Πληθός από έρωτήματα παραμένουν στο σκοτάδι: Ποιοί είναι, π.χ. οι κανόνες της έγχειας διαδοχής και ποιά ή σχέση τους με την άγροτική έξοδο και τη μετανάστευση; Ποιά είναι ή κατανομή ρόλων στο έσωτερικό της οικογενειακής εκμεταλλευτικής μονάδας σήμερα; Ποιές συγκεκριμένες μορφές παίρνει ή γαιοπρόσδοος, με ποιους τρόπους και σε τί άναλογία διοχετεύεται προς τα έξω αυτή ή τελευταία καθώς και το μέσο ποσοστό κέρδους ή ακόμα και ή επερεργασία, άνάλογα με τις κοινωνικές όμάδες που προσδιόρισαμε στο έσωτερικό του χωριού; Πώς

18. Βλ. Α.Δ.Πεπελάση, Άγροτικά, μιά άλλη θεωρηση. Άθήνα, Μετόπη ΕΠΕ, 1978.

19. Βλ. μεταξύ άλλων, Ε.Υ.Ηofstee, «La possession de la terre, une rémanence culturelle?», Pl. Rambaud, Sociologie Rurale, Recueil de textes—EHESS Mouton, Paris—La Haye, 1976.

20.Ρ.Υ. Ρέχουχ, «La réforme agraire en Grèce», Revue de Géographie de Lyon, Vol. L, No 4, 1975 (pp. 317-332).

21. G. Βουργε, «Recherches Agraires en Grèce», Mémoires et Documents, Recherches sur la Grèce Rurale—Service de Documentation et de Cartographie Géographiques CNRS, Vol. 13, 1972 (pp. 9-60).

17. Βλ. πάνω σ' αυτό την άρθρογραφία που άναπτύχθηκε πρόσφατα μέσα από τις στήλες της Revue Française de Science Politique σχετικά με τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού και της εξέλιξης, και ιδιαίτερα τα άρθρα του J. Leca, «Pour une analyse comparative des systèmes politiques méditerranéens», και Α.С. Ρεϊχτο, «La théorie de la Dépendance, Bilan Critiques», Revue Fr. de Sc. Pol., No 4-5, août-octobre 1977, vol. 27.

διαμορφώνεται ἡ «συλλογικὴ ταυτότητα» ἀπὸ πλεονάζουσας ἰδεολογίας καὶ ἀντικείμενου κοινωνικῆς διαπάλης τῶν νέων ὁμάδων καὶ ποιοὺς ὁ ρόλος τοῦ πολιτισμικοῦ παράγοντα στὶς οἰκονομικὲς διαδικασίες καὶ στὶς πολιτικὲς συγκρούσεις; Ποιὸ εἶναι τὸ σύγχρονο πρόσωπο τῆς κοινότητος, ζεῖ πάντοτε κάτω ἀπὸ τὸ καθεστῶς τῆς παραδοσιακῆς διαπροσωπικῆς κοινο-

νίας ἢ ὀδεύει πρὸς σχήματα ποῦ θὰ τῆς ἐπιτρέψουν νὰ σπάσει κάποτε τὰ δίκτυα προστασίας καὶ ν' ἀντιπροσωπευθεῖ ἐπ' ἴσοις ὁροῖς μὲ τὴν ἀστική κοινωνία, στὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτικῆς διαπάλης; Σ' αὐτὰ τὰ ἐρωτήματα, ὅπως καὶ σὲ ἄλλα πολλά, μόνο ἡ συνέχιση τῆς ἐπιτόπιας ἔρευνας μπορεῖ νὰ ρίξει κάποιο φῶς.

ΠΙΝΑΚΑΣ Ι. Μέγεθος ἀγροτικῆς ἐκμετάλλευσης, ἔργειες σχέσεις, διάρθρωση καλλιμερειῶν-κτηνοτροφίας *

Κατηγορίες μεγέθους	Ἀριθμὸς ἀγροτ. ἐκμ.	Σύνολο ἐκτάσεων		Μίσθωση ἔκτασεις	Γῆς Ἀρ. ἀγροτ. ἐκμ.	Τριφύλλι ἔκτασεις		Ἀρ. ἀγρ. ἐκμ.
1	2	3	4	5	6	7		
-20στρ.	15	Στρ. 30	% 9,8	Στρ. 41	% 21,4	Στρ. 28	% 14,6	6 40
20-40 στρ.	16	32	459,0 23,6	65	14,1	6	37,5	74 16,1 12 75
40-60 στρ.	11	22	540,5 27,8	147	27,1	6	54,5	44,5 8,2 9 81,8
60+ στρ.	8	16	752,5 38,7	321	42,7	8	100	73 9,7 6 75
Σύνολα	50	100	1942,5 100	574	29,5	25	50	219,5 11,33 66
-Μ.Ο.								
Κατηγορίες μεγέθους	Καπνὸς ἔκτασεις		Βαμβάκι ἔκτασεις	Δενδροκαλλιέργεια ἔκτασεις				
	8	9	10	11	12	13		
-20στρ.	Στρ. 40	% 20,9	6 40	Στρ. 12	% 6,3	2 13,3	15 7,8	1 6,6
20-40 στρ.	80	17,4	9 56,2	8,2	1,8	2 12,5	36 7,8	4 25
40-60 στρ.	61,5	11,4	8 72,7	122,5	22,6	9 81,8	52 9,6	3 27,2
60+ στρ.	20,5	2,7	3 37,5	139	18,5	4 50	63 8,4	4 50
Σύνολα	202	10,3	26 52	281,7	14,5	17 34	166 8,5	12 24
-Μ.Ο.								
Κατηγορίες μεγέθους	Σιτάρι ἔκτασεις		Κριθάρι-Καλαμπόκι ἔκτασεις	Τεύτλα ἔκτασεις				
	14	15	16	17	18	19		
-20στρ.	Στρ. 49,5	% 26	7 47,3	37	19,4	6 40		
20-40 στρ.	105,5	23	13 81,2	149,5	32,6	13 81,2		
40-60 στρ.	132,5	24,5	11 100	115,5	21,4	9 81,8	10 1,8	1 0,9
60+ στρ.	225	30	7 87,5	219	29	7 87,5	8 1	1 1,2
Σύνολα	512,5	26,4	38 76	521	26,8	35 70	18 0,9	2 4
-Μ.Ο.								
Κατηγορίες μεγέθους	Χέρσες ἔκτασεις		Σύνολο Καλλιμεριῶν ἐκτάσεων	Βοοειδῆ Ἀρ. βοοειδ.				
	20	21	22	23	24			
-20στρ.	Στρ. 9	% 4,7	181,5 95,3	8	53,3	18 9,2		1,2
20-40 στρ.	-	-	459,0 100	11	68,7	50 25,6		3,1
40-60 στρ.	-	-	540,5 100	11	100	49 25,1		4,4
60+ στρ.	-	-	752,5 100	8	100	78 40		9,7
Σύνολα	9	0,5	1933,5 99,5	38	76	195 100		5,1
-Μ.Ο.								

* Ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα 50 ἀγροτικῶν ἐκμεταλλεύσεων

ΠΙΝΑΚΑΣ Π. Διάρθρωση καλλιμερειών-κτηνοτροφίας στο εσωτερικό της αγροτικής εκμετάλλευσης*

Κατηγορίες μεγέθους	1	2	3	4	5	6	7	8
-20 Στρ.	0	0	0	0	0	0	0	0
	1	0	0	0	0	0	0	0
	1	0	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	0	1	0	0	0	0	0
	1	1	0	1	0	0	0	0
	1	0	0	1	0	0	0	0
	1	0	0	0	1	0	0	0
	0	0	1	0	0	0	0	0
	1	0	0	0	0	0	0	0
20-40 Στρ.	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	0	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	0	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	0	1	0	1	0	0	0
	1	0	0	0	1	0	0	0
	1	0	1	1	0	0	0	0
	1	1	0	0	1	0	0	0
	1	1	1	0	0	1	0	0
	1	1	1	0	1	1	0	0
40-60 Στρ.	1	0	0	0	0	0	0	1
	1	0	0	0	0	0	0	1
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	1	1	0	0	0	0
	1	1	0	1	1	0	0	0
	1	1	1	1	1	1	0	0
	1	1	1	1	0	1	0	0
	1	1	1	1	0	1	0	0
	1	1	0	1	0	1	0	0
	1	0	1	1	0	0	1	0
	1	1	0	0	1	0	1	0
	1	1	0	0	0	0	1	0
	1	1	0	0	0	0	1	0
	1	1	0	1	1	1	1	1
+60 Στρ.	1	1	1	1	1	1	0	1
	1	1	1	1	1	1	0	1
	1	0	1	0	1	0	1	0
	1	0	1	0	1	0	1	0
	1	1	0	0	0	1	1	0
	1	1	0	1	0	1	1	0
	1	1	0	1	0	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1
	1	1	0	1	1	1	1	1

* Αντιπροσωπευτικό δείγμα 50 αγροτικών εκμεταλλεύσεων

Επεξηγήσεις:

1: Δημητριακά (αυτοκαταναλωτική καλλιέργεια)

2: Τριφύλλι (αυτοκαταναλωτική καλλιέργεια)

3: Καπνός

4: Βαμβάκι

5: Δενδροκαλλιέργεια

6: Βοοειδή (+ 5 κεφαλές)

7: Δημητριακά (έμπορευματική καλλιέργεια)

8: Τριφύλλι (έμπορευματική καλλιέργεια)

—Στις δύο τελευταίες κατηγορίες περιλαμβάνονται όσοι διοχετεύουν στην αγορά πάνω από το 50% της παραγωγής τους.

—Τό σύμβολο 1 σημαίνει την παρουσία ενός χαρακτηριστικού στην αγροτική εκμετάλλευση, τό σύμβολο 0 την απουσία του.

3. χαρακτηριστικά τῆς τοπικῆς οἰκονομίας

τοῦ
Δημήτρη Ψυχογιού

3.1. ὁ νομός Ἡμαθίας

Ὁ νομός Ἡμαθίας, στὸν ὁποῖο ἀνήκει ἡ Βεργίνα, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς πρὶ ἀνεπτυγμένους—ἂν ὄχι ὁ πρῶτος—νομούς τῆς χώρας σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἀγροτική οἰκονομία. Μία ἐμμεση ἀπόδειξη τῆς δυναμικότητάς του ἀποτελεῖ καὶ τὸ γεγονός ὅτι στὴ δεκαετία 61-71 αὐξήσε τὸν πληθυσμὸ του κατὰ 3,1%, ὅταν ὅλοι οἱ ἄλλοι νομοὶ (μὲ τὴν ἐξαιρέση, βέβαια, τῶν νομῶν Ἀττικῆς-Θεσσαλονίκης) παρουσίασαν μείωση πληθυσμοῦ καὶ μερικὸ μόνον αὐξηση μικρότερη τοῦ 1%. Πάντως, παρὰ τὸ γεγονός τῆς συνολικῆς αὐξησης, ὁ ἀγροτικὸς πληθυσμὸς παρουσίασε μείωση κατὰ 5,4%.

Τὸ 1975 ὑπῆρχαν στὴν Ἡμαθία 307 γεωργικὲς βιομηχανίες. Ἡ συνολικὴ δυναμικότητά τους ἔφτανε σὲ 1.500.000 τόννους πρῶτης ἑλξης, ποσότητα ποὺ ἀντιπροσωπεύει τὸ 12% τῆς συνολικῆς δυναμικότητος τῶν ἑλληνικῶν ἀγροτικῶν βιομηχανιῶν. Πρῶτος νομός τῆς χώρας ἀπὸ τὴν ἄποψη αὐτή, μὲ δεύτερο τὸ νομὸ Λαρίσης, 7,4%. Τόσο στὴν Ἡμαθία ὅσο καὶ στὴ Λάρισα, μεγαλύτερες μονάδες εἶναι τὰ ἀντίστοιχα ἐργαστᾶσια ζάχαρης, μὲ ἴση δυναμικότητα 640.000 τόννων.¹

Τὸ καθαρὸ κατὰ κεφαλὴ εἰσόδημα τῶν κατοίκων τοῦ νομοῦ διπλασιάζεται² μεταξὺ 1971 καὶ 1975 (26.350 δρχ. καὶ 52.270 δρχ. ἀντίστοιχα, σὲ τρέχουσες τιμές). Τὶς ἀντίστοιχες χρονιές τὸ καθαρὸ κατὰ κεφαλὴ εἰσόδημα γιὰ τὸ σύνολο τῆς χώρας ἦταν 31.215 καὶ 62.450 δρχ.

Στὴ διαμόρφωση τοῦ ἀκαθάριστου εἰσοδήματος τοῦ νομοῦ (σχεδὸν 10 δισ. δρχ.), ὁ ἀγροτικὸς τομέας μετέχει κατὰ 47%, ὁ δευτερογενὴς κατὰ 21%, καὶ ὁ τριτογενὴς κατὰ 32%. Ἡ παραγωγὴ φρούτων (ροδάκινα, μήλα, ἀχλάδια) συμμετέχει κατὰ 15% στὴ διαμόρφωση τοῦ συνολικοῦ εἰσοδήματος τοῦ νομοῦ. Μόνη τῆς ἡ ἀξία τῆς παραγωγῆς ροδακίνων (1 δισ. δρχ.) ξεπερνᾷ τὴν ἀξία τῆς κτηνοτροφικῆς παραγωγῆς (850 ἐκ. δρχ.) παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ Ἡμαθία παράγει τὰ 67% τοῦ ἐρυθροῦ κρέατος καὶ τὰ 80% τοῦ γάλακτος ὅλης τῆς Κεντρικῆς-Δυτικῆς Μακεδονίας (ὅλα τὰ στοιχεῖα ἀναφέρονται σὲ 1975).

Ὁ ἐπισκέπτης τῆς Βέροιας, τῆς πρωτεύουσας τοῦ νομοῦ, δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ στατιστικὰ στοιχεῖα γιὰ νὰ καταλάβει τὴ σημασία ποὺ ἔχει γιὰ τὴ ζωὴ τοῦ τόπου ἡ παραγωγὴ φρούτων καὶ κύρια ροδάκινων. Τὸ τοπικὸ ἄλλωστε, ἰδιαίτερα στὸν ὁδικὸ ἄξονα Βέροια-Νάουσα-Σκύδρα, δὲν εἶναι παρὰ μιά ἐντυπωσιακὴ ἐπανάληψη ὁπαρώνων καὶ βιομηχανιῶν γιὰ τὴ συσκευασία καὶ τὴ διατήρηση τῶν φρούτων. Στὶς ἐρωτήσεις τοῦ ἐπισκέπτη σχετικὰ μὲ τὴν οἰκονομία τῆς περιοχῆς, τὰ προβλήματα τῆς, τὶς προοπτικὲς τῆς, οἱ πρῶτες ἀπαντήσεις θ' ἀφοροῦν τὰ ροδάκινα, τὶς τιμὲς τους, τὶς ἐξαγωγές, τὴν ἔλλειψη ἐργατικῶν χεριῶν γιὰ τὴ συγκομιδὴ τους, τὰ εἰδικὰ προβλήματα τῶν διαφόρων ποικιλιῶν. Στὸ ροδάκινο θ' ἀποδοθεῖ ὁ οἰκοδομικὸς ὄργανισμός τῶν τελευταίων χρόνων, ἡ αὐξηση τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἰδιωτικῶν αὐτοκινήτων, ἡ δημογραφικὴ ἀνάπτυξη τῆς Βέροιας—ἀκόμη κι αὐτές οἱ ἐπιτυχίες τῆς τοπικῆς ποδοσφαιρικῆς ὁμάδας ποῦ τὴ χρηματοδοτοῦν οἱ μεγαλέμποροι τοῦ ροδακίνου, ὅπως μᾶς πληροφόρησαν.³

Ἔστω κι ἂν αὐτὴ ἡ εἰκόνα εἶναι ὑπερβολικὴ καὶ δὲν ἐπεκτείνεται ὁποσδήποτε στὸ σύνολο τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας—ὅπως φαίνεται ἄλλωστε καθαρά στὴν περίπτωση τῆς Βεργίνας—εἶναι γεγονὸς πὼς τὸ ροδάκινο δὲν ἐνδιαιφεύει μόνον τὶς οἰκογένειες ποῦ τὸ καλλιεργοῦν (περίπου 9.000 τὸ 1971, σύμφωνα μὲ τὴν ἀπογραφή, περισσότερες ὁποσδήποτε σήμερα) ἢ τοὺς 100 περίπου ἐπίσημους κὶ ἀνεπίσημους ἐξαγωγέας. Ἐχεῖ ἀναπτυχθεῖ μιά ὀλόκληρη «βιομηχανία τοῦ ροδακίνου» ποῦ περιλαμβάνει τὰ διαλογητήρια—συσκευαστήρια, τὰ ψυγεῖα, τὰ ἐργαστᾶσια παραγωγῆς εἰδῶν συσκευασίας, τὰ κονσερβοποιεῖα. Τὶς «90 μέρες τοῦ ροδακίνου», τέλη Μαΐου—τέλη Αὐγούστου ποῦ γίνεται ἡ συγκομιδὴ κι οἱ ἐξαγωγέες, δημιουργεῖται ὀξὺ πρόβλημα ἐργατικῶν χεριῶν ποῦ λύνεται μόνον μὲ τὴν ἐπιστράτευση ὅλων τῶν διαθέσιμων ἐργατικῶν χεριῶν κάθε οἰκογένειας καὶ τὴν ἄφιξη στὸ νομὸ ἐργατῶν ἀπὸ ἄλλες περιοχές (3-4 χιλιάδες, σύμφωνα μὲ μαρτυρίες). Πρόκειται κύρια γιὰ κατοίκους τῶν γειτονικῶν ὁρεινῶν περιοχῶν ἀλλὰ δὲ λείπουν κι οἱ μαμαεθανοὶ τῆς Θράκης, οἱ φοιτητές, οἱ «ἐγχρωμοὶ»—Πακιστανοὶ ἢ Ἀραβες. Ὅρισμένοι μεγαλοκαλλιεργητὲς πηγαίνουν οἱ ἴδιοι ν' ἀναζητήσουν τοὺς ἐργάτες στὶς περιοχές τους. Ὅσοι ἐρχονται μόνον τους καταφεύγουν στὰ εἰδικὰ «στέκια», καφενεῖα συνήθως, ὅπου θὰ ἐμφανιστεῖ ὁ ἀγοραστὴς τῆς ἐργατικῆς τῆς δύναμης καὶ θὰ καθοριστοῦν οἱ ὅροι: μεροκάματο (γύρω στὶς 600 δρχ. τὸ 1977), διαμονή, τροφή, μεταφορά.

1. Ἐκθεση ΚΕΠΕ γιὰ τὸ Πρόγραμμα Οἰκονομικῆς Ἀνάπτυξης 1976-1980, *Οἱ γεωργικὲς βιομηχανίες*, Ἀθῆνα 1976.

2. Τὰ στατιστικὰ στοιχεῖα ποῦ ἀφοροῦν τὸ νομὸ προέρχονται (ὅπου δὲν ἀναφέρεται ἄλλη πηγή) ἀπὸ ἔκθεση τῆς Νομαρχίας γιὰ τὴ σύνταξη τοῦ 5ετοῦς προγράμματος ἀνάπτυξης τοῦ νομοῦ, ποῦ εἶχε τὴν καλὸσύνην νὰ μᾶς παραχωρήσει ὁ νομάρχης κ. Γρηγ. Θεοδοσίου.

3. Κατὰ τὴν παραμονὴ μας στὴ Βεργίνα—Βέροια εἴχαμε τὴν ἐκκαιρία νὰ μαγνητοφωνήσουμε περὶ τῆς 15 συνεντεύξεις μὲ ἐκπροσώπους τῶν κομμάτων, βουλευτῆς, δημοσιογράφους, οἰκονομικοὺς παράγοντες. Ἡ περιγραφή ποῦ ἀκολουθεῖ σχετικὰ μὲ τὴν σημασία τοῦ ροδακίνου γιὰ τὴν Ἡμαθία στηρίζεται στὶς συνεντεύξεις αὐτές ποῦ δὲν ἔγινε ὅς τώρα δυνατό νὰ ἀξιολογηθῶν (νὰ ἀναλυθῶν δηλαδὴ ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενό τους) πλήρως.

Η πιο κρίσιμη όμως φάση του ροδάκινου αρχίζει ακριβώς τη στιγμή που είναι έτοιμο (διαλεγμένο, συσκευασμένο) να φύγει για την αγορά. Για το 77% της εμπορεύσιμης παραγωγής (τό 1975 δηλαδή 110.000 τόνοι από τις 144.000) αυτό σημαίνει εξαγωγή στο εξωτερικό — κύρια στο Μόναχο όπου (τό 1975 πάντα), κατεβύθησαν τα 75% των συνολικών εξαγωγών ροδάκινου της χώρας. Έκει θα διαμορφωθεί η τιμή του. Σπάνια θα φύγουν τα ροδάκινα με τιμή από πριν εξασφαλισμένη. Ο μεγάλος αριθμός Έλλήνων εξαγωγέων έχει σαν αποτέλεσμα τον «ελληνοελληνικό πόλεμο», όπως τον αποκαλούν στη Βέρροια: τον ανταγωνισμό των εξαγωγέων για τη διάθεση του ροδάκινου.⁴ Στόν πόλεμο αυτό πρέπει να προστεθεί κι ο «ελληνοϊταλικός» αντίστοιχος, που όπωςδήποτε γίνεται με δυσμενείς όρους για τους Έλληνες, μία που οι Ιταλοί, όντας ήδη στην ΕΟΚ, έχουν ευνοϊκή μεταχείριση και δεν φοβούνται αντισταθμιστικές εισφορές ή απαγόρευση εξαγωγών. Πιο πριν έχει προηγηθεί άλλος πόλεμος, στο ελληνικό έδαφος, για την εξασφάλιση μεταφορικών μέσων, των βαγονιών-ψυγείων και φορτηγών που θα μεταφέρουν τα ροδάκινα στο Μόναχο. Πρόκειται για έναν πόλεμο εξ Ίσου άδυσπλητο μ' αυτόν της εξασφάλισης πελατών στο Μόναχο, όπου όλα τα μέσα, ακόμα και για τη χαριστική εξασφάλιση βαγονιών, είναι έπιπρεπτά.

Αυτή η άμεση εξάρτηση της οικονομικής ζωής της περιοχής από τις αγορές του εξωτερικού έχει δημιουργήσει μια «κοσμοπολιτική» ατμόσφαιρα, αναπαιγμένη για ελληνική επарχιακή πόλη. Οι βασικές αποφάσεις για το ροδάκινο θα παρθούν στις Βρυξέλλες ή το Μόναχο κι οι επιπτώσεις τους θα είναι άμεσες στην Βέρροια. Η Αθήνα μόνο διορθωτικά μπορεί να επέμβει στην περίπτωση που η κατάσταση χειροτερεύει πολύ — αυξάνεται υπέρμετρα ή αντισταθμιστική εισφορά της ΕΟΚ, όποτε σταματούν οι εξαγωγές. Οι αποφάσεις της ιταλικής, της γαλλικής, της ισπανικής κυβέρνησης (οι τρεις αυτές όληρες είναι οι κύριοι ανταγωνιστές) σχετικά με τη ροδακινοπαραγωγή θα γίνουν γνωστές — έστω και παραμορφωμένες — στη Βέρροια. Θα συζητηθούν, θα σχολιαστούν, θα μετρηθούν οι επιπτώσεις τους, θα συγκριθούν με τις αντίστοιχες αποφάσεις της ελληνικής. Η συμφωνία ένταξης στην ΕΟΚ θα είναι κα-

4. Στόν πόλεμο αυτό οι επιπτώσεις είναι Γερμανοί. Πράγματι, τις περισσότερες φορές οι Έλληνες εξαγωγείς συνεργάζονται με γερμανικούς εμπορικούς οίκους που αναλαμβάνουν την προώθηση του ροδάκινου στη γερμανική αγορά. Υπάρχουν μάλιστα πολλές περιπτώσεις που αυτή η διαχείριση εκ μέρους των Γερμανών γίνεται εν λευκό: Κλείνονται από τον Ιανουάριο ή Φεβρουάριο συμβόλαια για την παράδοση ορισμένων ποσοτήτων ροδάκινων, έναντι προκαταβολής των Γερμανών. Οι Γερμανοί στέλνουν εκκαθαρίσεις λογαριασμών στις κοινοπραξίες. Αυτές ίδιες εξαγωγείς για τις ποσότητες που παραλαμβάνουν. Αυτές οι εκκαθαρίσεις δεν είναι δυνατό να έλεγχθούν από τους Έλληνες εξαγωγείς που δε διαθέτουν δικούς τους αντιπροσώπους στο Μόναχο.

θοριστική για τη Βέρροια, πιστεύουν οι παράγοντες που ασχολούνται με τις εξαγωγές ροδάκινων: Άρκετο φοβούνται πως η ΕΟΚ θα επιβάλει περιορισμούς στην παραγωγή ροδάκινων για να μη θιγούν οι Ιταλοί κι οι Γάλλοι αγρότες από τα ελληνικά ροδάκινα που θα κατακλύσουν, χωρίς περιορισμούς πιά, τις αγορές της.⁵

Πρέπει να σημειώσουμε πως αυτή η κοσμοπολιτική συλλογιστική για το ροδάκινο, έκτεταμένη σά φαινόμενο στη Βέρροια λόγω του μεγάλου αριθμού των εξαγωγικών φορέων που κινούνται αυτόνομα στην εξωτερική αγορά, δεν φαίνεται να υπάρχει και στο ροδακινοπαραγωγό που τον ενδιαφέρει πιο πολύ η εξασφάλιση ενός σταθερού εισοδήματος κι όχι η κερδοσκοπία πάνω στην στα διακυμάνσεις της τιμής που εξασφαλίζουν κέρδος στον έμπορο-εξαγωγέα. Στη θέση της άβεβαιης τιμής του Μονάχου φαίνεται να προτιμά την καθιέρωση μιας τιμής ασφαλείας για τα ροδάκινα — που η Αθήνα αρνείται έπιμονα να παραχωρήσει. Κι ακολουθούν τα πικρόχολα σχόλια, τόσο συνηθισμένα στη Βέρροια Έλλάδα: «αν τα ροδάκινα παράγονταν στην Πελοπόννησο θα είχαν τιμή ασφαλείας».

Θά ήταν λάθος να υποστηρίξει κανείς πως το κράτος αδιαφορήσει για την επέκταση της καλλιέργειας και των εξαγωγών του ροδάκινου. Αντίθετα, με μία σειρά μέτρα που αρχίζουν από το 1960 (επιδοτήσεις δενδρύλλιων, έμβολιων, φαρμάκων κτλ.) ενισχύεται η επέκταση ή και βελτίωση των όπωρων. Άμεσες εισοδηματικές ενισχύσεις στους ροδακινοπαραγωγούς χορηγήθηκαν μόνο ευκαιριακά. Κύρια το κράτος ενδιαφέρθηκε για την αύξηση των εξαγωγών, δίνοντας ειδικές επιδοτήσεις στους εξαγωγείς. Όπως παρατηρεί όμως ο Ν. Μπαλτάς, οι επιδοτήσεις δεν φαίνεται να έπιδρουν ούτε στην αύξηση των εξαγωγών, ούτε και να συντελούν στη στήριξη των τιμών του παραγωγού.⁶

Είναι πάντως αναμφίβολο πως η καλλιέργεια του ροδάκινου συντέλεσε σημαντικά στην ανάπτυξη όλης της περιοχής τα τελευταία 15 χρόνια, έστω κι αν αυτή η ανάπτυξη δεν ήταν ισομέρμη για το σύνολο του νομού, και πως παράλληλα δημιουργήσε όξυτατα προβλήματα σ' ότι άφορα την ποιότητα της

5. Είναι πιθανό η σχετική επιφυλακτικότητα του εξαγωγικού κυκλώματος της Βέρροιας άπέναντι στην ένταξη στην ΕΟΚ να συνδέεται με την αναγκαστική πλέον κατάργηση των επιδοτήσεων και την αναγκασία όργάνωσης σέ όρθολογική βάση του εξαγωγικού έμπορου. Σύμφωνα με τον Ν. Μπαλτά (*Ο Ρόλος του Κρατικού Παρεμβατισμού στην Όικονομική Καλλιέργεια*, ΑΤΕ, Αθήνα 1977, σ. 71-80), η ένταξη δεν θα έπηρεάσει τις εξαγωγές γιατί ένα μόνο μέρος των εξαγωγών συμπίπτει χρονικά με την παραγωγή των χωρών της ΕΟΚ. Αντίθετα, θα έπεκταθούν περισσότερο, στο βαθμό που θα καλλιεργηθούν νέες, πιο πρώιμες ποικιλίες. Όμως αυτό προποθέτει το έξερζωμα άρκετων από τις υπάρχουσες ποικιλίες, χωρίς να έχει εξαντληθεί η παραγωγική ικανότητα των δέντρων.

6. "Ο.π.", σ. 76-77. Σχετικά με την κρατική πολιτική στά ροδάκινα, βλ. σελίδες 8-16 και 111-132.

ζῶης. Οἱ ἀντίπαλοι αὐτοῦ τοῦ τρόπου ἀνάπτυξης ἔχουν μερικά κραυγαλέα ἐπιχειρήματα νά παρουσιάσουν: Τὴν ἐγκατάλειψη τῶν ὀρεινῶν περιοχῶν, ὅπου δολόκληρα χωριά ἐρήμωσαν ἐξ αἰτίας τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ μεγάλοι ἰδιοκτήτες δασῶν τῆς περιοχῆς («μπέηδες») ἀπαγόρευσαν στοὺς κτηνοτρόφους τὴν πρόσβαση στὰ δάση· τὴ μόλυνση τῶν ποταμῶν ἀπὸ τὰ ἀπόβλητα τῶν βιομηχανιῶν, τὴν ἔλλειψη ἀσχετευτικῶν ὁδῶν καὶ συστημάτων ὑδρεύσεως στὰ χωριά καὶ τὶς πόλεις, πού ὁδήγησε στὸ νά ἀποτελεῖ ἐνδημικὴ σχεδὸν ἀρρώστια ἡ ἡπατίτιδα στὸ τρίγωνο Ἐπισκοπὴ-Ἁγία Μαρίνα-Ἀλεξάνδρεια.⁷ Τὸ πρόβλημα τῶν ἀνκτημόνων, τέλος: Ἐνὰς βουλευτῆς τῆς Ν.Δ. τοὺς ὑπολογίζει σὲ 8.500, ἐνῶ ὑπάρχουν 60.000 στρέμματα γῆς πού εἶναι δυνατό νά διατεθοῦν, κι ἀπὸ τὰ ὁποῖα 20.000 ἀνήκουν στὴν Ἐκκλησία καὶ μέρος τῶν ὑπολοίπων σὲ μεγάλους γαιοκτῆμονες ὁρισμένοι ἀπὸ τοὺς ὁποίους κατέχουν περισσότερα ἀπὸ 3.000 στρέμματα.

Διαφέρουν ἐπίσης οἱ ἐκτιμήσεις καὶ γιὰ τὸ ποιὸς ἔχει συνεισφέρει περισσότερο σ' αὐτὴν τὴν, ἀντιφατικὴ ἔστω, ἀνάπτυξη.⁸ Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν κοινοπραξιῶν διεκδικοῦν γιὰ τὶς ὁργανώσεις τοὺς τὴν τιμὴ αὐτή: Ἡ ἐμφάνισή τους, ἀπὸ τὸ 1965 περίπου, ἔδωσε τὴ δυνατότητα νά «κοινοικοποιοῦν» τὰ κέρδη, νά γίνει πιὸ ὀρθολογικὸ τὸ ὅλο κύκλωμα, νά ἐπιτύχουν καλύτερες τιμὲς οἱ παραγωγοί. Καὶ μιλοῦν μὲ ἀποστορφεὶ γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνῃ ὅπου τίς σχέσεις παραγωγῶν-ἐμπόρων καθόριζαν τὰ «3Α»: Ἀζύγιστα, Ἀσμφωνήγτα, Ἀπληρώτα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά οἱ ἰδιωτὲς ἐξαγωγεῖς κατηγοροῦν τὶς κοινοπραξίες πὼς «εἰσβάλλουν» στὴ Γερμανία χωρὶς καμιά γνώση τῆς ἀγορᾶς μὲ ἀποτέλεσμα νά δυσφημοῦν τὰ ἑλληνικὰ ροδάκια καὶ νά δίνουν τελικὰ μικρότερες τιμὲς στοὺς παραγωγούς ἀπ' αὐτὲς τῶν ἰδιωτῶν.

Συμπερασματικά μοιροῦμε νά ποῦμε πὼς ἂν γιὰ κάθε ἄλλο παρὰ γιὰ μονοκαλλιέργεια μπορεῖ κανεὶς νά μιλήσει σχετικὰ μὲ τὴν Ἡμαθία, ἡ καλλιέργεια τοῦ ροδάκινο παίζει καθοριστικὸ ρόλο στὴν οἰκονομία τοῦ νομοῦ. Κι ὁπωσδήποτε πολλὰ ἀκόμη θά μπορούσε κανεὶς ν' ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὴν ἐξέλιξη

7. Στοιχεῖα ἀπὸ τὴν ἐφημερίδα τῆς Βέροιας Ἀλλαγὴ.

8. Φυσικὰ δὲν ὀφείλεται μόνο στὰ ροδάκια ἡ ἀνάπτυξη αὐτή. Ἡ καλλιέργεια τοῦ βαμβακιοῦ, ὅπως καὶ τῶν μῆλων καὶ τῶν χαρῶν τεύλων, καθὼς καὶ ἡ κτηνοτροφία, ἔχουν παίζει σημαντικὸ ρόλο. Μὲ τὴν ἐξαιρέση τοῦ βαμβακιοῦ, πού ὅπως δείχνει ἡ καμπύλη I ἡ καλλιέργειά του βρίσκεται σὲ κάμψη τὴν περίοδο αὐτή, ὅλοι οἱ ἄλλοι κλάδοι ἐπεκτείνονται συνεχῶς. Καὶ δὲ θά πρέπει νά ξεχνᾷμε τὴν παραγωγή νημάτων (κυρίᾳ τῆς Νάουσας) καὶ φλοκάτης. Περιόριστουμε τὴν παρουσίαση τοῦ κυκλώματος τῶν ροδάκινων γιὰ δύο λόγους: α) Γιατὶ πτεῖνουμε πὼς γύρω ἀπὸ τὴν παραγωγὴ ροδάκινου ἀρθρώνεται ὅλη ἡ οἰκονομία τῆς περιοχῆς ἀπὸ τὸ 1960 καὶ μετὰ, β) Γιατὶ ἀποτελεῖ τὸν ἕνα ἀπὸ τοὺς δύο πόλους τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς τῆς Βεργίνας (παρὰ τὴν περιορισμένη καλλιέργεια τοῦ ροδάκινου στὸ χωριό). Ὁ δεῦτερος πόλος, ὁ κηπὸς, πού ἀπέτελε τὴ σημαντικότερη καλλιέργεια τοῦ χωριοῦ ἀπὸ τὸ 65 καὶ μετὰ, ἀποτελεῖ περιθωριακὴ καλλιέργεια στὸ σύνολο τοῦ νομοῦ Ἡμαθίας (καμπύλη II).

τοῦ τὰ τελευταῖα 15-χρόνια. Ὅμως αὐτὴ ἡ μακροσκοπικὴ προσέγγιση ἐλάχιστα βοηθᾷ στὴν κατανόηση τῶν διαδικασιῶν πού συντελέστηκαν, στίς ἐπιπτώσεις πού ὑπῆρξαν καὶ στὰ αἷτια τῶν συγκεκριμένων ἐπιλογῶν αὐτῶν πού ταυτοχρόνα δημιουργοῦν καὶ οφίστανται τὶς ἀλλαγές, τῶν ἀγροτῶν τῆς Ἡμαθίας. Ἡ μελέτη τῆς ἐξέλιξης τῆς Βεργίνας αὐτὰ τὰ τελευταῖα 15 χρόνια θά βοηθήσει πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση.

3.2. ἡ Βεργίνα

Κι ἐδῶ ὁ παρατηρητὴς δὲν ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ στατιστικὲς γιὰ νά πεισθεῖ σχεδὸν ἀμέσως πὼς τὰ ροδάκινα δὲν κυριαρχοῦν στὴν οἰκονομία τοῦ χωριοῦ. Οἱ ὁπωρῶνες εἶναι σπάνιοι καὶ τὸ συσκευαστήριο τῆς Κοινοπραξίας τῶν ροδακινοπαραγωγῶν τοῦ χωριοῦ περνᾷ στὴν ἀρχὴ ἀπαρατήρητο μιά πού ἐξωτερικὰ τίποτα δὲν προδίδει τὸν προορισμὸ τοῦ μεγάλου οἰκοδομήματος, τὴν περίοδο βέβαια πού δὲ βρίσκεται σὲ λειτουργία. Τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα ἐπιβεβαιώνουν καὶ ὁριοθετοῦν σαφέστερα αὐτὴ τὴν ἐντύπωση, ὅπως δείχνει ὁ πίνακας Α.⁹

ΠΙΝΑΚΑΣ Α. Κατανόμῃ καλλιέργειῶν Ἡμαθίας-Βεργίνας (Ποσοστὸ % σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τῶν καλλιεργήσιμων ἐκτάσεων)

Καλλιέργεια	Βεργίνα (1977) %	Ἡμαθία (1975) %
Δημητριακά	56	25
Κτηνοτροφικὰ φυτὰ	11	7
Κηπὸς	10	2
Βαμβάκι	10	21
Δενδροκαλλιέργεια	9	25
Τεύτλα	1	11
Διάφορα ἄλλα	3	9

Πηγές: Ἡμαθία: Νομαρχία Ἡμαθίας
Βεργίνα: Δεῖγμα 50 γεωργικῶν ἐκμεταλλεύσεων

Ἡ κυριαρχία τῶν δημητριακῶν, ἡ ἐκτεταμένη σχετικὰ καλλιέργεια κηπῶν καὶ κτηνοτροφικῶν φυτῶν (πολυτεῖς τριφύλλι), ἡ ἀνυπαρξία τεύτων, ἡ περιορισμένη καλλιέργεια βαμβακιοῦ καὶ δέντρων διαφοροποιοῦν σημαντικὰ τὴ Βεργίνα ἀπὸ τὸ σύνολο τοῦ νομοῦ. Οἱ παράγοντες πού καθόρισαν αὐτὴ τὴ διαφοροποίηση φαίνεται νά εἶναι ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὴ θέληση τῶν κατοίκων, ἡ τουλάχιστον ἐξῶ ἀπὸ τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων τους νά ἐπιχεύσουν καθοριστικὰ τὶς «ἀντικειμενικὲς» συνθῆκες: Σ' ὅτι ἀφορᾷ τὰ τεύτλα, ἡ καλλιέργειά τους προϋποθέτει τὴ

9. Στὸν Πίνακα Α δίδουμε τὶς καλλιέργειες τῆς Βεργίνας μὲ βάση τὶς δικές μας ἐκτιμήσεις ἀπὸ τυχαῖο δεῖγμα 50 νοικοκυριῶν τοῦ χωριοῦ. Στὶς καμπύλες ὁμοῦ I-VII, χρησιμοποίησαμε τὰ ἐπίσημα στοιχεῖα πού εἰχαμε στὴ διάθεσή μας. Βλέπε σχετικὰ καὶ ὑποσημείωση 11. Ἡ συνολικὴ καλλιεργήσιμη γῆ τῆς Βεργίνας ἦταν (τὸ 1977) 11.335 στρέμματα καὶ τῆς Ἡμαθίας 692.500 στρέμματα.

χορήγηση σχετικής άδειας από το έργοστάσιο ζάχαρης που βρίσκεται στο Πλατό, όπου προφανώς δε φαίνεται να θεωρούν τη Βεργίνα σαν κατάλληλη περιοχή για τέτοια καλλιέργεια. Αντίστροφα, η καλλιέργεια του καπνού έγινε δυνατή επειδή, από το 1966 και μετά, δόθηκε η σχετική άδεια, για το σύνολο της Κοινότητας, από τον Έθνικό Όργανισμό Καπνού.^{9α}

Σχετικά με τις υπόλοιπες καλλιέργειες καθοριστικός παράγοντας είναι η έλλειψη νερού. Πράγματι, από τα 11.300 στρέμματα που αποτελούν την καλλιεργήσιμη έκταση της Βεργίνας, μόνο τα 2.100 εξυπηρετούνται από το πρόχειρο άρδευτικό δίκτυο του Τοπικού Οργανισμού Έγγειων Βελτιώσεων (TO-EB). Συνολικά άρδευονται 5.400 στρέμματα, δηλαδή 48%, ενώ στο σύνολο του νομού 'Ημαθίας το ποσοστό είναι 73%.¹⁰ Τα υπόλοιπα 3.300 περίπου στρέμματα, που είναι ποτιστικά χωρίς να εξυπηρετούνται από τον TOEB, άρδευονται από πηγάδια που έχουν ανοίξει οι ίδιοι οι καλλιεργητές. Το γεγονός αυτό—η έλλειψη δηλαδή νερού ή το ύψηλό του κόστος—έξηγησε την υπεροχή των δημοτικιών, όλες καλλιέργειας δηλαδή που της αρκεί το νερό της βροχής. Αντίθετα, τα ροδάκια όχι μόνο απαιτούν μεγάλες ποσότητες νερού, αλλά επιπλέον η πιθανή έλλειψη του μπορεί να επιδράσει τόσο πολύ στην ποιότητά τους, ώστε να είναι ακατάλληλα πιά για το εμπόριο. 'Η μεγάλη προσφορά ροδακίων κάνει τόσο τους ιδιώτες εμπόρους, όσο και τις κοινοπραξίες, ιδιαίτερα απαιτητικούς στο θέμα της ποιότητας. Σ' ό,τι αφορά το βαμβάκι και το τριφύλλι, το νερό επιδρά κύρια—εκτός από καταστροφικές περιπτώσεις—στην ποσότητα του προϊόντος που παράγεται. 'Ο καπνός τέλος έχει μικρές απαιτήσεις σε νερό. 'Η καλλιέργειά του όμως δεν είναι δυνατό να επεκταθεί απεριόριστα. 'Οι φραγμοί δεν είναι φυσικοί, αλλά κοινωνιολογικοί: Χρειάζονται πολλά εργατικά χέρια, τη στιγμή που η πυρηνική οικογένεια

στο χωριό τείνει να περιοριστεί στα 4 άτομα (άνδρo-γυνo, δύο παιδιά). Συνεπάγεται εργασία κάτω από δύσκολους όρους και έπομένως εγκαταλείπεται εύκολα σαν καλλιέργεια απ' όσους μπορούν ν' αποκτήσουν το αναγκαίο minimum εισοδημάτων από άλλες καλλιέργειες ή εξωαγορτικές απασχολήσεις.

'Άλλος ένας παράγοντας που συντελεί σ' αυτή τη δομή καλλιεργειών είναι ο καταταμαχισμός της ιδιοκτησίας. 'Ο κληρος της α' διανομής αποτέλεστηκε από 4 διαφορετικά χωράφια. Οι κρατικοί υπάλληλοι που την πραγματοποίησαν διαίρεσαν τη γη της κοινότητας σε 4 τομείς, ανάλογα με τη γονιμότητά της και σε κάθε κληροδότη δόθηκε ένα χωράφι από κάθε τομέα. Σ' αυτά προστέθηκε ένα πέμπτο με τη διανομή του 1950. Οι αγοραπωλησίες, οι προίκες και οι κληρονομίες συνέτειναν ώστε σήμερα ν' αντιστοιχούν σε κάθε παραγωγό 7 χωράφια με μέσο μέγεθος 5,5 στρέμματα. 'Ο πολυτομαχισμός κάνει σχεδόν αδύνατη τη χρησιμοποίηση της βαμβακοσυλλεκτικής μηχανής, που η χρήση της θα επέτρεπε ίσως την επέκταση της βαμβακοκαλλιέργειας σε βάρος της σιτοκαλλιέργειας, όπως και την παραπέρα προσπάθεια για άρδευση των χωραφιών. Κάθε πηγάδι δεν μπορεί να εξυπηρετεί παρά μέρος μόνο της συνολικής ιδιοκτησίας κάθε αγρότη.

Το συμπέρασμα αυτό, πώς δηλαδή—σε πρώτη προσέγγιση—το φυσικό περιβάλλον επέδρασε αποφασιστικά σ' αυτή τη δομή των καλλιεργειών της Βεργίνας, ενισχύεται και από την παρατήρηση των καμπυλών I-V. Κάθε μία απ' αυτές δείχνει τη χρονική εξέλιξη των καλλιεργειών στο νομό 'Ημαθίας και στη Βεργίνα.¹¹ 'Ο κατακόρυφος άξονας δείχνει το ποσοστό % της καλλιεργήσιμης έκτασης του νομού και της Βεργίνας που καταλαμβάνει η αντίστοιχη καλλιέργεια, και ο οριζόντιος τα χρόνια. Είναι ολοφάνερο πώς η Βεργίνα κάθε άλλο παρά αυθαίρετες καλλιεργητικές επιλογές πραγματοποιήσε: με την εξαίρεση του καπνού—θά τη μελετήσουμε παρακάτω—η γενική τάση προσαρμογής των καλλιεργειών του χωριού στις καλλιεργειές του νομού είναι ολοφάνερη. 'Ηδη, δηλαδή, από το 1964 τουλάχιστον, η Βεργίνα είναι ένταγμένη στην αγορά, στον ίδιο τουλάχιστο βαθμό με τον περίγυρό της, την 'Ημαθία.

9α. Την καλλιέργεια του καπνού είχαν αρχίσει, ήδη πριν από τον πόλεμο, όρισμένες οικογένειες προσφύγων που γνώριζαν την τεχνική της. Οι ίδιες οικογένειες ξανάρχισαν μετά το 1950, ίσως το 1953, να καλλιεργούν καπνό. Το 1955 υπάρχουν 5 καλλιεργητές, το 1959, 19. 'Όμως το 1960 η Βεργίνα κατατάσσεται στα πεδινά χωριά, όπου η καλλιέργεια του καπνού υπόκειται σε αυστηρούς περιορισμούς, ενώ αντίθετα, στα όρεινά και τα ήμιορεινά αφήνεται σχεδόν ελεύθερη. 'Έτσι, το 1961 υπάρχουν μόνο 1-2 καλλιεργητές. 'Από το 1962 χαλαρώνουν οι σχετικές απαγορεύσεις και η καλλιέργεια αρχίζει ν' αναπτύσσεται πάλι, ώστε το 1964 να έχουμε 57 παραγωγούς που καλλιεργούν 491 στρέμματα. Ταυτόχρονα οι κάτοικοι επιδιώκουν συνεχώς με όποινα μέσα να καταταχθεί το χωριό στα ήμιορεινά. Το πετυχαίνουν το 1966. 'Από τότε ο καπνός μπορεί να καλλιεργηθεί από οποιοδήποτε παραγωγό στο χωριό. 'Ο μόνος περιορισμός που υπάρχει είναι ως προς τις τοποθεσίες που επιτρέπεται η καλλιέργειά του. 'Ο όγκος εργασίας που απαιτείται για την καλλιέργεια του καπνού (Πίνακας Β), λειτουργεί αυτόματα σαν απαγορευτικό προς τα άνω όριο, έτσι που να είναι πρακτικά αδύνατο για οποιαδήποτε οικογένεια να υπερβεί τα 20 στρέμματα.

10. Στοιχεία Νομαρχίας.

11. Πρέπει να σημειώσουμε πώς έχουμε σοβαρές επιφυλάξεις σ' ό,τι αφορά την ακρίβεια των στοιχείων των σχετικών με τις καλλιέργειες της Βεργίνας, όπως αυτά δίνονται από το «Δελτίον Έτησιας Γεωργικής Στατιστικής Έρευνής» του Υπουργείου Γεωργίας. Και πιθανότατα η μελέτη των σχετικών στοιχείων για μία μεμονωμένη χρονιά θα οδηγούσε σε σφαλέρια συμπεράσματα. Είναι φανερό όμως πώς η λάθος καταγραφή των εκτάσεων που καταλαμβάνει μία καλλιέργεια δεν μπορεί να συνεχιστεί (στο βαθμό που υπάρχει μία τάση αύξησης ή μείωσης) για περισσότερο από 2-3 χρόνια. Και από τις καμπύλες είναι ολοφάνερη η υπαρέση τάσεων. Κι αντίθετα, θα πρέπει ίσως να αποδοσούμε σ' αυτά τα σφάλματα τις ασυνέχειες που παρουσιάζουν, σ' όρισμένα σημεία, οι καλλιέργειες της Βεργίνας.

Έξελιξη καλλιεργειών και κτηνοτροφίας Ήμαθίας- Βεργίνας (1964-1976)

Πηγές

1. Για τό νομό Ήμαθίας, τά στοιχεῖα προέρχονται ἀπό τήν ἐτήσια ἐκδόση τῆς ΕΣΥΕ Γεωργική Στατιστική.
2. Για τή Βεργίνα, τά στοιχεῖα προέρχονται ἀπό τό σχετικό δελτίο πού καταρτίζει κάθε χρόνο ἡ κοινότητα (βλέπε καί ὑποσημειώσεις 9, 11).
3. Για τίς τιμές, τά στοιχεῖα προέρχονται ἀπό τήν ἐκδόση τῆς ΕΣΥΕ Γεωργικοί δείκτες τιμῶν, Ἀθήνα, 1974

Εξέλιξη καλλιέργειων και κτηνοτροφίας Ήμαθίας - Βεργίνας (1964 - 1976)

Οι καμπύλες VI-VII παρουσιάζουν την εξέλιξη του ζωικού κεφαλαίου της Ήμαθίας και της Βεργίνας (μέ βάση το 1970=100) σε βοοειδή και γιδοπρόβατα.¹² Οι καμπύλες του ζωικού κεφαλαίου της Βεργίνας παρουσιάζουν πολύ μεγάλες ασυνέχειες, ιδιαίτερα στα γιδοπρόβατα, και η έρμηνεία τους είναι ιδιαίτερα δύσκολη. Πάντως, ενώ για τα βοοειδή μπορούμε να δεχθούμε πως οι δύο καμπύλες (Βεργίνας-Ήμαθίας) παρουσιάζουν χονδρικά την ίδια τάση, για τα γιδοπρόβατα το ίδιο μπορεί να υποστηριχθεί μόνο για την περίοδο από το 1968 και μετά. Κατά την περίοδο 64-67, η Βεργίνα παρουσιάζει σημαντική μείωση ενώ η Ήμαθια μικρή αύξηση.¹³

Οι καμπύλες I-VII δείχνουν ξεκάθαρα πως οι επιλογές των άγροτών της Βεργίνας, είτε στη γεωργία είτε στην κτηνοτροφία, δεν είναι αυθαίρετες, δεν υπόκεινται σε μία έσωτερική συλλογιστική της κοινότητας σά σύνολου ή του κάθε καλλιεργητή ξεχωριστά. Πρέπει ν' απορρίψουμε δηλαδή την υπόθεση πως κίνητρα για την επιλογή των καλλιεργειών είναι ή αυτάρκεια του χωριού ή του νοικοκυριού σε αυτοκαταναλωμένα προϊόντα. Αυτό ήταν όμως σχεδόν φανερό από το είδος των καλλιεργειών της Βεργίνας πού, με εξαίρεση τα «παραδοσιακά» δημητριακά, είναι κατ' έξοχην έμπορευματικές καλλιέργειες. Οι καμπύλες I-VII δείχνουν έπιπλέον πως η έμπορευματική παραγωγή της Βεργίνας δεν είναι συμπληρωματική μιάς αυτοκαταναλωτικής οικονομίας, αλλά ο κυρίαρχος τρόπος παραγωγής. Γιατί αν τό κυρίαρχο στοιχείο στό χωριό ήταν ή αυτοκατανάλωση, και οι έμπορευματικές καλλιέργειες χρησι-

μευαν άλλως για την κάλυψη των άναγκών σε χρήμα πού επιβάλλει ο περίγυρος, θά έπρεπε νά είχαμε μιά σχετική σταθερότητα στό είδος και την έκταση των καλλιεργειών.

Όμως, όλοι οι άγρότες της Βεργίνας δέν είναι έξ ίσου ευαίσθητοι στις επιταγές του περιβάλλοντος. Ό καθένας αντίδρά μέ τό δικό του τρόπο. Πράγματι, ή κατανομή των καλλιεργειών, πού δίνει ο Πίνακας Α κάθε άλλο παρά αντίστοιχεί μέ την κατανομή των καλλιεργειών στό πλαίσιο κάθε μεμονωμένης εκμετάλλευσης. Σ' άλλες κυριαρχούν τά δημητριακά, σε άλλες ο καπνός, κτλ. Δέν έχουμε στοιχεία για ή διαχρονική πορεία των καλλιεργειών των άγροτών του δείγματος μας. Όμως ή εικόνα της καλλιεργητικής περιόδου 1977, όπως προκύπτει από τό δείγμα των εκμεταλλεύσεων πού μελετήσαμε, μäs βοηθά νά κατανοήσουμε ή μορφή πού έχουν οι καμπύλες I-VII και νά κάνουμε όρισμένες ύποθέσεις σχετικά μέ τίς επιλογές των επί μέρους καλλιεργητών, σε συνδυασμό μέ τόν Πίνακα Β, στόν όποιο παραθέτουμε όρισμένα οικονομικά στοιχεία σχετικά μέ τίς κυριότερες καλλιέργειες της Βεργίνας,¹⁴ πού στηρίζονται σε δεδομένα των έτών 1965-68, στην άρχή δηλαδή της περιόδου πού μελετάμε. Στη στήλη «Δαπάνες» δέν έχουν περιληφθεί δαπάνες για νοίκι του χωραφιού ή για εργατικά.

Μιά σύγκριση του Πίνακα Β και των καμπύλων I-V μäs οδηγεί άμεσα στό εξής συμπέρασμα:

α) Έγκαταλείποντας την καλλιέργεια των δημητριακών και στρεφόμενος προς τόν καπνό, τό βαμβάκι και τά ροδάκια προς τό τέλος της δεκαετίας του 60, ο παραγωγός της Βεργίνας χειροτέρεψε ή θέση του σάν έργαζόμενος μιά πού ή άμοιβή ανά ώρα έργασίας είναι σημαντικά μικρότερη γ' αυτές τίς καλλιέργειες άπ' ό,τι για τό στόρι.¹⁵

14. Τά στοιχεία αυτά, για κάθε καλλιέργεια, προέρχονται από τίς εξής έργασίες:

- α) Οικονομικές και παραγωγικές στοικαλλιέργειες, Γ. Ι. Κιτσιποανίδης, Α.Δ. Ψυχουδάκης, Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1972.
- β) Οικονομικές και παραγωγικές καλλιέργειες βάμβακος, Γ. Ι. Κιτσιποανίδης, Ι.Χ. Καρπάζης, Πανεπ. Θεσ/νίκης, 1972.
- γ) Οικονομικές και παραγωγικές καπνοκαλλιέργειας, Γ. Ι. Κιτσιποανίδης, Μ.Γ. Μαρτίνα, Παν. Θεσ/νίκης, 1972.
- δ) Οικονομικές και παραγωγικές όπωροκαλλιέργειας, Γ. Ι. Κιτσιποανίδης, Α.Β. Καρκαμονά, Παν. Θεσ/νίκης, 1972.

Η ποικιλία καπνού πού καλλιεργείται στη Βεργίνα (Σαμψούς Κατερίνης) δέν υπάρχει στη σχετική μελέτη. Χρησιμοποίησα τά στοιχεία της ποικιλίας Καμπά-κούλας, προσεγγίζοντας την πρόσδο κατά 10%, σύμφωνα με πληροφορίες πού μäs έδωσαν από τόν Έθνικό Όργανισμό Καπνού. Δέν είχαμε ύπ' όψη μäs, κατά ή συγγραφή αυτού του άρθρου, παρόμοιες μελέτες σχετικές μέ τό τριφύλλι, τά τεύλα ή την κτηνοτροφία, για νά προχωρήσουμε σε μία παρόμοια ανάλυση.

15. Η παρατήρηση αυτή σχετικά μέ ή Βεργίνα επιβεβαιώνει ή θέση του J. Terpicht (πού δέν άποτελεί παρά επεξεργασία μäs ίδιας άποψης του Tchanayov): «άντιθέτα από τόν καπιταλιστή πού δέν δεσμεύει καινούργια κεφάλαια χωρίς νά έλπει σ' ένα άνάλογο ποσοστό κέρδους, αντίθετα από τό μισθού πού θά ζητήσει για κάθε έπιπλέον ώρα δουλειάς την ίδια αν όχι μεγαλύτερη

12. Στα βοοειδή ύπολογίστηκαν μόνο τά βελτιωμένα (έγχώρια και ξένα) ζώα γιατί τόσο στό νομό Ήμαθίας όσο και στη Βεργίνα τά «έγχώρια άβελτίωτα» παρουσιάζουν συνεχή μείωση όλη αυτή την περίοδο και εξαφανίστηκαν τά τελευταία χρόνια. Το 1970, πού παίρνεται σάν βάση, ύπήρχαν στη Βεργίνα 380 βοοειδή και στην Ήμαθια 24.460.

Στά γιδοπρόβατα έχουν ύπολογιστεί μόνο τά κοπαδιάρικα, ή νομαδικά, γιατί στις στατιστικές της Βεργίνας δέν άναφέρονται ή νομαδικά και ή οικιστική κτηνοτροφία γιδοπρόβατων. Το 1970 ύπήρχαν στη Βεργίνα 1.627 γιδοπρόβατα και στην Ήμαθια 82.780.

13. Από τά στοιχεία πού έχουμε στη διάθεση μäs και πού ακόμα είναι έλλιπη για νά δίνουν μία ολοκληρωμένη εικόνα, φαίνεται ότι τό βαμβάκι, τό γάλα και τό κρέας των γιδοπρόβατων αποτελούσαν τίς βασικές έμπορευματικές καλλιέργειες του χωριού ή της δεκαετίας του 50. Η «προέκταση προς τό παρελθόν» των καμπύλων I και VI της Βεργίνας θά πρέπει νά δίνει μία μορφή ανάλυση μ' αυτή πού έχουμε για την περίοδο 64-76: Η άποδιοργανωμένη έξ αίτίας του εμφύλιου οικονομία του χωριού άνασυγκροτείται από τό 1950 και μετά. Το βαμβάκι κάνει την εμφάνισή του, περιορίζει ή μονοκαλλιέργεια των δημητριακών, για νά ύποχωρήσει στις άρχές της δεκαετίας του 60, ίσως όχι μόνο έξ αίτίας μäs πτώσης των τιμών. Άντίστοιχα, αυξάνονται από τό 1950 και μετά τά γιδοπρόβατα, για ν' άρχίσουν νά μειώνονται όταν—μέ την επέκταση της χρήσης των λιπασμάτων και την εμφάνιση της μηχανοκαλλιέργειας—ή παραγωγικότητα της καλλιέργειας του έδάφους άρχίζει νά συναγωνίζεται αυτήν της κτηνοτροφίας.

ΠΙΝΑΚΑΣ Β. Πρόσοδος και άμειβή εργασίας για κοριότερες καλλιέργειες Βεργίνας (1965-68).

Καλλιέργεια	Ώρες εργασίας ανά στρέμμα	Δαπάνες (Δρχ./ στρέμμα)	Άκαθάριστη πρόσοδος (Δρχ./ στρέμμα)	Καθαρή πρόσοδος (Δρχ./ στρέμμα)	Άμειβή εργασίας (Δρχ./ ώρα)	Άναγκαία στρέμματα για έτησιο είσοδημα 36.000 δρχ.
Στάρι	3,5	300	550	250	71	180
Βαμβάκι	62	468	1.950	1.482	24	24
Ροδάκινα	82	1.350	4.035	2.685	33	13
Καπνός	370	480	6.105	5.625	15	6

β) Οι νέες αυτές καλλιέργειες εξασφαλίζουν όμως πολύ μεγαλύτερη στρεμματική πρόσοδο και απαιτούν πολύ περισσότερες ώρες εργασίας, επιτρέποντας έτσι πληρέστερη άπασχόληση των μελών της οικογένειας του παραγωγού.

γ) Είναι φανερό ότι προς την καλλιέργεια του καπνού θα στραφούν οι παραγωγοί-ιδιοκτήτες μικρών εκτάσεων. Πράγματι, για να εξασφαλιστεί μηνιαίο εισόδημα 3.000 δρχ. (στο τέλος της δεκαετίας του 60) άρκουσε να καλλιεργηθούν 6 στρέμματα με καπνό, ενώ θα έπρεπε να καλλιεργηθούν 180 στρέμματα με στάρι. Όμως η ώρα εργασίας του καπνοπαραγωγού μόλις πού πληρώνεται λίγο παραπάνω από τό μεροκάματο ενός εργάτη γής, πού υπολογίζεται, για κείνη την περίοδο, σε 100-120 δρχ. για δεκάωρη εργασία.

Με βάση τις παραπάνω διαπιστώσεις, θα έπρεπε να καλλιεργούν σήμερα δημητριακά στη Βεργίνα μόνο οι πολύ μεγάλοι παραγωγοί, γεγονός πού δεν τό επιβεβαιώνει η παρατήρηση: Καλλιεργούν δημητριακά τό 95% περίπου των άγρωτων της Βεργίνας. Μόνο πού τό 60% της παραγωγής προορίζεται για αυτοκατανάλωση. Άλλωστε τό ίδιο συμβαίνει με τό 70% της παραγωγής τριφυλλιού. Έπομένως τά δημητριακά (και τά κτηνοτροφικά φυτά) καλλιεργούνται και από τούς μικρούς παραγωγούς για να χρησιμοποιηθούν στη συνέχεια ως πρώτη ύλη για την παραγωγή γάλακτος. Δεν είναι όμως μόνο αυτό: Από τούς χωρικούς πού δεν έχουν βοοειδή, μόνο τό 1/4 έχει εγκαταλείψει έντελώς την καλλιέργεια του σταριού. Αυτό σημαίνει πώς τό στάρι εξακολουθεί να καλλιεργείται και για να καλύψει τις ανάγκες της οικογένειας σε ψωμί, παρά την ύπαρξη φούρνου στο χωριό.¹⁶ Η ατάρκεια, έστω κι αν δεν υπάρχει σαν

πραγματικότητα, διατηρείται σ' ένα βαθμό σαν ιδεολογία.

Γιά τη Βεργίνα με τό μικρό μέγεθος εκμετάλλευσης και ιδιοκτησίας, η έπιλογή των ροδακίνων φαίνεται ν' άποτελούσε την άριστη λύση προς τό τέλος της δεκαετίας του 60, μιά πού εξασφάλιζε πολλαπλάσια πρόσοδο άπ' αυτήν του σταριού και άμειβε ίκανοποιητικότερα την εργασία άπ' ότι ο καπνός. Όμως η έπιλογή των ροδακίνων σημαίνει τά έξής: α) Δέσμευση του παραγωγού στην καλλιέργεια αυτή για πολλά χρόνια, ενώ αντίθετα οι υπόλοιποις τόν δεσμεύουν μόνο για ένα χρόνο (έκτός από τό τριφύλλι, πού όμως δεν άπαιτεί μεγάλη άρχική επένδυση κεφαλαίου), β) Μεγάλη άρχική επένδυση κεφαλαίου, πού γίνεται άκόμη μεγαλύτερη στη Βεργίνα λόγω της έλλειψης νερού και της ανάγκης επομένως ν' ανοιχτεί πηγάδι.¹⁷ Τό κεφάλαιο αυτό δέ θ' άρχίσει νά αποδίδει παρά μετά 3-5 χρόνια, όταν οι ροδακινιές θ' άρχίσουν νά παράγουν καρπό. γ) Στα τρία αυτά χρόνια ο παραγωγός μηδαμιά έσοδα θά μπορεί νά περιμένει από τυχόν πρόσθετη καλλιέργεια στα χωράφια πού φύτρε ροδακινιές. Οδαστικά για τρία χρόνια τά χωράφια αυτά νεκρώνονται, δ) Η συγκομιδή των ροδακίνων είναι πολύ πιο έπιτακτική στις προθεσμίες άπ' αυτή του καπνού, γεγονός πού οδηγεί σχεδόν αναπόφευκτα στη μίσθωση ξένης εργατικής δύναμης (σ' ένα βαθμό αναπληρώνεται με την άμειβαία ανταλλαγή εργασίας).

Τό βαμβάκι μοιάζει νά είναι η χειρότερη έπιλογή —στο βαθμό πού η συγκομιδή του δεν έχει βιομηχανοποιηθεί όπότε έλαττώνεται κατά πολύ ο άναγκαίος χρόνος εργασίας: Έχει πολύ μικρότερη πρόσοδο από τόν καπνό και τά ροδάκινα, ενώ η άμειβή της εργασίας είναι ενδιάμεση. Έχει όμως τό πλεονέκτημα η συγκομιδή του νά γίνεται Σεπτέμβρη-Όκτώβρη, ενώ των ροδακίνων είναι Ιούνιο-Αύγουστο και του καπνού Ιούλιο-Αύγουστο. Έπομένως τό βαμβάκι μπορεί νά καλλιεργηθεί συμπλη-

άμειβή με αυτή των κανονικών όρων του, τό 'προσωπικό' μιάς οικογενειακής εκμετάλλευσης χωρίς προσφέρει, για ν' αύξησει τό συνολικό εισόδημά του, ένα πλεόνασμα εργασίας πού πληρώνεται σε χαμηλότερη τιμή, μεϊωνόμενι έτσι η μέση συλλογική άμειβή του. J. Terpich, *Marxisme et agriculture: Le paysan polonais*, Armand Colin, Paris 1973, σελ. 35.

16. Από τη συνολική παραγωγή δημητριακών, με βάση τά στοιχεία του δείγμάτος μας, προκύπτει ότι αυτοκαταναλώνεται τό 45% του σταριού και τό 85% του κριθαριού. Τό στάρι προορίζεται κύρια για την τροφή της οικογένειας (είτε ζυμώνεται στο σπίτι, είτε δίνεται στο φούρνο με ανταλλαγή ψωμιού), σπόρο και ζοοτροφή, ενώ τό αυτοκαταναλώμενο κριθάρι αποκλειστικά για ζοοτροφή.

17. Οι δαπάνες πού αναφέρονται στα ροδάκινα (πίν. Β) άποτελούν τό μέσο όρο των δαπανών για τά 20 χρόνια παραγωγικής ζωής του δένδρου. Πρέπει νά σημειώσουμε ότι συνήθος γύρω στο 15ο χρόνο, όταν άρχίζει νά μειώνεται η άπόδοσή τους, οι ροδακινιές ξεριζώνονται. Στα 4 πρώτα χρόνια, όποτε τό δένδρο δεν άποδίδει, τό επενδυμένο κεφάλαιο φθάνει (σε τιμές 1965-68) τις 5.000 δρχ.

ρωματικά, μαζί μέ τόν καπνὸ ἢ τὰ ροδάκινα κι ἐξασφαλίζεται ἔτσι κανονικότερη κατανομή τῆς ἐργατικῆς δύναμης τῆς οἰκογένειας πού δέν θά ἐπαρκοῦσε ἴσως γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ταυτόχρονη συγκομιδὴ τῶν ροδάκινων καί τοῦ καπνοῦ στίς ἐπιβαλλόμενες προθεσμίες.¹⁸

Ὡπως προκύπτει ἀπὸ τίς καμπύλες Ια-Va, ἡ ἐξέλιξη τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων ἀπὸ τὸ 1966 καί μετὰ δέν ἔχει ἐπιδράσει καθοριστικά στίς τάσεις πού περιγράψαμε προηγουμένα. Αὐτὸ συμβαίνει γιὰτί οἱ καλλιεργητικές ἐπιλογές τῶν ἀγροτῶν τῆς Βεργίνας εἶναι ἰδιαίτερα ἀνελαστικές. Γιά νά ἐγκαταλείψει κάποιος παραγωγὸς τὴν καλλιέργεια τοῦ καπνοῦ καί ν' ἀρχίσει νά καλλιεργεῖ βαμβάκι, πρέπει (δεδομένου ὅτι οἱ στρεμματικές ἀποδόσεις καί γιά τὰ δύο αὐτὰ προϊόντα εἶναι σχεδόν ἴσες, καί μέ τὴν ὑπόθεση ὅτι οἱ δαπάνες παραμένουν ἴδιες) νά τριπλασιασθεῖ ἡ τιμὴ τοῦ βαμβάκιου ἢ ν' ἀποφασίσει ὁ καλλιεργητὴς νά ξεριζώσει τὰ δένδρα, ἂν ὁ διπλασιασμός γίνεαι πρὶν ἐξαντληθῶν οἱ παραγωγικὲς ἰκανότητες τῶν δένδρων. Ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ καπνοῦ γιά τὰ ροδάκινα συνδέεται κύρια μέ τὴν ἀπόφαση γιά μακρόχρονη δέσμευση καί τὴν ἄμεση δυνατότητα πραγματοποίησης τῆς ἐπένδυσης. Καί τέλος ἡ ἀντικατάσταση τοῦ ροδάκινου μέ τόν καπνὸ συνεπάγεται ἐκτός τοῦ προβλήματος καταστροφῆς τῶν ὀπωρῶν, μιὰ βαθεῖα ἀλλαγὴ στὸν τρόπο ζωῆς τῶν παραγωγῶν ἐξ αἰτίας τοῦ τεράστιου ὅγκου ἐργασίας πού ἀπαιτεῖ ὁ τελευταῖος. Γιά τὴν παραπέρα ἐγκατάλειψη τοῦ σταριοῦ, ἡ τὴν ἐναλλαγὴ σταριοῦ μέ τριφύλλι, ἡ τριφυλλιοδὴ καπνὸ-ροδάκινα-βαμβάκι, δέν ἔχουμε τὴ δυνατότητα νά ἀσχοληθῶμε λόγω τῆς ἑλλείψεως στοιχείων σχετικὰ μέ τὴν κτηνοτροφία βοοειδῶν καί τὸ τριφύλλι.

Ἀπὸ τὰ προηγουμένα προκύπτει πὺς μόνο μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ στὸν τρόπο παραγωγῆς (π.χ. ὑπαρξὴ ἄφθονου νεροῦ, ἀναδασμός) ἢ ἡ εἰσαγωγή νέων καλλιεργειδῶν μπορεῖ νά ἀντρέψει τίς τάσεις πού χαρακτηρίζουν τὴν οἰκονομία τῆς Βεργίνας, δεδομένου ὅτι ριζικὲς ἀλλαγές στοὺς συσχετισμούς τῶν τιμῶν εἶναι ἀπίθανες. Ἡ ἀνελαστικότητα στὴν ἐναλλαγὴ τῶν καλλιεργειδῶν ὀφείλεται στὴν πολὺ μεγάλη διαφορά ἀνάμεσα στίς προσδόδους πού ἐξασφαλίζει κάθε καλλιέργεια καί στὴν παρουσία τῶν ροδάκινων πού ἡ ἐπιλογὴ τους συνεπάγεται μακρόχρονη δέσμευση. Ἡ ἐξάρτηση ἐπομένως τῆς Βεργί-

νας ἀπὸ τὴν ἀγορὰ δέν εἶναι μιὰ ἐξάρτηση πού ἐπιβάλλει στοὺς ἀγρότες τὸ κυνήγι τοῦ μέγιστου ἄμεσου κέρδους, ὅπως θά γινόταν ἴσως ἂν ὑπῆρχε ἡ δυνατότητα ἄμεσης, ἀνάλογα μέ τίς τιμές, ἐναλλαγῆς τῶν καλλιεργειδῶν.¹⁹ Στὰ πλαίσια τῶν ὑπαρχουσῶν κλιματολογικῶν καί ἑδαφικῶν συνθηκῶν ἡ ἐξάρτηση ἐπιβάλλει μακροπρόθεσμες ἐπιλογές πού εἶναι δυνατό νά ἐγκαταλειφθῶν μόνο μετὰ τὴν ἐμφάνιση ριζικὰ νέων μεθόδων ἢ νέων καλλιεργειδῶν.

Συνολικὰ μποροῦμε νά διαπιστώσουμε πὺς στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ 60 οἱ ἀγρότες τῆς Βεργίνας ἐγκαταλείπουν τὰ δημητριακὰ (καί στὴ συνέχεια, ἀπὸ τὸ 1972, τὸ βαμβάκι) γιά νά στραφοῦν στίς ἐντατικότερες ἀπὸ πλευρὰς ἐργασίας καλλιέργειες, πού εἶναι ὁ καπνὸς καί τὰ ροδάκινα.²⁰ Οἱ ἐπιλογές ὁμως αὐτές δέν εἶναι ἐλεύθερες: Ροδάκινα μποροῦν νά καλλιεργηθοῦν μόνο ὅσοι ἔχουν γῆ σὲ ἀρκετὴ ἔκταση, ὥστε γιά 3 χρόνια, νά θυσιάσουν οὐσιαστικὰ ἓνα κομμάτι τῆς. Καί διαθέτουν ἀρκετὸ ἀρχικὸ κεφάλαιο (ἢ δυνατότητα χρέωσης) γιά νά ἀντιμετωπίσουν τὰ ἔξοδα δημιουργίας τοῦ ὀπωροῦ. Στόν καπνὸ θά στραφεῖ ὁ ἀντιπῶδός τους: Οἱ ἀκτήμονες πού νοικιάζουν γῆ, οἱ μικροῖδιοκτητές.²¹

Ὅμως καὶ αὐτοὶ οἱ ἐπιλογές εἶναι σχετικές: Ἡ μονοκαλλιέργεια ροδάκινων ἢ καπνοῦ ἀπὸ τοὺς μεγάλους ἢ μικροὺς καλλιεργητές θά ὀδηγήσει σὲ ἀνορθολογικὴ χρῆση τοῦ ἐργατικοῦ δυναμικοῦ τῆς οἰκογένειας καί σὲ πλήρη ἐνδεια σὲ περίπτωσι κατα-

19. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ εἶχε ἤδη γραφεῖ ὅταν πραγματοποιήσαμε τὴν δευτέρη ἐπίσκεψή μας στὴ Βεργίνα, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 78 καί δέν ἔχουν ἐνσωματωθεῖ σ' αὐτὸ τὰ στοιχεῖα ἀπὸ τίς νέες παρατηρήσεις πού κάναμε. Διαπιστώσαμε ὁμως σ' αὐτὴ τὴν δευτέρη ἐπίσκεψή πὺς ἔνας σημαντικὸς ἀριθμὸς παραγωγῶν εἶχε ἐγκαταλείψει τὸ 1978 τὴν μονοκαλλιέργεια γιά νά ἀσχοληθεῖ μέ τίς μπάμες, μετὰ ἀπὸ συμβάσεις πού ὑπέγραψαν μέ τὴν Ὁμοσπονδία Γεωργικῶν Συνεταιρισμῶν Θεσ/νίκης, πού τίς προορίζει γιά κονσερβοποίηση. Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ πού καλλιεργηθήκαν μπάμες στὸ χωριὸ καί τὰ ἀποτελέσματα δὲ φαίνεται νά ἰκανοποίησαν τοὺς καυνοτόμους. Γιά πρώτη φορὰ ἐπίσης ἔνας παραγωγός, πάλι σὲ συνεργασία μέ τὴν Ὁμοσπονδία, ἐπιχειρεῖ μιὰ νέα καλλιέργεια: Τὸ λάχανο Βρυξέλλων πού εἶναι δυνατό νά φυτευθεῖ τὸν Αὐγούστο, δίνοντας καρπὸ τὸ Δεκέμβριο, ἐπιδρέποντας ἔτσι μιὰ ἀκόμη ἐντατικότερη χρῆση τῆς γῆς ἀφοῦ εἶναι δυνατό νά προηγηθεῖ καλλιέργεια δημητριακῶν ἢ καί καπνοῦ.

20. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καί γιά τὴν καλλιέργεια τριφυλλιοῦ, γιὰτί εἶναι δείγμα στροφῆς πρὸς τὴν κτηνοτροφία βοοειδῶν.

21. Οἱ καλλιεργητὲς ροδάκινων ἀποτελοῦν ὁσοδήποτε τὴ δυναμικότερη ὁμάδα, ἀπὸ ὅπουν οἰκονομικῇ, μέσα στὸ χωριὸ. Ἐκτός ἀπὸ τὸ μέγεθος τῆς ἰδιοκτησίας ἓνα ἄλλο στοιχεῖο εἶναι καί τὸ ὅτι οἱ 8 ἀπὸ τοὺς 11 παραγωγοὺς τοῦ δείγματος πού καλλιεργοῦν ροδάκινα ἔχουν τρακτέρ, ἐνῶ ἡ ἀναλογία γιά τοὺς ὑπόλοιπους εἶναι 14/39. Ἐπίσης ἡ δημιουργία τῆς κοινοπραξίας «ΡΕ-ΝΑ» καί τοῦ διαλογητηρίου δείχνει μιὰ ἐντελὲς διαφορετικὴ ἀντίληψη γιά τὴν ὑποστήριξη τῶν συμφερόντων τους ἀπ' αὐτὴ τὴν καυνοπραξία τῶν πού ὁ σύλλογος γιά τὴν προώθηση τῶν ἐπαγγελματικῶν τους αἰτημάτων ἔχει περὶ πρὸς σὲ ἀδράνεια. Ἀκόμη ἡ ἐνασχόληση μέ τὸ ροδάκινο συνεπάγεται ἐμπλοκὴ στὴν κομπολοπικὴ ἀποφασίαι τῆς Βερίνας πού περιγράψαμε προηγουμένα, ἀντίθετα μέ οἱ καπνὸ πού οἱ ἀπόηγοι τῆς διεθνούς ἀγορᾶς πῶνουν μέσω τοῦ Ἑθνικοῦ Ὁργανισμοῦ Καπνοῦ καί ἡ Ἀθῆνα ἔχει τὸν πρῶτο λόγο.

18. «... ὁ ἀγρότης (agriculteur) σκέφτεται καί διαχειρίζεται τὴν ἐκμετάλλευσή του περισσότερο σὰν χωρικός (paysan) παρά σὰν ἐπιχειρηματίας, ἀκόμη κι ἂν ὅλη του ἡ παραγωγὴ εἶν' ἐμπορευματικὴ: ἡ γῆ καί ἡ οἰκογενειακὴ ἐργασία ἀποτελοῦν σταθεροὺς παράγοντες, πού πρέπει νά χρησιμοποιηθοῦν ὅσο τὸ δυνατό καλύτερα κι ὅχι ν' ἀμειψθῶν σύμφωνα μέ τίς τιμές τῆς ἀγορᾶς». H. Mendras, *Sociétés Paysannes*, σελ. 44.

στροφής της παραγωγής. Γι' αυτό και η μονοκαλλιέργεια αποκλείεται: 'Από τους τέσσερις «μονοκαλλιέργειες» του δείγματός μας, οι δύο ήταν ταυτόχρονα οικοδόμοι και οι άλλοι δύο συνταξιούχοι: 'Η γεωργία αποτελούσε γι' αυτούς συμπληρωματική δραστηριότητα. 'Από τους έχοντες κύριο επάγγελμα τη γεωργία μόνο δύο (4%) καλλιεργούσαν δύο μόνο προϊόντα, χωρίς να έχουν και ζωα (βοοειδή ή ιδιο-πρόβατα). 'Η πολλαπλότητα αποτελεί τόν κανόνα στη Βεργίνα.

Τό συμπέρασμα αυτό, σχετικά με τους όρους πού καθόρισαν την καλλιεργητική επιλογή ροδάκινα/καπνός, επαληθεύεται και από τα στοιχεία του δείγματος πού μελετήσαμε κατά την παραμονή μας στη Βεργίνα. 'Αν χωρίσουμε τους παραγωγούς με βάση τα διχοτομικά χαρακτηριστικά: καλλιεργητής/ μή καλλιεργητής ροδακίνων, καλλιεργητής/ μή καλλιεργητής καπνού, και υπολογίσουμε τό μέγεθος της ιδιοκτησίας γιά κάθε μία κατηγορία, σχηματίζουμε την εξής ιεραρχία:

Καλλιέργεια		Αριθ. περι- πτώσεων	Μέσος όρος ιδιοκτησίας (στρέμματα)	Μέσος όρος βοοειδών
Ροδά- κινα	Καπνός			
NAI	OXI	6	38.5	3.2
NAI	NAI	5	35.6	5.0
OXI	OXI	19	29.1	5.1
OXI	NAI	20	19.8	2.3

'Η μέση ιδιοκτησία τών παραγωγών πού καλλιεργούν ροδάκινα και όχι καπνό, είναι διπλάσια από τών πού καλλιεργούν καπνό και όχι ροδάκινα, ενώ αυτοί πού δέν καλλιεργούν ούτε καπνό ούτε ροδάκινα βρίσκονται στη μέση άκριβώς. 'Οπως προκύπτει από την παραπάνω στήλη, ή κατηγορία αυτή φαίνεται να περιλαμβάνει τούς κτηνοτρόφους βοοειδών.²²

Σύμφωνα με τό σχήμα πού περιγράψαμε, ή κατηγορία καλλιεργητής ροδακίνων/καλλιεργητής καπνού (NAI/NAI) δέν θά έπρεπε να ύπάρχει ενώ στόν πίνακά μας εμφανίζεται με ίσο σχεδόν δυναμικό με τη NAI/OXI. 'Εμφανίζονται δηλαδή οι καλλιεργητές ροδακίνων να χωρίζονται εξ ίσου σέ καλλιεργητές ή μή καπνών. 'Από τίς πέντε όμως περιπτώσεις, οι δύο είχαν ροδακινιές μονοετείς πού δέν απέδιδαν

ακόμη, ένας τρίτος μόλις είχε ξεριζώσει 8 από τά 14 στρέμματα ροδακίνων πού είχε. Μπορούμε να υποθέσουμε πώς ή κατηγορία αυτή εκφράζει μία μεταβατική κατάσταση και ό πληθυσμός της θά μετακινήθει πλειοψηφικά πρós την κατηγορία NAI/OXI έφ' όσον έχουν ήδη φυτευτεί οι όπωρώνες, ή πρós τίς δύο άλλες κατηγορίες στό βαθμό πού τά δέντρα δέν αποδίδουν πλέον. Θά κυριαρχήσει δηλαδή στό χωριό ένα τριπολικό σχήμα καλλιεργητές ροδακίνων-κτηνοτρόφοι βοοειδών-καλλιεργητές καπνού με περιθωριακή ομάδα τούς κτηνοτρόφους αίγοπροβάτων. 'Αναφερόμαστε πάντα σέ κυρίαρχη παραγωγική κατεύθυνση κι όχι σέ μονοκαλλιέργεια, όπως τονίσαμε και προηγουμένα, και φυσικά δέν παίρνουμε ύπ' όψη μας την περίπτωση ριζικών αλλαγών στό είδος τών καλλιεργειών ή τόν τρόπο παραγωγής.

Αυτή ή πρώτη προσέγγιση της οικονομίας του χωριού στη διαχρονική της πορεία και τί σημερινή της κατάσταση, περισσότερο θέτει προβλήματα παρά δίνει απαντήσεις. 'Η άδυναμία μας σ' αυτή την πρώτη φάση να βρούμε στοιχεία γιά την περίοδο πρίν τό 1964, δέν επιτρέπει να διαγνώσουμε τούς μηχανισμούς πού καθοδήγησαν την οικονομική απογείωση του χωριού —πού επέβαλαν δηλαδή την πλήρη ένταξη του στην οικονομία της αγοράς. 'Οποια κι αν ήταν ή επίδραση του περίγυρου, δέν άρκει από μόνη της να έρμηνεύσει την πορεία του χωριού: Οι Κούτλες-Μάβρμπες έγιναν Βεργίνα με την άφιξη τών προσφύγων. Δέν έχουμε να κάνουμε με μία κοινότητα πού τί διαμορφώσαν οι άργόσυρτες χρονικές διαδικασίες. Πρόκειται γιά γέννηση ex nihilo. 'Η τραυματική και προσιτή ιστορικά (μόλις πρίν 50 χρόνια) γέννηση της Βεργίνας σέ ποίο βαθμό επικαθόρισε ή παράλλαξε την πορεία της; Σέ ποίο βαθμό επηρέασε και την οικονομία της; Πρόκειται γιά ένα πρώτο και βασικό έρώτημα πού περιμένει απάντηση.

Πρέπει ακόμη να μελετηθεί με ποιές άκριβώς διαδικασίες οδηγούνται οι παραγωγοί της Βεργίνας στίς συγκεκριμένες καλλιεργητικές επιλογές. Πώς επενεργεί ή κρατική πολιτική; Σέ ποίο βαθμό αυτή ή συνεχής έναλλαγή δημιουργεί μέσα στό χωριό συγκρούσεις κι άνάμεσα σέ ποιές ομάδες; Με ποίο τρόπο συνδέεται με ταξικές διαφοροποιήσεις μέσα στό χωριό; Σχετίζεται αυτή ή έναλλαγή με την ανάγκη πληρωμής μιάς απόλυτης ή και μονοπωλιακής γαιοπροσόδου;

Μιά άλλη ομάδα έρωτημάτων πού περιμένουν απάντηση είναι αυτά πού συνδέουν την οικονομία του χωριού με τί διαδικασία άνάδειξης της ήγερσίας του: Οι διαφοροποιήσεις στην οικονομική κατάσταση—πού όπως είδαμε, συνδέονται με τίς καλλιεργητικές επιλογές—συγκροτούν όμογενείς άντιτιθέμενες, στό πολιτικό επίπεδο, ομάδες; 'Η μήπως οι πολιτικές άντιθέσεις έχουν σάν άναφορά τό έξω κόσμο; 'Η, τέλος, έχουμε δύο ειδών άντιπαραθέσεις,

22. 'Ο J. Terpicht (δ. π., σελ. 38) θεωρεί την οικιακή κτηνοτροφία βοοειδών σάν τό κατ' έξοχην παράδειγμα περιθωριακής άπασχόλησης της άγροτικής οικογένειας πού της επιτρέπει να αυξάνει τό εισόδημά της με μειωμένη άμοιβή άνα ώρα έργασίας. Στη συγκεκριμένη περίπτωση της κατηγορίας OXI/OXI, ή ταυτόχρονη άπουσία μιάς τών καλλιεργειών πού δίνουν μεγάλη πρόσοδο (ροδάκινα-καπνός), οδηγεί στην ύπόθεση πώς γιά την κατηγορία αυτή ή καλλιέργεια τριφυλλιο-έκτροφη ζώων αποτελεί την κύρια παραγωγική της κατεύθυνση. 'Η ύπαρξη της κατηγορίας NAI/NAI, με ίσο πρós την OXI/OXI αριθμό βοοειδών άνά έκμετάλλευση, φαίνεται ξανά σάν έξάιρεση. Θά πρέπει να διερευνήσουμε μήπως αυτή ή «διπλή άνωμαλία» πού παρατηρούμε όφείλεται στην ύπαρξη περισσότερων έργατικών χεριών.

αὐτές πού ἀφοροῦν συνολικά τή χώρα (καί ἐκδηλώνονται μέ τήν κομματική ἐνταξή καί τίς βουλευτικές ἐκλογές) κι αὐτές πού ἀφοροῦν εἰδικά τῷ χωρίῳ (κι ἐκδηλώνονται στίς δημοτικές ἐκλογές);

Ὑπάρχουν τέλος τά ἐρωτήματα τά σχετικά μέ τήν κοινωνική-οἰκονομική εὐστάθεια τοῦ χωριοῦ, τή δυνατότητά του νά ὑπάρξει σέ ἀλληλεπίδραση μέ τό περιβάλλον χωρίς νά τείνει νά ἐξαφανιστεῖ. Ἐδῶ ὅμως ὑπεισέρχεται μιὰ καινούργια παράμετρος πού τήν ἀγνοοῦσαμε: ἡ ἀνακάλυψη τῶν βασιλικῶν τάφων. Ἡ ἀρχαιολογική καί συνακόλουθα τουριστική σημασία τους ἴσως ἐξαφανίσει τήν ἀγροτική Βεργίνα πού ἦταν τῷ ἀντικείμενῳ τῆς μελέτης μας, δημιουργώντας στή θέση τῆς τήν τουριστική Βεργίνα, ἀνατρέποντας ὅλες τίς μέχρι τώρα δομές τοῦ χωριοῦ καί πρῶτα καί κύρια τίς μέχρι τώρα «ἰσορροπίες» του στίς σχέσεις του μέ τόν περίγυρο.

4. ἐξέλιξη καί διαμόρφωση τῶν «πολιτικῶν σχέσεων»

τοῦ
Ἡλίας Νικολακόπουλου

Μιά ἀπό τίς κεντρικές ὑποθέσεις γύρω ἀπό τίς ὁποῖες ἀρθρώθηκε ἡ γενικότερη προβληματική τῆς ἔρευνας, ὅπως αὐτή ἐκτίθεται στήν εἰσαγωγή (βλ. §0.1), ἦταν ὅτι «οἱ σχέσεις ἐξουσίας ἀποτελοῦν τόν ἰδεώδη χώρο γιά μιὰ συνολική παρατήρηση τοῦ ἀγροτικοῦ φαινομένου καί τῆς θέσης του στή πλαίσια τῆς καθόλου κοινωνίας, στήν ὁλότητά του καί μαζί στήν πολυμορφία του». Κάτω ἀπ' αὐτή τήν ὀπτική, ἕνας ἰδιαίτερος τομέας θεμάτων πρὸς τόν ὁποῖο στράφηκε τό ἐνδιαφέρον μας στήν πρώτη φάση τῆς ἔρευνας, ἀφοροῦσε τίς πολιτικές διαφοροποιήσεις καί ἀντιθέσεις, στήν ἱστορική τους ἐξέλιξη καί τή σημερινή τους ἔκφραση, τίς ἐπιπτώσεις πού εἶχαν στή διαμόρφωση τῶν ἐνδοκοινοτικῶν καί διακοινοτικῶν σχέσεων, τοὺς παράγοντες πού τίς προσδιορίζαν καί γενικότερα τοὺς τρόπους συνάρθρωσής τους μέ ἄλλες κοινωνικές ἀντιθέσεις καθώς καί μέ τήν πρόσφατη κοινωνική, οἰκονομική καί δημογραφική ἐξέλιξη τοῦ χωριοῦ. Ὅμως ἂν (ἡ μάλλον ἐπειδὴ) οἱ «πολιτικές σχέσεις» ἀποτελοῦν ἕνα προνομιοῦχο πεδίο γιά τή μελέτη μιᾶς δοσμένης ἀγροτικῆς κοινότητας, ἡ συστηματική διαπραγμάτευση τῶν προϋποθέτει μιὰ, κατὰ τό δυνατόν, συνολική γνώση τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας, ἐνῶ παράλληλα ἡ διερεύνηση αὐτῶν τῶν θεμάτων συναντᾷ σημαντικές δυσκολίες πού προέρχονται ἀπό τήν ἴδια τήν ὕφῃ τους. Γι αὐτό τό λόγο τά συμπεράσματα πού παρουσιάζονται στή συνέχεια ἀφοροῦν ὀρισμένους μόνο πλευρές τῶν «πολιτικῶν σχέσεων», τίς πῶς εὐκόλα προσπελάσιμες, ἐνῶ γιά ἄλλες, ἴσως

ἐξίσου ἢ καί περισσότερο καθοριστικές, ὅπως π.χ. οἱ συγκεκριμένοι μηχανισμοί παρέμβασης τῆς ὀλικῆς κοινωνίας καί οἱ μεταλλαγές πού ἡ παρέμβαση αὐτή ἐπιφέρει στό σύστημα τῶν σχέσεων πελατείας, περιορίζομαστε ἀπλῶς στή διατύπωση ὀρισμένων γενικῶν ὑποθέσεων, πού μένει νά ἐπαληθευτοῦν στίς ἐπόμενες φάσεις τῆς ἔρευνας.

4.1. πολιτισμικές διαφορές καί πολιτικές ἀντιθέσεις

Γιά τή μελέτη τῶν θεμάτων πού ἀφοροῦν τίς «πολιτικές σχέσεις» εἶναι ἀπαραίτητη μιὰ ἱστορική ἀναδρομή, γιὰτί οἱ πολιτικές δυνάμεις στό ἐνδοκοινοτικό ἐπίπεδο διαμορφώθηκαν μέσα ἀπό μιὰ πολὺ χρονική καί πολὺμορφη διαδικασία καί σέ συνεχή ἀλληλεπίδραση μέ διάφορες κοινωνικές ἀντιθέσεις, οἱ κυριότερες ἀπό τίς ὁποῖες φαίνεται νὰ εἶχαν γιά ἀφετηρία τίς πολιτισμικές ἀντιθέσεις.

Ἡ ἐπικάλυψη πολιτικῶν διαφοροποιήσεων καί πολιτισμικῶν διαφορῶν ἦταν ἀρκετά συνηθισμένο φαινόμενο τήν ἐποχή τοῦ μεσοπολέμου καί πολλές φορές μάλιστα οἱ πολιτισμικές διαφορές ἐπαίξαν καθοριστικό ρόλο στή διαμόρφωση τῆς λαϊκῆς βάσης τῶν πολιτικῶν παρατάξεων.¹ Ἀπό τίς πολιτισμικές διαφοροποιήσεις πού ὑπῆρχαν τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ἡ σημαντικότερη καί μαζικότερη ἦταν αὐτή πού διαχώριζε τοὺς γηγενεῖς ἀπό τοὺς πρόσφυγες—ἰδιαίτερα σέ περιοχές πού εἶχε πραγματοποιηθεῖ μαζική ἐγκατάσταση προσφύγων, ὅπως ἡ Μακεδονία καί ἡ Θράκη.² Οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ γηγενῶν καί προσφύγων μεταφράζονταν πολὺ συχνά σέ ἀντιθετική πολιτική τοποθέτηση ἢ—στis περιπτώσεις πού οἱ δύο ὁμάδες εἶχαν γιά κάποιους λόγους ταυτόσημη (σχεδόν πάντα βενιζελική) τοποθέτηση—σέ ὑποστήριξη ξεχωριστῶν ὑποψηφίων στή πλαίσια τῆς ἴδιας πολιτικῆς παράταξης.³

Στή Βεργίνα, ὅπως διαμορφώθηκε μέ τήν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων καί τήν ἀγροτική μεταρρύθμιση, ἡ πολιτική ζωή, ἀπ' ὅτι μπορεῖ κανεῖς σή-

1. Βλ. Γ.Θ. Μαυρογοράτου, «Οἱ διαστάσεις τοῦ κομματικοῦ φαινομένου στήν Ἑλλάδα, παραδείγματα ἀπό τὸ Μεσοπολεμικόν, Κοινωνικές καί πολιτικές δυνάμεις στήν Ἑλλάδα», Ἀθήνα 1978, σελ. 162-165.

2. Τό φαινόμενο ἦταν ἀκόμη πῶς ἐντονο σέ περιπτώσεις δπου ἡ ἀντίθεση γηγενεῖς/πρόσφυγες συνδυαζόταν μέ τήν ἀντίθεση Ἑλληνας/μειονότητα (π.χ. Σλαβομακεδόνες), βλ. καί Γ.Θ. Μαυρογοράτου, δ. π., σελ. 168.

3. Ἡ ἐντονα βενιζελική τοποθέτηση, σέ ἐθνικό ἐπίπεδο, τῆς συντριπτικῆς πλειονότητος τῶν προσφύγων ἀποδίδεται κατὰ κανόνα στό γεγονός ὅτι ἡ ἀντιβενιζελική παράταξη βρέθηκε ὑπεύθυνη τῆς Μικρασιατικῆς Καταστροφῆς, βλ. Pentzopoulos, *The balkan exchange of minorities and its impact upon Greece*, Χάγη 1962, σελ. 171-181. Σχετικά μέ τοὺς ἄλλους παράγοντες πού καθόρισαν τήν τοποθέτηση τῶν προσφύγων, βλ. ἐπίσης Γ.Θ. Μαυρογοράτου, δ. π., σελ. 163-164. Γιά τή μαζική ὑποστήριξη ἀπὸ τοὺς πρόσφυγες δικῶν τῶν ὑποψηφίων, βλ. Pentzopoulos, δ. π., σελ. 181-190. Στήν περιοχή τῆς Βέροιας προπολεμικὸ ἢ πρόσφυγες ἐξέλεγον σχεδόν πάντα δικὸ τοῦ βουλευτῆ, πού κατὰ κανόνα ἦταν ὁ Ἀβραμὰ Γρηγοριάδης.

μερα νά διαπιστώσει καί νά υποθέσει, ἀρθρώθηκε γύρω ἀπό τίς διαφορές ανάμεσα στίς τρεῖς πολιτισμικές ομάδες τοῦ χωριοῦ (ντόπιοι, Πόντιοι, Καυκάσιοι), διαφορές πού σέ μιά πρώτη φάση προσδιορίσαν καί ἀποτελέσαν τὸ σχεδὸν ἀποκλειστικὸ ὑπόβαθρο τῶν πολιτικῶν διαφοροποιήσεων. Σύμφωνα με τὶς μαρτυρίες πού μπορέσαμε νὰ συλλέξουμε, οἱ ντόπιοι ἀνῆκαν, σχεδὸν τὸ σύνολό τους, στὴν ἀντιβενιζελική παράταξη καί μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἀποτελοῦσαν, ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, μιά σχετικὰ ὁμοιογενὴ ομάδα, στὸ μέτρο πού δὲν ἀναφέρονται περιπτώσεις πολιτικῶν ἀντιθέσεων πρὶν ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῶν προσφύγων. Ἡ τοποθέτηση αὐτῶν ντόπιων ἦταν προγενέστερη ἀπὸ τὴν ἀφίξη τῶν προσφύγων καί ἐπομένως ἡ ἐρμηνεία τῆς θά πρέπει νὰ ἀναζητηθεῖ στὶς πολιτικές διαφοροποιήσεις πού ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ κατὰ τίς ἀρχές τοῦ εικοστοῦ αἰῶνα.⁴ Μιά ὑπόθεση πού πιθανόν θά μπορούσε νὰ ἐρμηνεύσει τὴ συγκεκριμένη πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν ντόπιων εἶναι ἡ, σύμφωνα με ὅλες τίς μαρτυρίες, βενιζελικὴ τοποθέτηση τοῦ γαιοκτημόνα τῆς περιοχῆς. Ὅμως ἡ ὑπόθεση αὐτὴ δὲν στάνηκε δυνατόν νὰ ἐπαληθευτεῖ, γιατί κατὰ τέτοιο ἀπαιτοῦσε μιά εἰδικὴ μελέτη σχετικὰ με τὶς ἰδιαίτερες μορφές

4. Ὁ τ. βουλευτὴς Ἡμαθίας Ι. Παπαδάκης-Στάικος, στὸ βιβλίο του *Μισὸς αἰῶνας πολιτικῶν ἀγώνων καὶ ἠθικῆς δράσεως*, Ἀθήνα, 1974, σελ. 54-55, ἀναφέρει ὅτι κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς Τουρκοκρατίας ὑπῆρχαν στὴν ἑλληνικὴ κοινότητα τῆς Βέροιας δύο κομματικές μεριδές, τὸ «κόμμα τῶν πλουσίων» καὶ τὸ «κόμμα τῶν λαοῦ». Μετὰ τὴν προσάρτηση τῆς Μακεδονίας στὸ ἑλληνικὸ κράτος, ἡ πρώτη μερίδα ἐντάχθηκε στὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη καί ἡ δεύτερη—πού ἦταν καί ἡ ἰσχυρότερη—στὴ βενιζελική. Ἀλλαγές στὸ συσταχισμὸ τῶν δυνάμεων ἀνάμεσα στὶς δύο παρατάξεις πρέπει νὰ πραγματοποιήθηκαν τὴν περίοδο 1917-20 με τὴν προσχώρηση πολλῶν κατοίκων στὴν ἀντιβενιζελικὴ παράταξη (βλ. Ι. Παπαδάκη-Στάικου, δ. π., σελ. 67-71) καί στὴ συνέχεια με τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, οἱ ὁποῖοι ἀπέτελεσαν σημαντικὸ στήριγμα τῆς βενιζελικῆς παρατάξεως. Ἐτσι, κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου, οἱ δύο κυρίαρχες πολιτικές παρατάξεις διέθεταν ἰσοδύναμη περίπου ἐκλογικὴ ἀπὴχηση στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ ν. Ἡμαθίας, χαρακτηριστικὴ ἐκφραση τῆς ὁποίας ἦταν τὸ ἀποτελεσματὸν τῶν ἐκλογῶν τὸν 1936, ὅπου ἡ ἀντιβενιζελικὴ παράταξι συγκέντρωσε συνολικὰ τὸ 47% καί ἡ βενιζελικὴ τὸ 46,5% τῶν ψήφων. Ἡ βενιζελικὴ παράταξι διέθετε τὴν πλειοψηφία στὴν πόλιν τῆς Βέροιας (53%) στὶς ἐκλογές τὸν 1936), ἡ ἀντιβενιζελικὴ στὴν πόλιν τῆς Νάουσας (55%) στὶς ἐκλογές τὸν 1936), ἐνὸς τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τοῦ νομοῦ οἱ δύο παρατάξεις ἦταν περίπου ἰσοδύναμες. Τὸ διπολικὸ αὐτὸ σχῆμα μόνον περιθωριακὰ ἡ τοπικὰ μπορούσε νὰ διαταραξεῖ ἡ παρουσία τοῦ ΚΚΕ. Ἡ δύναμη τοῦ ΚΚΕ στὴν περιοχὴ τοῦ σημερινοῦ ν. Ἡμαθίας κυμαινόνταν προπολεμικὰ γύρω στὸ 6-7% (ἐκλογές 1932 καὶ 1936). Τὴν ἰσχυρότερη παρουσία τοῦ τὸ ΚΚΕ διέθετε στὴν πόλιν τῆς Νάουσας, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τὸ «βιομηχανικὸν κέντρο τῆς περιοχῆς καί ὅπου ἀπὸ πᾶν νορὶς τὸ ΚΚΕ συγκέντρωναν περίπου τὸ 25% τῶν ψήφων (ἐκλογές 1928, 1932, 1933). Ἀντίθετα, στὴν πόλιν τῆς Βέροιας ἡ ἐπάρρησ τοῦ ἦταν πόλο περιορισμένη (2%-3% στὶς ἐκλογές τὸν 1928 καὶ 1932) καί μόνον στὴ δεκαετία τοῦ 1930 ἄρχισε κάπως νὰ ἀνέβαινει (περίπου 8% στὶς ἐκλογές τὸν 1933 καὶ 1936). Στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τοῦ νομοῦ ἡ δύναμη τοῦ ΚΚΕ ἦταν ἐλάχιστη, βρισκόνταν συγκεντρωμένη σὲ λίγα μόνο χωριά καί συνολικὰ κυμαινόνταν γύρω στὸ 1,5% (π.χ. ἐκλογές 1932 καὶ 1936)—δηλαδὴ αἰσθητὰ μικρότερη ἀπὸ τὸν ἑθνικὸ μέσο ὅρο γιὰ τὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ.

με τὶς ὁποῖες ἐκφράζονταν στὸ χωριὸ οἱ ἀντιθέσεις ἀνάμεσα στὸ γαιοκτημόνα καί τοὺς κολήγους τοῦ καί σχετικὰ με τὴ συγκεκριμένη διάρθρωση τῶν δικτῶν πολιτικῆς πελατείας ἐκείνῃ τὴν ἐποχῇ. Πάντως, αὐτὸ πού φαίνεται σίγουρο εἶναι ὅτι, ἡ ἀντιπαράθεση με τοὺς πρόσφυγες συνέβαλε ὥστε ὁ ντόπιος πληθυσμὸς—πού χαρακτηριζόταν ἀπὸ μιά σχετικὴ ἀνομοιογένεια καταγωγῆς, δὲν διέθετε παραδοσιακὴ ἡγεσία, οὔτε συμμετεῖχε ἰδιαίτερα στὴ γενικότερη πολιτικὴ ζωὴ⁵—, νὰ κατακτηθεῖ τὴν ἐνότητά του. Με αὐτὴ τὴν ἐννοια, ἡ ἀντιβενιζελικὴ πολιτικὴ τοῦ τοποθέτηση ἐνισχυθῆκε ἀπὸ τὴ βενιζελικὴ τοποθέτηση (σὲ ἔθνικὸ καί τοπικὸ ἐπίπεδο) τῶν προσφύγων καί ἀπέτελεσε συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ταυτότητάς του. Ἀκόμα καί ἡ προσχώρηση, ἀργότερα, ἐνὸς μικροῦ τμήματος τῶν γηγενῶν στὸ βενιζελισμὸ δὲν μπορούσε νὰ ἀλλοιώσει αὐτὸ τὸ πλαίσιο, στὸ βαθμὸ μάλιστα πού καί στὸ ἐσωτερικὸ τῆς βενιζελικῆς παρατάξεως πρόσφυγες καί γηγενεῖς ὑποστήριζαν διαφοροτικούς ὑποψήφιους.

Σὲ ἀντίθεση με τοὺς ντόπιους, οἱ πρόσφυγες, Πόντιοι καί Καυκάσιοι, εἶχαν ἔντονα τονισμένη βενιζελικὴ τοποθέτηση πού καθοριζόταν ἀπὸ τὴ γενικότερη πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν προσφύγων καί ὡς ἓνα βαθμὸ, ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς Πόντιους, συνδυάζονταν με μιά διαφοροτικὴ παράδοση πολιτιστικῆς, κοινοτικῆς καί πολιτικῆς ζωῆς. Ὅποσὸ ὅποτε ὁμοῦ ἡ βενιζελικὴ τοποθέτηση τῶν προσφύγων ἐνισχυθῆκε σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀντιθετικὴ πολιτικὴ τοποθέτηση τῶν γηγενῶν καί ἔτσι ἄρχισε νὰ ἐμφανίζεται καί ἔτινε νὰ διαμορφωθεῖ ἓνα διχοτομικὸ σχῆμα βενιζελικοῦ/ἀντιβενιζελικοῦ, ἐκφραση τοῦ πολιτικοῦ ἐπίπεδο τοῦ διχοτομικοῦ σχήματος ντόπιοι/πρόσφυγες. Ὅμως τὸ διχοτομικὸ αὐτὸ σχῆμα πού ἔτινε νὰ διαμορφωθεῖ στὴ Βεργίνα ἄρχισε πολὺ σύντομα νὰ ξεπερνιέται. Ἐνα πρῶτο στοιχεῖο πού συνέβαλε ἀλλὰ καί προείκασε τὴν ἀνατροπὴ τοῦ ἦταν ἡ προσχώρηση στὸ ΚΚΕ ἐνὸς μικροῦ ἀριθμοῦ Ποντίων, προσχώρηση πού σύμφωνα με ὅλες τίς ἐνδείξεις μορεῖ νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τίς σχέσεις πού διατηροῦσαν οἱ Πόντιοι τῆς Βεργίνας με Πόντιους πού εἶχαν ἐγκατασταθεῖ σὲ ἀστικές περιοχές. Αὐτὸ μάλιστα πού εἶχε ἰδιαίτερη σημασία εἶναι ὅτι οἱ Πόντιοι πού προσχώρησαν στὸ ΚΚΕ ὄχι μόνον δὲν ἀποκόπηκαν γιὰ τὸ λόγο αὐτὸ ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴν τὴν ομάδα, ἀλλὰ ἀντίθετα συμμετεῖχαν ἐνεργητικὰ στὶς διαδικασίες ἀνάδειξης νέας τοπικῆς ἡγεσίας γιὰ τὸ ποντιακὸ στοιχεῖο καί κατ' ἐπέκτασι γιὰ τὸ χωριὸ. Πράγματι οἱ Πόντιοι, παρ' ὅλο πού πρὶν ἔρθουν στὴν Ἑλλάδα εἶχαν ἀναπτύξει σημαντικὴ κοινοτικὴ ζωὴ, δὲν φαίνεται νὰ διέθεταν, μέσα τουλάχιστον

5. Χαρακτηριστικὸ εἶναι ὅτι δὲν ὑπάρχει σήμερα καμιά παράδοση σχετικὰ με τὸ μακεδονικὸν ἀγῶνα οὔτε ἀναφέρεται κανένας μακεδονομάχος ἀπὸ τὴ Βεργίνα (βλ. κατὰλόγο μακεδονομαχῶν τῆς περιοχῆς Ἡμαθίας στοῦ Ι. Παπαδάκη-Στάικου, δ. π., σελ. 39-44).

στό χωριό, παραδοσιακή ἡγεσία, στό βαθμό πού σχεδόν κανεῖς ἀπ' ὅσους εἶχαν κάποια ἀρμοδιότητα στήν κοινοτική ὀργάνωση στίς περιοχές προέλευσής δέν ἐγκαταστάθηκε στή Βεργίνα. Ἡ ἔλλειψη ὅμως ἡγεσίας μέσα στό χωριό διευκόλυνε τή λειτουργία τῶν μηχανισμῶν ἀνάδειξης νέας ἡγεσίας. Ἔτσι οἱ Πόντιοι—κυρίως αὐτοὶ πού προέρχονταν ἀπὸ τὴν περιοχή τῆς Σάντας καὶ οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσαν τὰ 3/4 τῶν Ποντίων τῆς Βεργίνας καὶ τὴ μόνη συγκροτημένη καὶ ἐνιαία ποντιακὴ ὁμάδα—ἀνέλαβαν, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐγκατάστασή τους, μιὰ σειρά πρωτοβουλιῶν (π.χ. ἰδρυση μορφωτικοῦ συλλόγου, ἀνέγερση σχολείου, ὀργάνωση θεατρικῶν παραστάσεων, δημιουργία βιβλιοθήκης, ἀγῶνες ἐναντίον τοῦ γαιοκλήμονα τῆς περιοχῆς κτλ.), πού τοὺς ἀνεδείκνυναν, σὲ συνδυασμὸ καὶ μετὰ τὴν πληθυσμιακὴ ὑπεροχὴ τους, σὲ ἡγετικὴ ὁμάδα μέσα στό χωριό.⁶

Τὸ δεύτερο στοιχεῖο πού ἐπαιεῖ καθοριστικὸ ρόλο στήν ἀνατροπὴ τοῦ διχοτομικοῦ σχήματος ἦταν ἡ ὀξύνωση τῶν ἀντιθέσεων μεταξύ Ποντίων καὶ Καυκασίων, οἱ ὁποῖες ἐκδηλώθηκαν με ἐντονη μορφή ἤδη ἀπὸ τὰ τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ 1920, με ἀποτέλεσμα οἱ πρόσφυγες νὰ μὴ μπορέσουν ποτὲ νὰ διαμορφωθοῦν σὲ ἐνιαία ὁμάδα. Ἡ ἀντίθεση Ποντίων καὶ Καυκάσιων ἐνισχύθηκε καὶ συνδυάστηκε μετὰ τὴν πολιτικὴ διαφοροποίησιν τῶν δύο ὁμάδων, πού ἐκφράστηκε, λίγο ἀργότερα, με τὴν προσχώρησιν τῶν δευτέρων, ἡ τοῦλάχιστον τῆς ἡγετικῆς τῆς ὁμάδας ὅπως εἶχε διαμορφωθεῖ ἐκείνῃ τὴν ἐποχῇ, στό δικτατορικὸ καθεστὼς Μεταξῶ. Ὅμως παρ' ὅλο πὺ οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ Ποντίων καὶ Καυκασίων σημάδεψαν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ, εἶναι ἰδιαίτερα δύσκολο, χωρὶς ἱστορικὴ ἔρευνα, νὰ ἐπαληθευτεῖ ὁποιαδήποτε συγκεκριμένη ὑπόθεση σχετικὰ μετὰ τίς αἰτίες πού ὄξυναν τὶς ἀντιθέσεις αὐτές (π.χ. διαμάχες ἐπιρροῆς σὲ ἐνδοκοινοτικὸ ἐπίπεδο, διαμάχες πού ἀφοροῦσαν τὴ διανομὴ τῆς γῆς, σχέσεις μετὰ διαφορετικῶν, καὶ πιθανὸν ἀντιθέσεις, συγκροτημένες ὁμάδες ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, κτλ.). Ἐπίσης τὸ βαθμὸ πού οἱ ἀντιθέσεις οἱ ὁποῖες ἀναπτύχθηκαν στό ἐσωτερικὸ τοῦ γενικότερου ποντιακοῦ στοιχείου (Πόντιοι καὶ Καυκάσιοι) σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο δὲν ἔχουν καθόλου μελετηθεῖ, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορίσουμε ἀν' οἱ διαμάχες πού δημιουργήθηκαν στή Βεργίνα μεταξύ Ποντίων καὶ Καυκασίων ἐπηρεάστηκαν ἢ ἐντάσσονται (καὶ ἀν' αὐτὸ μετὰ ποῖο τρόπο) στίς γενικότερες αὐτὲς ἀντιθέσεις, οὔτε ἀν' ἔχουν τίς

ρίζες τους (με ποῖο τρόπο καὶ ὥς ποῖο βαθμὸ) σὲ ἀντιθέσεις πού προϋπῆρχαν στίς περιοχές προέλευσής τους.

Πάντως ὁ διαχωρισμὸς Ποντίων καὶ Καυκασίων καὶ ἡ συμμαχία σὲ πολιτικὸ ἐπίπεδο τῶν τελευταίων με τοὺς γηγενεῖς ὀδήγησε σὲ τὴν ἐμφάνισιν ἐνὸς τριχοτομικοῦ σχήματος—δύοι οἱ Καυκάσιοι ἀποτελοῦσαν μιὰ ὁμάδα πού πολιτισμικὰ ἦταν συγγενικὴ με τοὺς Πόντιους ἀλλὰ πολιτικὰ ταυτισμένη με τοὺς ντόπιους—καὶ εἶχε σάν ἀποτέλεσμα τὴν ἀνατροπὴ τοῦ συσχετισμοῦ τῶν δυνάμεων, ὅχι τόσο ἀπὸ ποσοτικὴ ἀποψη—μιὰ καὶ ἡ ὁμάδα τῶν Καυκασίων ἦταν σχετικὰ ὀλιγάρηθη—ὅσο κυρίως λόγω τῆς δυναμικότητος τῶν Καυκασίων πού ἀποτέλεσαν τὸ ἐνεργητικὸ στοιχεῖο τῆς συμμαχίας με τοὺς ντόπιους καὶ ἀρχίσαν νὰ διαδραματίζον ἡγετικὸ ρόλο στὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ, ἀναλαμβάνοντας τὸ 1939 καὶ τὴν προεδρίαν τῆς κοινότητας. Τὸ γεγονός αὐτὸ εἶχε, ἀναυακλαστικά, ὥς συνέπεια νὰ ὀξυνθοῦν ἀκόμα περισσότερο οἱ ἀντιθέσεις τους με τοὺς Πόντιους καὶ νὰ διευρυνθεῖ τὸ χάσμα ἀνάμεσα στίς δύο αὐτὲς ὁμάδες.

Οἱ διαφοροποιήσεις καὶ οἱ ἀντιθέσεις πού χαρακτηρίζαν τὴν πολιτικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ στό τέλος τοῦ μεσοπολέμου ὀξύνθηκαν καὶ μορφοποιήθηκαν στὴ διάρκεια τῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων τῆς δεκαετίας τοῦ 1940, ὅταν σάν προέκταση τῶν ἀντιθέσεων αὐτῶν, ἡ ἡγετικὴ ὁμάδα καὶ ἐνὰ σημαντικό τμήμα τῶν Καυκασίων προσχώρησε στὴν ΠΑΟ ἐνῶ ἀντιθέτα τὸ ποντιακὸ στοιχεῖο προσχώρησε μαζικὰ στό ΕΑΜ.⁷ Ἔτσι, οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις τῆς δεκαετίας τοῦ 1940 μεταφράστηκαν, σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο, σὲ συγκρούσεις κυρίως μεταξύ Ποντίων καὶ Καυκασίων—με μιὰ σχετικὰ οὐδέτερη στάση, στήν πρώτη φάσιν, τὸν γηγενῶν—καὶ μετὰ τὴν ἐννοια αὐτὴ ἐντάσσονται στό εὐρύτερο πλαίσιο τῶν διαφοροποιήσεων καὶ συγκρούσεων τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου σὲ ἐθνικὸ ἐπίπεδο.⁸ Πάντως, παρ' ὅλο πὺ ἡ Βεργίνα

7. Μιλάμε γιὰ προέκταση καὶ ὅχι γιὰ αἰτιατὸ ἀποτέλεσμα γιατί ἡ τοποθέτησιν τῶν διάφορων ὁμάδων στὴ διάρκεια τῆς κατοχῆς—καὶ ἰδιαίτερα ἡ προσχώρησιν τῶν Καυκασίων στὴν ΠΑΟ—διευκολύνθηκε καὶ ἀπὸ συμπτωματοκὰ περιστάτικα. Ὅμως τὸ γεγονός ὅτι τὰ περιστάτικα αὐτὰ ὑπόρριον νὰ ἐπιδράσιν τόσο καταλυτικὰ καὶ κυρίως ἡ ἐνιαία ἀντιμετώπισή τους ἀπὸ τὴν συγκεκριμένη πολιτισμικὴ ὁμάδα, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ὀφείλεται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, στὴν ἐντασιν τῶν ἀντιθέσεων πού προϋπῆρχαν.

8. Δυστυχῶς τὸ θέμα αὐτὸ—ὅπως καὶ τὸ γενικότερο τῆς συνθέσεως τῆς λαϊκῆς βάσεως τῶν πολιτικῶν παρατάξεων (καὶ τῶν μεταβολῶν πού ὑπέστη αὐτὴ ἡ σύνθεσις) στὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1940—δὲν ἔχει καθόλου μελετηθεῖ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι πρακτικὰ ἀδύνατον ἀκόμα καὶ μιὰ κάπως σφαιρικὴ περιγραφή του. Ἐνδεικτικὰ μόνο μπορούμε νὰ ἀναφέρουμε ὅτι ἐνῶ ἐνὰ σημαντικό τμήμα τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου προσχώρησε στό ΚΚΕ καὶ τὸ ΕΑΜ, ἐνὰ ἐξίσου σημαντικό τμήμα τὸν ἐπανάρρωσε τίς ἐθνικιστικὲς ὁμάδες ἡ συνεργάστηκε καὶ ἐξοπλίστηκε ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς ὅπως π.χ. τὰ ποντιακὰ χωριά τῆς βόρειας ὀχθῆς τοῦ Ἀλιάκιωνα τῆς περιοχῆς τῆς Κοζάνης [βλ. Δημ. Φυλακτῆς, Ἐθνικὴ Ἀντίστασις (ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ Βελβεντό), Ἀθήνα 1977, σελ. 79] ἡ πολλὰ χωριά τῆς περιοχῆς τοῦ Κιλίκι, τῆς Πιερίας ἢ τῆς Δράμης [βλ. Ἀθ. Χρυσόχοῦ, Ἡ κατοχὴ ἐν Μακεδονίᾳ, τομ. 1, Θεσσαλο-

βρέθηκε συχνά στο επίκεντρο της διαμάχης ΕΛΑΣ και ΠΑΟ για τον έλεγχο της περιοχής και των Πιερίων και στη συνέχεια των μαχών μεταξύ κυβερνητικού στρατού και ανταρτών,⁹ οι διαμάχες μέσα στο ίδιο το χωριό δεν πήραν την δευτερεύουσα μορφή που είχαν σε άλλα χωριά και γι' αυτό τὰ περισσότερα από τὰ ανθρώπινα θύματα των εμφύλιων συγκρούσεων (περίπου 30 άτομα) σκοτώθηκαν σε μάχες, ενώ αντίθετα δεν αναφέρονται περιπτώσεις ομαδικών άντεκδικήσεων από τη μία ή την άλλη πλευρά.

4.2. η λαϊκή βάση των πολιτικών παρατάξεων κατά τη μεταπολεμική περίοδο

Όπωςδήποτε όμως οι εμφύλιες συγκρούσεις και η έκβασή τους, σε άμεσο συσχετισμό με τις δεξυμένες

νίκη 1949, σελ. 74-86 και ΚΚΕ *Επίσημα Κείμενα*, τομ. 5ος, Ἀθήνα 1974, σελ. 439-444). Είλιγγα χαρακτηριστικό ἀπ' αὐτὴ τὴν ὅπωση εἶναι οἱ ἀρχηγοὶ τὸν κυριότερον ἐθνικιστικὸν ὁμάδων τῆς Μακεδονίας στὴ διάρκεια τῆς Κατοχῆς ἦσαν Πόντιοι, ὅπως π.χ. ὁ Κυριάκος Παπαδόπουλος (Κισιό-Μπατζάκ) στὴν περιοχή Πιερίας, ὁ Κων. Παπαδόπουλος στὸ Κιλκίς, ὁ Ἀν. Φωστερίδης (Τσαούσης-Ἀντών) στὴ Δράμα κτλ. Ἡ διάσπαση αὐτὴ τοῦ γενικότερου ποντιακοῦ στοιχείου καὶ ὁ ιδιαίτερα μαχητικὸς ρόλος ποὺ ἐπαιξε καὶ στὶς δύο παρατάξεις εἶχαν σάν ἀποτέλεσμα οἱ ἐνδοποινιακές συγκρούσεις νὰ πάρουν δεῦτα μορφή, ὅπως συνέβη π.χ. στὴν περιοχή τοῦ Κιλκίς.

Ἡ ἔλλειψη μιᾶς σχετικῆς ὁλοκληρωμένης ἔσται καὶ περιγραφικῆς μελέτης τοῦ θέματος κάνει πρακτικὰ ἀδύνατη τὴ διατύπωση ὑποθέσεων σχετικά με τὶς αἰτίες ποὺ καθόρισαν τὴν πολιτικὴ ἐνταξὴ τὸν διαφωρον μερίδων τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου. Ὁ R. V. Burks π.χ. στὸ *The Dynamics of Communism in Eastern Europe*, Princeton, 1961, σελ. 60, βασιζόμενος στὸ ἀναπόδεικτο στοιχείο ὅτι οἱ Καυκάσιοι προσχώρησαν μαζικὰ στὸ ΚΚΕ, ἰσχυρίζεται διὰ αὐτὸ ὁρεῖται «στὴ νοσταλγικὴ ἀνάνηψη τῆς ἰδιαίτερης πατρίδος τους». Μία πιὸ ἐνδιαφέρουσα παρατήρηση, ποὺ ὁμως, ὅπως εἶναι, προφανὲς ἀπὸ τὴν περίπτωσή τῆς Βεργίνας, δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει γενικὴ ὑπόθεση, εἶναι διὰ τὶς ἐθνικιστικὲς ὁμάδες προσχώρησε σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ τὸ τουρκόφωνο στοιχείο (βλ. ΚΚΕ, *Επίσημα κείμενα*, ὁ.π., σελ. 438 γιὰ Κιλκίς καὶ Νιγρίτα, σελ. 443 γιὰ τὴν περιοχή Κοζάνης καὶ ἐπίσης σελ. 451). Ἐνα πρῶτο δείγμα ποντιακοῦ χωριοῦ ὅπου τὸ τουρκόφωνο ποντιακὸ στοιχείο προσχώρησε στὴν ΠΑΟ καὶ τὸ ἐλλήνοφωνο στὸν ΕΛΑΣ εἶναι τὸ χωριὸ Ἱμερα τῆς Κοζάνης (βλ. Δ. Φυλακτῆς, ὁ.π., σελ. 55-56 καὶ 77-79) ἐνὼ ἕνα ἀντιστοίχον παράδειγμα γιὰ γηγενῆ στοιχείο ἀναφέρει ὁ C. Vermeulen στὸ ἄρθρο του: «Development and migration in the Serres basin», *Annals of the New York Academy of Sciences*, vol. 268 (1976), σελ. 59-70.

9. Τὴν ἀνοίξει τοῦ 1943, κοντὰ στὴ Βεργίνα, ἔγινε ἡ πρώτη μάχη μεταξύ ΕΛΑΣ καὶ ΠΑΟ στὴν περιοχή (βλ. Χρυσόχοῦ, ὁ.π., σελ. 64). Μετὰ ἀπὸ τὴ νίκη τοῦ στὴ μάχη αὐτὴ, ὁ ΕΛΑΣ ἔκανε τὴν πρώτη ἐμφάνισή του στὸ χωριὸ ὅπου πολὺ γρήγορα τὸ ΕΑΜ ἀπέκτησε σημαντικὴ ἐπιρροή. Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1943 ὁ ΕΛΑΣ εἶχε οὐσιαστικὰ τὸν ἔλεγχο τοῦ χωριοῦ χωρὶς ὁμως νὰ ἔξει μόνιμα ἐγκατασταθῇ σ' αὐτὸ, στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ περιοχή του ἐξακολουθοῦσε νὰ ἀποτελεῖ πεδίο μαχῶν (βλ. Χρυσόχοῦ, ὁ.π., σελ. 76 καὶ Ἱμερολόγιο Ὁμάδας Μεραρχιῶν Μακεδονίας (ΟΜΜ) τοῦ ΕΛΑΣ, *Ἑθνικὴ Ἀντίσταση*, συλλογὴ δεκάτη, Ὀκτώβριος 1971, σελ. 32). Τὸν ὁλοκληρωτικὸ ἔλεγχο τῆς περιοχῆς ἀπέκτησε ὁ ΕΛΑΣ τὸ Σεπτέμβριο τοῦ 1944, ὅταν κατέλαβε τὴ γειτονικὴ Μελέκη ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ προπύργιο τῆς ΠΑΟ στὴν περιοχή (βλ. ἡμερολόγιο ΟΜΜ, ὁ.π., σελ. 38), καὶ τὸν διατήρησε ὡς τὴν ἀνοίξει τοῦ 1945. Στὴ διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου πολέμου τὸ χωριὸ, ὅπου ἀπὸ τὸ 1947 εἶχε ἐγκατασταθῇ μόνιμα στρατιωτικὴ μονάδα, βρισκόταν σὲ οὐσιαστικὰ ἐμπόλεμη ζώνη ὡς τὸ τέλος τοῦ 1949.

πολιτισμικὲς ἀντιθέσεις, εἶχαν σημαντικὲς ἐπιπτώσεις ποῦ, ὡς ἕνα βαθμὸ, καθόρισαν τὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο κινήθηκε ἡ πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο. Μία πρώτη συνέπεια ἦταν ὅτι μειώθηκε σημαντικὰ ἡ ἐπιρροή τοῦ ποντιακοῦ στοιχείου, ἀκόμα κι ἀπὸ ποσοτικὴ ἄποψη ἀφοῦ, ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὰ δημογραφικὰ στοιχεῖα (βλ. § 1.3), ἔνας σημαντικὸς ἀριθμὸς Ποντίων—περίπου τὸ 30%-40% τοῦ συνόλου τὸν Ποντίων—ἐγκατέλειψε τὸ χωριὸ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δεκαετίας τοῦ 1940.¹⁰ Ἀντίθετα, ἰσχυροποιήθηκε σημαντικὰ ἡ θέση τὸν ντόπιων, ποῦ οὐσιαστικὰ ἀπέκτησαν τὴν πλειοψηφία μέσα στὸ χωριὸ ἀλλὰ καὶ τὸν Καυκασίων οἱ ὁποῖοι ἔπειναν νὰ διαδραματίσουν πρωτεύοντα ρόλο κυρίως λόγῳ τῆς ἐνεργητικῆς τους συμμετοχῆς στὶς ἐμφύλιες συγκρούσεις. Ἐτσι, π.χ., ἡ ἡγετικὴ ὁμάδα τὸν Καυκασίων ποῦ εἶχε ἀναλάβει τὴν προεδρία τῆς κοινότητος τοῦ 1939 κατόρθωσε νὰ τὴ διατηρήσει, μὲ μικρὰ μόνο διαλέγματα, γιὰ μιὰ δὲκαετηρία δεκαεπταετία (ὡς τὶς ἀρχές τοῦ 1954), χωρὶς ὁμως νὰ μπορέσει νὰ προσφέρει μιὰ ἀποδεκτὴ καὶ ἐνοποιητικὴ ἡγεσία στὸ χωριὸ. Γι' αὐτὸ, λίγα χρόνια ὕστερα ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ ἐμφύλιου ἡ ἐπιρροή τῆς ἀρχισε νὰ μειώνεται σημαντικὰ, σὲ συνδυασμὸ με τὴν ἀνάδειξη νέων ἡγετικὸν ὁμάδων καὶ μιὰ συνεχῆ προσπάθεια—ἄλλοτε πετυχημένη καὶ ἄλλοτε ὄχι—ἐξισορρόπησης τὸν πολιτισμικὸν ἀντιθέσεων, χαρακτηριστικὴ ἐκφραστὴ τῆς ὁποίας εἶναι ἡ συνεχὴς ἐναλλαγή, στὴν προεδρία τῆς κοινότητος, ντόπιων καὶ προσφύγων κατὰ τὴ δεκαετία 1954-1964.

Στὸν τομέα ὁμως ποῦ οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις εἶχαν, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ἰδιαίτερα σημαντικὲς ἐπιπτώσεις ἦταν στὴ διαμόρφωση καὶ σύνθεση τῆς λαϊκῆς βάσεως τὸν πολιτικὸν παρατάξεων. Ἡ κυριότερη ἴσως μεταβολή, σὲ σχέση με τὴν προπολεμικὴ περίοδο, ἦταν ἡ ἐγκατάλειψη τὸν βενιζελογενῶν κομμάτων ἀπὸ τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ προσφυγικοῦ στοιχείου ποῦ προσχώρησε μαζικὰ εἴτε στὴν ἀριστερὰ εἴτε στὴ δεξιὰ, μὲ ἀποτέλεσμα μιὰ ἐντυπωσιακὴ μείωση τῆς λαϊκῆς τους βάσεως ποῦ περιορίστηκε σὲ ἕνα 20%-25%¹¹ καὶ τὸ κυριότερο, μιὰ ριζικὴ ἀλλαγὴ τῆς φυσιογνωμίας τους, ἀφοῦ δὲν ἐξέφραζαν πλέον—σὲ ἐνδοκοινωνικὸ ἐπίπεδο—μιὰ συγκεκριμένη πολιτισμικὴ ὁμάδα. Ἐτσι, ἡ λαϊκὴ βάση τὸν κομμάτων τοῦ κέντρου κατὰ τὴ μεταπολε-

10. Θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε εἰδικότερα ὅτι, ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὶς στερεῖς ἰσχυρίσεις ἀπὸ προσωπικὲς μαρτυρίες, 14 άτομα σκοτώθηκαν ὡς ἀντάρτες στὴ διάρκεια τοῦ ἐμφύλιου καὶ 9 κατέφυγαν πρόσφυγες στὶς ἀνατολικὲς ἡδρες. Πρόκειται γιὰ συντριπτικὴ πλειοψηφία, γιὰ Πόντιους, ἀνδρες, ἡλικίας, ἐκείνη τὴν ἐποχὴ, 18-30 ἐτῶν. Τὸ γεγονός αὐτὸ—ποὺ ἐπαληθεῖται ἐν ἰσχυρῇ συσχέτιση πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν διαφοροποιήσεων στὸ χωριὸ κατὰ τὴ δεκαετία τοῦ 1940—εἶχε φυσικὰ σάν ἀποτέλεσμα νὰ στερηθεῖ τὸ ποντιακὸ στοιχείο ἀπὸ ἕνα σημαντικὸ τμήμα τῆς διαμορφωμένης ἡθνητικῆς ἡγεσίας του.

11. Βλ. Πίνακα 1, ἐκλογές 1958 καὶ 1961.

Ἀποτελέσματα βουλευτικῶν ἐκλογῶν Βεργίνας* 1956–1977
(% τῶν ἐγκύρων)

	1956	1958	1961	1963	1964	1974	1977
ΕΔΕ/ΕΠ	—	—	—	—	—	0,0%	3,8%
ΕΡΕ/ΝΔ	55,5%	47,4%	39,8%	27,2%	32,0% ²	63,3%	54,5%
ΚΦ/ΕΚ/	—	—	—	—	—	—	—
ΕΚΝΔ/ΕΔΗΚ—	—	15,9%	23,7% ⁴	38,9%	47,4%	20,0%	8,6%
ΠΑΣΟΚ	—	—	—	—	—	9,3%	23,1%
ΕΔΑ/ΕΑ	—	29,1%	17,7%	19,3%	20,6%	7,4%	—
ΚΚΕ	—	—	—	—	—	(2,1%) ⁸	6,5%
Συμμαχία	—	—	—	—	—	(5,2%) ⁹	3,2%
Δημοκρατική	—	—	—	—	—	—	—
Ἐνωση ¹	43,7%	—	—	—	—	—	—
Διάφοροι	0,8% ²	7,6% ³	18,9% ⁵	14,5% ⁶	—	—	0,4% ¹⁰

*. Τὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου καὶ μεταπολεμικά ὡς καὶ τὶς ἐκλογές τοῦ 1952 (καὶ μὲ ἀξίαι τὶς ἐκλογές τοῦ 1950) οἱ κάτοικοι τῆς Βεργίνας ψήφισαν σὲ κοινὰ ἐκλογικά τμήματα μὲ ἄλλα χωριά (κατὰ κανὼνα τὰ Παλατιτσία).

1. Συνασπισμοὶ τοῦ συνόλου τῶν κεντρῶν κομμάτων καὶ τῆς ΕΔΑ
2. Κόμμα Προοδευτικῶν (ΚΠ)
3. Πρόκειται γιὰ ἓνα συνδυασμὸ ἀνεξαρτήτων ποὺ πῆρε 2,6% καὶ γιὰ τὸ συνδυασμὸ τῆς ΠΑΔΕ ποὺ πῆρε 5%. Τὸ μεγαλύτερο μέρος (3,5%) τῶν ψήφων τῆς ΠΑΔΕ συγκέντρωσε ὁ ὑποψήφιος τοῦ Κόμματος Προοδευτικῶν
4. Συνασπισμὸς τῆς ΕΚ καὶ τοῦ ΚΠ
5. Ἀνεξάρτητος ὑποψήφιος, Παναγιωτῆς Νικ., ὑποψήφιος τοῦ ΚΠ τὸ 1963 καὶ τὸ 1964
6. Κόμμα Προοδευτικῶν
7. Συνασπισμὸς τῆς ΕΡΕ καὶ τοῦ ΚΠ
8. Σταυροὶ προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων τοῦ ΚΚΕ
9. Σταυροὶ προτιμήσεως τῶν ὑποψηφίων τῆς ΕΔΑ καὶ τοῦ ΚΚΕ (ἐσ.)
10. Κόμμα Νεοφιλελευθέρων καὶ ΕΚΚΕ

μικὴ περίοδο χαρακτηριζόταν ἀπὸ μιά ἐντονὴ ἀνομοιογένεια, δεδομένου ὅτι μιά σημαντικὴ μερίδα τῆς, ποὺ διαδραματίζετο πλέον καὶ ἡγετικὸ ρόλο καὶ ποὺ ἀποτελοῦσαν κυρίως ντόπιοι, διατηροῦσε στενοὺς πολιτικούς δεσμούς μὲ τὴ λαϊκὴ βάση τῆς δεξιᾶς, ἐνῶ τὸ υπόλοιπο τμήμα τῆς—ποὺ σπηριζόμενοι στὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐκλογῶν τοῦ 1958 μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἦταν τῆς τάξης τοῦ 10%¹²—διατηροῦσε ἀντιστοιχίους δεσμούς, πολιτικικούς εἴτε πολιτικούς, μὲ τὴ λαϊκὴ βάση τῆς ἀριστερᾶς. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐντυπωσιακὴ ἐκλογικὴ ἀνοδο τῆς ΕΚ τὸ 1963 καὶ τὸ 1964—ποὺ πραγματοποιήθηκε χάρις στὴν εὐκαιρικὴ προσχώρησι ἐνὸς τμήματος τῆς λαϊκῆς βάσεως τῆς δεξιᾶς¹³—πρέπει νὰ θεωρήσουμε ὅτι ἦταν ἀποτελέσματα καθαρά συγκυριακῶν λόγων καὶ γι' αὐτὸ καὶ πέρασε χωρὶς ν' ἀφήσει ἵχνη. Σήμερα ἡ λαϊκὴ βάση τῶν κομμάτων τοῦ κέντρου—ποὺ τὸ μεγαλύτερο τμήμα τῆς ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ ΠΑ-ΣΟΚ—ἐξακολουθεῖ νὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιά ἐντονὴ ἀμορφία καὶ δὲν φαίνεται νὰ ἔχει κατορθώσει

νὰ ἀναδείξει μιά ἰσχυρὴ ἀτομικὴ ἢ συλλογικὴ ἡγεσία ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀναπληρώσει τὴ βιολογικὰ καὶ πολιτικὰ ξεπερασμένη ἡγεσία τῆς δεκαετίας τοῦ 1950. Γι' αὐτὸ, ἡ ἐκλογικὴ δυναμικότητα ποὺ παρουσίασε τὸ ΠΑΣΟΚ στὶς ἐκλογές τοῦ 1977 φαίνεται νὰ προέρχεται κυρίως ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἀποτελεῖ—στὸ τοπικὸ ἐπίπεδο—μιά μορφὴ ὑπέρβασης τῶν παραδοσιακῶν πολιτισμικῶν καὶ πολιτικῶν ἀντιθέσεων, ὑπέρβαση ποὺ ὡς ἓνα βαθμὸ διευκολύνεται ἀπὸ τὴν ἀνομοιογένεια καὶ ἀμορφία τῆς λαϊκῆς τῶν βάσεως.

Σὲ ἀντίθεση μὲ τὴ σχετικὰ περιορισμένη ἐπιρροὴ τῶν κεντρῶν καὶ ἐκτρογενῶν πολιτικῶν δυνάμεων, ἡ λαϊκὴ βάση τῶν δεξιῶν κομμάτων διευρύνθηκε—σὲ σύγκρισή μὲ τὴν προπολεμικὴ ἀντιβενιζελικὴ παράταξη—χάνοντας ὅμως τὴν παλιὰ τῆς ὁμοιογένεια, δεδομένου ὅτι στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἄρχισαν νὰ παίζουν καθοριστικὸ ρόλο οἱ πολιτισμικὲς διαφοροποιήσεις. Πράγματι, στὴ μεταπολεμικὴ περίοδο, ἡ λαϊκὴ βάση τῶν κομμάτων τῆς δεξιᾶς ἀποτελέστηκε ἀπὸ δύο ξεχωριστὲς κοινωνικὲς ὁμάδες, ποὺ ἡ κάθε μία ἐμφανίζει ἰδιαίτερη ἐσωτερικὴ συνοχή, ἐνῶ οἱ μεταξὺ τους ἀντιθέσεις ἀποτελοῦν συχνὰ καθοριστικὸ παράγοντα στὴ διαμόρφωση τῶν συμμαχιῶν σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τὶς δύο ὁμάδες ἀποτελεῖται ἀπὸ ντόπιους καὶ χαρακτηρίζεται ἐπομένως ἀπὸ μιά ἐντονὴ πολιτισμικὴ ὁμοιογένεια—χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι καλύπτει τὸ σύνολο τῶν ντόπιων ἢ ὅτι, μέσω οἰκογενειακῶν ἢ διαπροσωπικῶν συμμαχιῶν δὲν περιλαμβάνει καὶ ὀρισμένους πρόσφυγες—, τὴν ὁποία καὶ προβάλλει, ὅπως συνέβη στὶς κοινοτικὲς ἐκλογές τοῦ 1975, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ στὴ μεταπολεμικὴ ἱστορία τοῦ χωριοῦ ἐμφανίστηκε ἀμιγῆς συνδυασμὸς γηγενῶν. Ἡ κοινὴ αὐτὴ πολιτισμικὴ ταυτότητα ἐνισχύεται καὶ συμβαδίζει ἐπίσης μὲ μιά κοινὴ πολιτικὴ ταυτότητα καὶ παράδοση (ἀντιβενιζελικὴ προέλευσις, προσήλωσις στὸ βασιλικὸ θεσμὸ, ἀποδοχὴ τῆς δικτατορίας κτλ.), γεγονός ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει, ἴσως καταχρηστικά, νὰ χαρακτηρίσουμε τὴν ὁμάδα αὐτὴ ἀπὸ πολιτικὴ ἄποψη, ὡς «παραδοσιακὴ δεξιᾶ». Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν στοιχείων—κοινότητα πολιτισμικῆς καὶ πολιτικῆς ταυτότητας—μποροῦμε νὰ υποθέσουμε ὅτι προσφέρει τὸν κυριότερο συνδετικὸ κρίκο καὶ ἐξα-σφαλίζει τὴ συνεκτικότητα τῆς ὁμάδας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ σήμερα τὴ συμπλερότερη καὶ ἰσχυρότερη ὁμάδα μέσα στὸ χωριό, συσπειρόντας, ὅπως μπορούμε νὰ ἐκτιμήσουμε μὲ βάση τὰ ἐκλογικά ἀποτελέσματα, τὸ 30%-40% τῶν κατοίκων.¹⁴ Ἀντίθετα, σὲ

12. Μὲ βάση τὰ ἀποτελέσματα τῆς ΕΔΑ στὶς ἐκλογές τοῦ 1961, 1963 καὶ 1964, μπορούμε νὰ υποθέσουμε ὅτι ἡ λαϊκὴ βάση κατὰ τὴν δεκαετία τοῦ 1950 ἦταν τῆς τάξης τοῦ 20%, ἐνῶ στὶς ἐκλογές τοῦ 1958 πῆρε περίπου 30% (βλ. πίνακα 1).

13. Ὅπως προκύπτει ἀπὸ τὸν πίνακα 1, τὴν περίοδο 1961–1964 δὲν φαίνεται νὰ ὑπῆρχε οὐσιαστικὰ καμιά διαρροὴ ἀπὸ τὴν ΕΔΑ πρὸς τὴν ΕΚ.

14. Στὶς τελευταῖες βουλευτικὲς ἐκλογές 17–11–77, οἱ δύο γηγενεῖς ὑποψήφιοι τῆς ΝΔ συγκέντρωσαν τὸ 30% τῶν ψήφων, ἐνῶ γενικά στὶς ἐξῆ βουλευτικὲς ἐκλογές ποὺ πραγματοποιήθηκαν ἀπὸ τὸ 1958 ὡς σήμερα οἱ γηγενεῖς ὑποψήφιοι τῆς ΕΡΕ καὶ τῆς ΝΔ συγκέντρωσαν ἀπὸ 25% (τὸ 1964) ὡς 50% (τὸ 1974) τῶν συνόλων τῶν ψήφων. Δύο ἄλλοι ἐκλογικοὶ δείκτες ποὺ μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἐκτιμήσουμε τὸ μέγεθος τῆς συγκεκριμένης ὁμάδας ποὺ ἐξετά-

έκλογικό επίπεδο ή κοινή ταυτότητα της ομάδας εκφράζεται μὲν με ἐνιαία συμπεριφορά ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιλογή τοῦ κόμματος ὄχι ὁμως καὶ ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἐπιλογή τοῦ ὑποψηφίου, ὅπου οἱ προτιμήσεις διαμοιράζονται ἀνάμεσα στοὺς δύο γηγενεῖς ὑποψηφίους τῆς ΝΔ πού ἐκπροσωποῦν τὴν ἐπαρχία τῆς Βέροιας.¹⁵ Ἡ διπλὴ αὐτὴ βουλευτικὴ ἐκπροσώπηση, πού συνδυάζεται με τὴν ὑπαρξὴ πολυκέφαλῆς καὶ ὄχι ἐνιαίας ἡγεσίας, εἰσάγει φυσικὰ ἕνα παράγοντα ἀνομοιογένειας, πού ὁ πιθανὸς συνδυασμὸς τοῦ με ἄλλες ἀντιθέσεις ἀπειλεῖ τὴν ἐνότητα τῆς ομάδας. Δείχνει ὁμως ταυτόχρονα ὅτι ἡ πρόσδεση σ' ἕνα βουλευτὴ δὲν φαίνεται νὰ ἀποτελεῖ τὸ καθοριστικὸ στοιχεῖο γιὰ τὴν συνεκτικότητα τῆς.

Ἡ δευτέρη ομάδα ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόσφυγες (Πόντιους καὶ Καυκάσιους) πού ἔχουν προσχωρήσει στὴ δεξιὰ, χαρακτηρίζεται δηλαδὴ καὶ αὐτὴ, ὅπως καὶ ἡ πρώτη, ἀπὸ μιὰ κοινὴ πολιτισμικὴ καὶ πολιτικὴ ταυτότητα. Σὲ ἐκλογικὸ ἐπίπεδο ἡ ομάδα αὐτὴ υποστηρίζει περισσότερο τὸν Πόντιο δεξιὸ ὑποψήφιο καὶ σὲ πολὺ μικρότερο βαθμὸ τὸ κόμμα στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἀνήκει.¹⁶ Εἶναι ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη χαρακτηριστικὸ ὅτι ὅταν τὸ 1961—πού δὲν εἶχε συμπεριληφθεῖ Πόντιος ὑποψήφιος στὸ ψηφοδέλτιο τῆς ΕΡΕ—ἐμφανίστηκε ἀνεξάρτητος Πόντιος δεξιὸς ὑποψήφιος συγκέντρωσε, παρ' ὅλο πού δὲν εἶχε ἐλπίδες ἐπιτυχίας, τὸ 18% τῶν ψήφων στὸ χωριό,¹⁷ ἐνῶ ἀντίθετα ἡ ΕΡΕ ἔπεσε κάτω ἀπὸ τὸ 40%, δηλαδὴ συγκέντρωσε οδισιαστικὰ μόνο τίς ψήφους τῆς ομά-

ζουσε εἶναι τὸ δημοψήφισμα τῆς 8-12-74, ὅπου ἡ βασιλευμένη συγκέντρωσε τὸ 36,5%, καὶ οἱ κοινοτικὲς ἐκλογές τοῦ 1975, ὅπου τὸ ψηφοδέλτιο τὸν γηγενὸν συγκέντρωσε τὸ 45%.

15. Αὐτὸ ἰσχύει ἀπὸ τὸ 1963 καὶ μετὰ, πού ἡ ἐκλογικὴ περιφέρεια τοῦ ν. Ἡμαθίας ἔγινε τετραεδρική ὁπότε ἡ σύνθεση τοῦ συνδυασμοῦ τῆς ΕΡΕ καὶ τῆς ΝΔ, ὁχετα ἀπὸ ὁρισμένες ἀλλαγές προσώπων, ἦταν πάντα: δύο γηγενεῖς ὑποψήφιοι ἀπὸ τὴν ἐπ. Ἡμαθίας (Βέροια), ἕνας ἀπὸ τὴν ἐπ. Νάουσας καὶ ἕνας Πόντιος. Τὴν προηγούμενη περίοδο (1956-1961) ἡ ἐκλογικὴ περιφέρεια τοῦ ν. Ἡμαθίας ἦταν τριεδρική καὶ γι' αὐτὸ στὸ συνδυασμὸ τῆς ΕΡΕ συμμετείχε κατὰ κανὼνα μόνον ἕνας γηγενὴς ὑποψήφιος ἀπὸ τὴν ἐπ. Ἡμαθίας (ἐνῶ οἱ ἄλλοι δύο ἦταν ἕνας ἀπὸ τὴν ἐπ. Νάουσας καὶ ἕνας Πόντιος, με ἑξαιρέση τίς ἐκλογές τοῦ 1961 πού δὲν εἶχε συμπεριληφθεῖ Πόντιος ὑποψήφιος).

16. Γενικότερα στὸ νομὸ Ἡμαθίας τὸ προσφυγικὸ στοιχεῖο (κυρίως Πόντιοι καὶ Καυκάσιοι) πού προσχώρησε μεταπολεμικὰ στὴ δεξιὰ ἀποτέλεσε ἕνα ἰδιαίτερα σημαντικὸ ἐκλογικὸ σῶμα πού ἀντιπροσέφερε περίπου τὸ 8% τοῦ συνόλου τῶν ψηφοφόρων τοῦ νομοῦ. Εἶναι χαρακτηριστικὴ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη ἡ σταθερότητα τῶν ἀποτελεσμάτων πού πέτυχαν οἱ διάφοροι Πόντιοι δεξιοὶ ὑποψήφιοι, ὅσχα ἂν εἶχαν συμπεριληφθεῖ σὲ συνδυασμὸ κόμματος ἡ ἐμφανίστηκαν ὡς ἀνεξάρτητοι. [Πυλῶφω Λεων., 1951 (Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς) 8,4%, 1952 (ἀνεξάρτητος) 8%, Παναγιωτίδης Νικ., 1961 (ἀνεξάρτητος) 8,2%, 1964 (ΕΡΕ) 7,85%, Ἰακωβίδης Ἀργ., 1974 (ΝΔ) 8,2%, 1977 (ΝΔ) 10,3%].

17. Σ' αὐτὰ τὰ ἐπίπεδα μπορούμε καὶ γενικότερα νὰ ἐκτιμήσουμε, με βάση τὰ ἐκλογικὰ ἀποτελέσματα, τὸ μέγεθος τῆς συγκεκριμένης ομάδας. Κυριότερη ἑξαιρέση ἀποτελέσαν οἱ ἐκλογές τοῦ 1960 ὅπου ὁ Πόντιος δεξιὸς ὑποψήφιος συγκέντρωσε στὴ Βεργίνα μόνον τὸ 7%, γεγονός πού ὀδηγεῖ στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ μετατόπιση, μετὰ τὸ 1963 καὶ 1964, ἀπὸ τὴν δεξιὰ (ΕΡΕ καὶ ΚΠ) πρὸς τὴν ΕΚ ἀφορᾷ κυρίως τὴν δεξιερὰ αὐτὴν ομάδα.

δας τῶν γηγενῶν. Ἡ πρόσδεση σ' ἕναν ὑποψήφιο—τὸ πρόσωπο τοῦ ὁποίου μπορεῖ ν' ἀλλάζει ὄχι ὁμως καὶ τὰ συγκεκριμένα πολιτισμικὰ καὶ πολιτικὰ χαρακτηριστικὰ—ἐκφράζοντας τὴν ἐπιδίωξη ἐνσωμάτωσης σ' ἕνα γενικότερο πολιτισμικὸ καὶ πολιτικὸ σύνολο, ἀποτελεῖ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς ταυτότητας τῆς δευτέρας αὐτῆς ομάδας. Γι' αὐτὸ μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ διαφοροποίησις τῆς ἀπὸ τὴν «παράδοσιακὴ δεξιὰ» εἶναι κυρίως ἀπόρροια τῆς διαφορετικῆς πολιτισμικῆς καὶ πολιτικῆς τῆς παράδοσης καὶ σὲ μικρότερο βαθμὸ συνέπεια συγκεκριμένων ἰδεολογικῶν ἐπιλογῶν. Πάντως οἱ δύο ὁμάδες πού συναποτελοῦν σήμερα τὴν λαϊκὴ βάση τῆς ΝΔ πολὺ σπάνια ἐμφανίζονται ὡς ἐνιαῖο σύνολο, ἐνῶ οἱ μετὰξὺ τους ἀντιθέσεις παίρνουν ὁρισμένες φορές δεξὴν ἢ ἀριστερὰ μορφή, ἰδιαίτερα στὶς κοινοτικὲς ἐκλογές. Ἡ «προσφυγικὴ» ομάδα τῆς δεξιᾶς χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰ σημαντικὴ δυναμικὴ ἡ ὁποία ὀφείλεται σὲ μεγάλου βαθμοῦ στὴ διαφορούμενη τοποθέτησιν τῆς: ἐνῶ ἡ ἀμορφώσι τῆς πραγματικοποιήθηκε κυρίως διὰ μέσου τῶν ἐμφυλίων συγκρούσεων τῆς δεκαετίας τοῦ 1940, ἡ σημερινὴ τῆς πολιτικὴ ταυτότητα τείνει ὅλο καὶ περισσότερο νὰ ἀποδυσμενεῖ ἀπ' αὐτές, ἀποτελώντας κατὰ κάποιο τρόπο μιὰ μορφή ὑπέρβασης τῶν παλιν ἀντιθέσεων. Ἡ διαδικασία αὐτῆς τῆς ἀποδυσμενσης ἐκφράζεται ἐντυπωσιακὰ στὸ ἐπίπεδο τῆς «τοπικῆς ἡγεσίας»: οἱ παλαιοὶ «τοπικοὶ ἡγέτες», πού εἶχαν διαδραματίσει σημαντικὸ ρόλο τὴν ἐποχὴ τοῦ ἐμφυλίου, ἔχουν ἀπὸ καιρὸ τοποθετηθεῖ σχεδὸν στὸ περιθώριο, ἐνῶ ἡ νέα ἡγεσία τῆς ομάδας, πού ἔχει ἀναδειχθεῖ τὰ τελευταῖα 10-15 χρόνια, ἀποτελεῖ κατὰ κάποιο τρόπο τὴν σύγκλιση-σύνθεση τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀντιθέσεων τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι, χάρις στὴ νέα τῆς ἡγεσία καὶ καὶ τοποθέτησι, ἡ ομάδα αὐτὴ ἀποκτὰ μιὰ θέση-κλειδί στὴν πολιτικοκοινωνικὴ ζωὴ τοῦ χωριοῦ, γιὰτὶ ἐνῶ στὸ γενικὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο βρίσκεται ταυτισμένη με τοὺς ντόπιους, στὸ ἐνδοκοινοτικὸ ἐπίπεδο τείνει νὰ ἀποτελέσει μιὰ γέφυρα γιὰ τὴν ἐπανασυγκόλλησι τῆς διασπασμένης ἐνότητος τοῦ προσφυγικοῦ στοιχείου.

Τέλος, ἡ ἀριστερὰ ἀπόκτησε τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο μιὰ σημαντικὴ καὶ ἰδιαίτερα συμπαγὴ λαϊκὴ βάση, τῆς τάξης τοῦ 20% (ἀποδυσμενσης 1961, 1963 καὶ 1964) τῆς ὁποίας κύριος κορμὸς ἦταν τὸ ποντιακὸ στοιχεῖο καὶ βασικὴ ἀναφορὰ ἡ ἀντίσταση καὶ ὁ ἐμφύλιος πόλεμος στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων καὶ διαμορφώθηκε.¹⁸ Ὁ καθορισμὸς τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς

18. Ἡ σημαντικὴ αὐξηση σὲ σχέση με τὴν προπολεμικὴ περίοδο καὶ ἡ σταθερότητα τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς ἀριστερᾶς ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 εἶναι χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ ν. Ἡμαθίας, ὅπου ἡ ἐκλογικὴ δύναμις τῆς ΕΔΑ πρὶν ἀπὸ τὸ 1967 κυμαινόταν μετὰξὺ 14% καὶ 17% (ἐκλογές 1951, 1961, 1963 καὶ 1964) με κυριότερη ἑξαιρέση τίς ἐκλογές τοῦ 1958 στίς ὁποῖες ἡ ΕΔΑ συγκέντρωσε τὸ 26%. Ὅπως καὶ προπολεμικὰ, ἡ ἰσχυρότερη παρουσία τῆς ἀριστερᾶς ἦταν στὴν πόλιν τῆς Νάουσας

ἀριστερὰς σέ ἄμεση ἀναφορά μὲ τὶς διαφοροποιήσεις πού προκάλεσαν οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις—τόσο στὸ ἐπίπεδο τῆς συνειδήσεως τῶν ὁπαδῶν τῆς ὅσο καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ἀντιμετώπισής τους ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους—ἐμπόδιζε (ἢ τουλάχιστον δυσκόλευε σημαντικά) τὴν ἐπέκτασή τῆς πέρα ἀπὸ τὴ συγκεκριμένη ὁμάδα πού ταυτίστηκε μὲ τὴν ἀριστερά τῆ δεδομένη ἐποχῆς, ἀλλὰ εἶχε ἐπίσης σάν συνέπεια νὰ διατηρηθεῖ γιὰ μιὰ μεγάλῃ χρονικὴ περίοδο ἡ συνεκτικότητα τῆς λαϊκῆς τῆς βάσης. Ἡ συνεκτικότητα αὐτὴ ἀρχίζει νὰ κλονίζεται καθὼς ἡ ἐποχὴ ἢ ὁποία χρησιμεύει ὡς σημεῖο ἀναφοράς ἀπομακρύνεται χρονικά καὶ ἀρχίζει νὰ μὴν ἀφορᾷ πιά τὰ ἴδια ἄτομα ἀλλὰ τὴν οἰκογένειαν ἢ τὴ γενικότερη πολιτισμικὴ τους ὁμάδα—καὶ ἐπομένως οἱ ἀντιθέσεις πού προκάλεσαν οἱ ἐμφύλιες συγκρούσεις ἀρχίζουν νὰ ἀμβλύνονται—ἀλλὰ κυρίως στὸ βαθμὸ πού οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες μεταβάλλονται ἀλλάζοντας τὴ φυσιογνωμία τοῦ χωριοῦ. Ἔτσι, ἐνῶ ἡ λαϊκὴ βάση τῆς ἀριστερὰς στὸ χωριὸ ἐμφανίζεται ἰδιαίτερα συμπαγῆς ὥς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960, παρουσιάζει μιὰ ἐντυπωσιακὴ διαρροὴ τὴν ἐπόμενη δεκαετία πού περιορίζει σήμερα τὴν ἀριστερά σέ δευτερεύουσα δύναμη, συμπληρωματικὴ ἄλλων δυνάμεων.¹⁹

Ἡ διαρροὴ αὐτῇ, παρ' ὅλο πού δὲν φαίνεται νὰ προσδιορίζεται ἀπὸ ἰδεολογικὲς ἐπιλογές καὶ ἐπομένως νὰ κατευθύνεται ἐνιαῖα πρὸς μιὰ συγκεκριμένη πολιτικὴ ὁμάδα, μποροῦν νὰ ὑποθέσουμε ὅτι καθορίζεται σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ πολιτικοκοινωνικὲς συγγένειες, μὲ τὴν ἐννοία ὅτι ἡ καινούργια ἐνταξὴ δὲν πρέπει νὰ βρίσκεται σέ ριζικὴ ἀντίθεση μὲ τὴν πολιτικὴ παράδοση ἢ τὴ σημερινὴ ὑπόσταση τῆς πολιτισμικῆς ὁμάδας. Ἔτσι, ἡ κυριότερη κατεύθυνση διαρροῆς τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀριστερὰς φαίνεται ὅτι ἦταν τὸ 1974 ὁ Πόντιος ὑποψήφιος τῆς ΕΔΗΚ καὶ τὸ 1977 ὁ ὑποψήφιος τοῦ ΠΑΣΟΚ πού προέβαλε τὴν ἀριστερὴν προέλευσή του, ἐνῶ ἕνα μικρὸ τμήμα πρέπει νὰ προσχώρησε στὴν «προσφυγικὴ» μερίδα τῆς ΝΔ, γεγονός πού δείχνει ὅτι ἡ διαρροὴ τῶν ὁπα-

(ὅπου ἡ ΕΔΑ συγκέντρωνε κατὰ κανόνα τὸ 35-40% ἐνῶ τὸ 1958 ἐξέπρεσε τὸ 50%) καὶ κατὰ δεύτερο λόγο στὴν πόλιν τῆς Βέροιας (ὅπου ἡ ἐκλογικὴ τῆς δύναμη κυμαινόταν γύρω στὸ 20%). Ἀλλὰ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν προπολεμικὴ περίοδο, ἡ ἀριστερὰ εἶχε ἀποκτήσει ἐπίσης μιὰ σχετικὰ ἀξιολογὴ ἐπάρρη καὶ στὸν ἀγροτικὸ πληθυσμὸ τοῦ νομοῦ (ὅπου ἡ ἐκλογικὴ δύναμη τῆς ΕΔΑ κυμαινόταν γύρω στὸ 10%), ἐπάρρη πού βρισκόταν ὁμως συγκεντρωμένη σὲ ὁρισμένα μόνο χωριά.

19. Ἡ διαρροὴ ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1960 ὡς τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1970, ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς ἀριστερὰς, μὲ ἀποτέλεσμα τὴν ἐντυπωσιακὴ πτώση τῆς ἐκλογικῆς τῆς δυνάμεως—πὺ πιστοποιήθηκε στὶς ἐκλογές τοῦ 1974 καὶ 1977—δὲν ἀφορᾷ μόνο τὸ συγκεκριμένο χωριὸ ἀλλὰ τὸ σύνολο τὸ ν.ν. Ἡμῶν καὶ γενικότερα δόκιμῃ τῇ Μακεδονίᾳ. Πράγματι ἀν συγκρίνουμε τὰ ἀποτελέσματα τῆς ΕΔΑ στὶς ἐκλογές τοῦ 1963 καὶ 1964 μὲ τὰ ἀποτελέσματα τῶν ΚΚΕ καὶ τῆς Συμμαχίας τοῦ 1977 (καὶ φυσικὰ ἄκομα περισσότερο μ' αὐτὰ τῆς Ἐνωμένης Ἀριστερὰς τοῦ 1974), παρατηροῦμε μιὰ πτώση πού ξεπερνάει, σ' ὅλες σχεδὸν τὶς περιοχὲς τῆς Μακεδονίας, τὸ 30%.

δὼν τῆς ἀριστερὰς ἐκφράζει κυρίως μιὰ τάση γιὰ ἐπανενατάξιν στὸ κοινωνικὸ σύνολο—στὸ περιθώριο τοῦ ὁποίου εἶχαν τοποθετηθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀντιπάλους τους—χωρὶς ὁμως μιὰ ταυτόχρονη ἀπάρνηση ἢ ρήξη μὲ τὴν οἰκογενειακὴ εἴτε πολιτισμικὴ παράδοσή.²⁰

4.3. συμπεράσματα καὶ ὑποθέσεις

Ἡ περιγραφή καὶ ἀνάλυση τῆς σύνθεσης τῆς λαϊκῆς βάσεως τῶν πολιτικῶν παρατάξεων, τῶν διαφοροποιήσεων τῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς ἐξέλιξης τῶν διαφοροποιήσεων αὐτῶν τὰ τελευταῖα πενήντα χρόνια μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ διατυπώσουμε ὁρισμένα πρῶτα συμπεράσματα πού ἀποτελοῦν ταυτόχρονα ἀντίστοιχες ὑποθέσεις ἐργασίας.

α) Οἱ πολιτισμικὲς διαφορὲς μὲ τὶς ἀντιθέσεις πού προκάλεσαν στὴ διάρκεια τῶν τελευταίων πενήντα χρόνων καὶ ἰδιαίτερα μὲ τὴ φόρτιση πού πῆραν μέσω τῶν ἐμφύλιων συγκρούσεων ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν, παρὰ τὶς μεταβολές πού ὑπέστησαν, τὸ βασικὸ ἱστορικὸ ὑπόβαθρο τῶν σημερινῶν πολιτικῶν διαφοροποιήσεων στὴ Βεργίνα. Μάλιστα ὁ μεγάλος βαθμὸς σύμπτωσης τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀντιθέσεων—κυρίως στὴν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου, τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ ἐμφυλίου—ὁδήγησε σέ μιὰ ἐντονη διαπλοκὴ τῶν δύο ἐπιπέδων ἔτσι ὥστε συχνὰ οἱ πολιτισμικὲς ἢ πολιτικὲς κατηγορίες νὰ χρησιμοποιοῦνται ἐναλλακτικὰ γιὰ τὸν προσδιορισμὸ τοῦ συλλογικοῦ τοῦ «ἐμῆς» ἢ «αὐτοῦ», παραγνωρίζοντας ἢ υποβαθμίζοντας τὶς, πολλὰς φορές, σημαντικὲς ἐξαιρέσεις. Μὲ ἀποτέλεσμα ἡ πολιτικὴ ταυτότητα ἐνὸς ἀτόμου—ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὶς διαμάχες σὲ ἐνδοκοινοτικὸ ἐπίπεδο—νὰ μὴν καθορίζεται μόνο ἀπὸ τὴ σημερινὴ πολιτικὴ του τοποθέτηση ἀλλὰ σέ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν πολιτισμικὴ του προέλευση καὶ τὴ θέσι πού ὁ ἴδιος ἢ ἡ οἰκογένειά του εἶχαν πάρει στὶς συγκρούσεις τῆς δεκαετίας τοῦ 1940.

Ἡ ζωικότητα αὐτὴ τῶν παλιν ἀντιθέσεων—πὺ μόνο στοὺς νέους δείχνει ὡς ἕνα βαθμὸ νὰ ξεπερνιέται—συμβαδίζει μὲ μιὰ σχετικὴ ἀδράνεια, καὶ ἐπομένως αὐτονομίση, τῶν κομματικῶν ἐπιλογῶν ὡς πρὸς τὶς νέες ἀντιθέσεις πού ἐμφανίζονται (παρακτῆμονες/παλιοὶ κληροῦχοι, μεγάλοι/μικροὶ παργαγοῦοι, πρόσφατοι ἐπιοικοὶ/παλιοὶ κάτοικοι, νέοι/γέ-

20. Ἄν καὶ ἡ ἐκλογικὴ δύναμη τῶν πολιτικῶν κομμάτων στὸ ν.ν. Ἡμῶν κατὰ τὴ μεταπολεμικὴ περίοδο παρουσίασε σημαντικὲς ἐναλλαγές, ἀκολουθώντας μιὰ μεγάλῃ προσέγγιση, τουλάχιστον ἀπὸ τὸ 1956 καὶ μετὰ, τὰ γενικότερα ἐκλογικὰ ρεύματα πού ἐμφανίστηκαν στὴν Ἑλλάδα, ἡ διαμόρφωση καὶ σύνθεση τῆς λαϊκῆς βάσεως τῶν πολιτικῶν παρατάξεων πού περιγράφουμε γιὰ τὴ συγκεκριμένη περίπτωσιν τῆς Βεργίνας μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ τυπικὴ γιὰ τὸ σύνολο τοῦ νομοῦ ὡς πρὸς δύο κυρίως ὁνεί: ἡ πρώτη ἀφορᾷ τὴ διαπλοκὴ τῶν πολιτικῶν καὶ πολιτισμικῶν ἀντιθέσεων (βλ. καὶ σημ. 16) καὶ ἡ δεύτερη τὸν παράγοντα διαμόρφωσης καὶ τῆς διακυμάνσεως τῆς ἐκλογικῆς δυνάμεως τῆς ἀριστερὰς (βλ. καὶ σημ. 18 καὶ 19).

ροι κτλ.) και συμβάλλει επομένως στη δημιουργία μιας αναντιστοίχιας μεταξύ πολιτικών και κοινωνικών αντιθέσεων, με την έννοια ότι η λαϊκή βάση των διαφορών πολιτικών παρατάξεων καθορίζεται ως ένα μόνο βαθμό από τις πιο όξυνμένες κάθε φορά κοινωνικές αντιθέσεις, ενώ μεγάλο ρόλο στη διαμόρφωσή της παίζει το βάρος της ιστορικής παράδοσης με τη μορφή της επίμονης παρουσίας των παλιών πολιτισμικών και πολιτικών αντιθέσεων. Και ταυτόχρονα έχει ως αποτέλεσμα, αλλά και συμπλήρωμα, τη δημιουργία μιας δεύτερης αναντιστοίχιας μεταξύ γενικών πολιτικών κατηγοριών—όπως αυτές όριζονται σε έθνικό επίπεδο—και των πολιτικών ομάδων όπως διαμορφώνονται μέσα στο χωριό. Η δεύτερη αυτή αναντιστοίχια—ιδιαίτερα έντονη στις ενδοκοινοτικές διαμάχες—είναι ένας τρόπος και μία προσπάθεια προσαρμογής της πολιτικής ζωής του χωριού, που καθορίζεται από τις παραδοσιακές διαιρέσεις της και τις ειδικές αντιθέσεις της, στη σύγχρονη πολιτική και κοινωνική πραγματικότητα, όπως αυτή εκφράζεται σε έθνικό επίπεδο και καθορίζεται επομένως από κοινωνικές και πολιτικές αντιθέσεις που υπερβαίνουν τους κατοίκους του χωριού, με τη διπλή έννοια πώς οι τελευταίοι αισθάνονται ότι δεν έχουν καμιά δυνατότητα να επηρεάσουν άποραστικά στην έκβασή τους, ενώ παράλληλα πιστεύουν πώς ή οποιαδήποτε έκβασή τους, δεν θα επιφέρει τελικά ουσιαστικές αλλαγές στην τοπική ζωή του χωριού.

β) Η προηγούμενη παρατήρηση συνδέεται άμεσα με μία σχετική αυτονομία της κοινοτικής πολιτικής ζωής που δεν φαίνεται να καθορίζεται, σε σημαντικό τουλάχιστον βαθμό, από τις γενικές πολιτικές κατηγορίες—μέ εξαίρεση ίσως των άριστερά που παρέμεινε βασικά απομονωμένη ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο. Πράγματι, μία μελέτη των συνδυασμών που εμφανίστηκαν στις κοινοτικές εκλογές δείχνει ότι οι συμμαχίες που κατά καιρούς δημιουργήθηκαν δεν ήταν σχεδόν ποτέ πολιτικά ομοιογενείς. Αντίθετα, χαρακτηρίζονταν από άσταθεια και συνεχείς μεταβολές (π.χ. ποτέ ο ίδιος σε γενικές γραμμές συνδυασμός δεν έχει εμφανιστεί σε δύο, διαδοχικές ή μη, κοινοτικές εκλογές) που εκφράζονται με μία έντυπωσιακά μεγάλη κινητικότητα και έναλλαγή στην προεδρία της κοινότητας [θέση που στέφει διάστημα μιας εικοσιπενταετίας περίπου (1951-1977) έχουν καταλάβει πάνω από 10 άτομα] καθώς και στη σύνθεση των κοινοτικών συμβουλίων (π.χ. στις πέντε κοινοτικές εκλογές που πραγματοποιήθηκαν από το 1951 ως και το 1975 έχουν εκλεγεί συνολικά 26 άτομα από τα οποία μόνο τρία έχουν εκλεγεί δύο φορές και κανένα περισσότερες από δύο).

Μία πρώτη αιτία αυτού του φαινομένου είναι η απουσία ισχυρών «τοπικών ήγετων» τόσο για το σύνολο του χωριού όσο και για τις έπι μέρους πολι-

τισμικές είτε πολιτικές ομάδες, απουσία που όφειλεται στην έλλειψη παραδοσιακής ήγεσίας και στις δυσκολίες που συναντάει η διαδικασία ανάδειξης νέων ήγετων. Το γεγονός αυτό οδηγεί στην αναποφευκτη δημιουργία συμμαχιών, προσωπικών και συνεχώς μεταβαλλόμενων, όπου φυσικά σημαντικό ρόλο παίζουν οι διαπροσωπικές σχέσεις και οι διαπολιτισμικές αντιθέσεις στη διαπλοκή τους με τις πολιτικές διαφοροποιήσεις. Όμως αρκετά συχνά βλέπουμε επίσης τις συμμαχίες αυτές να διαμορφώνονται και να επικαθορίζονται από τα συγκεκριμένα κάθε φορά αντικείμενα κοινωνικής διαπάλης στο ένδοκοινοτικό επίπεδο (π.χ. εμφάνιση ιδιαίτερου συνδυασμού άκτιμώνων στις κοινοτικές εκλογές του 1959) τα οποία διαπερνούν τις πολιτισμικές είτε πολιτικές διαφορές. Έτσι οι αντιθέσεις που εκφράζονται στις κοινοτικές εκλογές προσφέρουν όρισμένες φορές μία εικόνα πολύ λιγότερο διαμεσολαβημένη—σε σχέση με τις γενικές πολιτικές κατηγορίες—των πραγματικών σχέσεων εξουσίας στο ένδοκοινοτικό επίπεδο.

γ) Τα παραπάνω μς επιτρέπουν μία πρώτη προσέγγιση των σχέσεων και των δεσμών που οι διάφορες ομάδες του χωριού διατηρούν με την πολιτική τους εκπροσώπηση. Όπως προκύπτει από την ανάλυση της λαϊκής βάσης των πολιτικών παρατάξεων, οι δεσμοί αυτοί, συχνά αρκετά πρόσφατοι, δεν φαίνεται να διαθέτουν τη συνέχεια και τη σταθερότητα που χαρακτηρίζουν ένα παραδοσιακό εκλογικό φόντο. Έτσι π.χ. η ομάδα της «παραδοσιακής δεξιάς», παρά την ένιαία συμπεριφορά της σε ένδοκοινοτικό επίπεδο, δεν διαθέτει και ένιαία βουλευτική εκπροσώπηση αλλά αντίθετα οι προτιμήσεις της διαμοιράζονται ανάμεσα στους δύο γηγενείς υποψηφίους της ΝΔ που εκπροσωπούν την επαρχία της Βέροιας, κι αυτό από την πρώτη σχεδόν στιγμή που παρουσιάστηκε αυτή η δυνατότητα (βλ. και σημ. 15). Όσον αφορά την «προσφυγική» ομάδα της δεξιάς, η ένιαία εκλογική συμπεριφορά της καθορίζεται ουσιαστικά από τους δεσμούς που διατηρεί μ' ένα γενικότερο πολιτισμικό και πολιτικό σύνολο—δεσμοί καθοριστικοί για τη σύνθεσή της με την ολική κοινωνία όχι όμως και για τη συγκεκριμένη συμπεριφορά της σε ένδοκοινοτικό επίπεδο—ενώ είναι πρακτικά ανεξάρτητη από το πρόσωπο του υποψηφίου που εκπροσωπεί αυτό το σύνολο.²¹ Τέλος, η πλήρης αποδιάρθρωση των σχέσεων πελατείας που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στη λαϊκή βάση των κομμάτων του Κέντρου και την κοινοβουλευτική της εκπροσώπηση—σχέσεων που διέθεταν και τη σχετικά πιο μακρόχρονη παράδοση—είναι ίσως το χαρακτηριστικότερο παράδειγμα του εύθραυστου χαρακτήρα

21. Οι συχνές αλλαγές κατά τη μεταπολεμική περίοδο του προσώπου του Πόντιου εκτός υποψηφίου (βλ. και σημ. 16) όφειλονται και στο γεγονός ότι ως το 1974 κανείς τους δεν είχε κατορθώσει να εκλεγεί βουλευτής.

τῶν δεσμῶν πού ὑπάρχουν ἀνάμεσα σέ βουλευτὴ καί ψηφοφόρους.²²

Δύο εἶναι κυρίως οἱ παράγοντες πού, ἀλληλοσυνπληρωνόμενοι, μποροῦν νά συμβάλουν στήν ἐρμηνεία τῶν διαφορῶν πού ἐπισημάνθηκαν ὡς πρὸς τοὺς ἰσχυροὺς, σταθεροὺς καί μακρόχρονους δεσμούς πού χαρακτηρίζουν τὴν τυπικὴ μορφή τῶν παραδοσιακῶν σχέσεων πελατείας. Ὁ πρῶτος ἀφορᾷ τὴ μικρὴ ἱστορικὴ παράδοση—σέ σχέση μὲ ἄλλες περιοχές—π.χ. οἱ περιοχές τῆς Παλαιᾶς Ἑλλάδας—τῆς ἀτυπῆς ἢ θεσμοποιημένης ἀντιπροσώπευσης κοινοβουλευτικοῦ τύπου πού χαρακτηρίζει ὄχι μόνον τὸ συγκεκριμένο χωριό ἀλλὰ καί τὸ ν. Ἡμαθίας καί γενικότερα ὅλες σχεδὸν τὶς περιοχές τῆς Μακεδονίας.²³ Ὁ δεῦτερος—πού ἀποτελεῖ μιά βα-

σικὴ ὑπόθεση ἐργασίας γιὰ τὴ συνέχιση τῆς ἐρευνας— ἀφορᾷ τὴ σημαντικὴ θέση πού φαίνεται νά κατέχουν στὸ πλῆγμα τῶν σχέσεων πελατείας οἱ ἐνδιάμεσοι κρίκοι, μέσα κι ἔξω ἀπὸ τὸ χωριό, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς πολλαπλασιάζεται καί οἱ ρόλοι διαφοροποιοῦνται ἀπὸ τὴν πρόσφατη κοινωνικὴ καί οἰκονομικὴ ἐξέλιξη τῆς περιοχῆς καί τὴν ἐπιταχυνόμενη ἔνταξη τοῦ χωριοῦ στὴν καπιταλιστικὴ ἀγορά. Βέβαια τοῦ σχήματος αὐτοῦ μένουν νά διευκρινιστοῦν οἱ συγκεκριμένες ὀψεις καί λειτουργίες, τόσο στὸ ἐπίπεδο τοῦ χωριοῦ ὅσο καί στὸ ἐπίπεδο τῆς περιοχῆς, ὀψεις καί λειτουργίες πού καθορίζουν τὸν ἀμφίδρομο ἀλλὰ καί, κυρίως, ἄνισο χαρακτῆρα τῶν σχέσεων πελατείας.

22. Ἡ διαδικασία ἀποδιάρθρωσης τῶν σχέσεων πού εἶχαν δημιουργηθεῖ ἀνάμεσα στὴν κοινοβουλευτικὴ ἐκπροσώπηση καί τὴ λαϊκὴ βάση τῶν κομμάτων τοῦ κέντρου ἀρχίζει οὐσιαστικά μὲ τὴ δημιουργία τῆς ΕΚ καί ἐκφράστηκε μὲ τὶς σημαντικὲς ἀνακατατάξεις στὴ δύναμη πού διέθεταν στὸ χωριό οἱ διάφοροι ὑποψήφιοι. Μετὰ τὴ μεταπολίτευση ἡ διαδικασία αὐτὴ ἐπιταχύνθηκε ραγδαίᾳ καί ἐκφράστηκε μὲ τὶς ἀνακατατάξεις πού σημειώθηκαν στὸ ἑσωτερικὸ τῆς ΕΚ-ΝΔ τὸ 1974 καί μὲ τὴν προσχώρηση στὸ ΠΑΣΟΚ, τὸ 1977, τοῦ μεγαλύτερου τμήματος τῆς λαϊκῆς βάσης τῆς κεντρώας παράταξης.

23. Εἰδικότερα γιὰ τὸ ν. Ἡμαθίας ἕνας ἐπιπλέον λόγος πού δυσχέρανε τὴ δημιουργία μιᾶς τέτοιας παράδοσης εἶναι ὅτι μόνον

ἀπὸ τὶς βουλευτικὲς ἐκλογές τοῦ 1951 καί μετὰ (καί μὲ ἐξαιρεση τὶς ἐκλογές τοῦ 1952) ὁ ν. Ἡμαθίας ἀποτελεῖ αὐτόνομη ἐκλογικὴ περιφέρεια. Πρὶν ἀπὸ τὸ 1951, ὁ ν. Ἡμαθίας (ὡς τὸ 1946 ἐπ. Βέροιας) ἄλλοτε ἀποτελοῦσε ἐνιαία περιφέρεια μὲ τὴν ἐπ. Γιαννιτσῶν (ὅταν ἐφαρμόζταν πλειοψηφικὸ σύστημα: 1923, 1928, 1933 καθὼς ἐπίσης καί τὸ 1952), ἄλλοτε μὲ τὴν ἐπ. Πιερίας (ὅταν ἐφαρμόζταν ἡ ἀναλογικὴ: 1926, 1932) καί τὸ κυριότερο, ἀπὸ τὶς ἐκλογές τοῦ 1935 ὡς καί τὶς ἐκλογές τοῦ 1950, ἀποτελοῦσε τμήμα τῆς ἐκλογικῆς περιφέρειας Θεσσαλονίκης, γεγονός πού ἐμπόδισε καί τὴν ἀνάδειξη νέων πολιτευτῶν οἱ ὁποῖοι ἐμφανίστηκαν μόνον ἀπὸ τὸ 1951 καί μετὰ.